

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav české literatury a komparatistiky

Filologie
Obecná a srovnávací literatura

Tomáš Koblížek

**Interpretační sémantika
jako příspěvek k recepci literárního textu**

**Interpretative Semantics
as a Contribution to Reception of a Literary Text**

Disertační práce

Vedoucí práce: Mgr. Martin Pokorný, Ph.D.

2014

0

Prohlašuji, že jsem disertační práci napsal samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze 18. dubna 2014

Poděkování

Za cenné rady a poznámky děkuji svému školiteli Martinovi Pokornému – právě on mě seznámil s texty Françoise Rastiera, jehož teorie tvoří východisko předkládané práce. Dále bych chtěl poděkovat prof. Vladimíru Svatoňovi, který mě v posledních letech srdečně povzbuzoval a který mé texty nejednou doplnil důkladným komentářem. Poděkovat bych chtěl také prof. Petru Koťátkovi – nejen za to, s jakým zaujetím sleduje moji práci, ale také za řadu příležitostných diskusí a polemik, které pro mě mají velkou cenu. V neposlední řadě musím poděkovat svým kolegům a přátelům, kteří se mnou průběžně diskutovali a diskutují o otázkách literární vědy a teorie jazyka: Evě Šťastné, Jiřímu Soukupovi, Josefu Šebkovi, Kláře Choulikové a Anežce Kuzmičové. Dík patří také mé mateřské univerzitě. Vedle grantové podpory a stipendií jsem vděčen za zázemí pro studium, které je pouze zdánlivou samozřejmostí.

Obsah

<i>Úvod</i>	6
<i>I. Textualita: základní pojmy a principy</i>	16
1. Provázanost textu	16
1.1 Paradigma věty	17
1.2 Hranice věty	20
1.3 Isotopní vztahy	22
1.4 Významové prvky textu	25
1.4.1 Obecný charakter významových prvků	25
1.4.2 Členění významových prvků	26
1.5 Isotopní formy	28
2. Struktura textu	31
2.1 Hlubinná struktura	32
2.2 Variabilní struktura	33
2.3 Povaha strukturních vztahů	34
2.4 Struktura textu a hranice věty	35
3. Příklady: Grögerová, Hiršal, Harig	37
<i>II. Textové jednotky (pasáže)</i>	44
1. Obecně jazykový kontext	44
2. Pasáže: základní vymezení	49
2.1 Kontextové zapletení pasáže	51
2.2 Pasáže a isotopie	53
2.3 Extrakt	55
2.4 Fragment	56
2.5 Vnitřní dynamika pasáží	58
2.6 Implicitnost pasáží	60
2.7 Lokalizovatelnost pasáží	62
2.8 Kontinuita pasáží	65
2.9 Hierarchie pasáží	68
<i>Exkurz: Kontext literárněvědný</i>	72

III. <i>Produktivita textu (aférence)</i>	77
1. Kontext literárněvědný: běžné a básnické	77
2. Kontext jazykovědný: Rastier a Coşeriu	81
3. Diskuse	85
4. Upravený Rastierův model	87
5. Aférentní a paradigmatické sémy	88
6. Aférentní procesy	90
6.1 Konstituce interpretantu	91
6.2 Aktualizace aférentních sémů	93
7. Paradigmatické proměny	94
7.1 Primární paradigmatické proměny	95
7.2 Sekundární paradigmatické proměny	97
IV. <i>Linearita textu (taktika)</i>	100
1. Kontext jazykovědný: linearita znaku	100
2. Taktika textu	102
3. Funkční vymezení taktiky	106
3.1 Interpretace	107
3.2 Aférentní a paradigmatická taktika	108
3.3 Taktické jednotky	109
3.4 Reference	110
4. Taktické formy	112
4.1 Sled identických pasáží	112
4.2 Sled ekvivalentních pasáží	113
4.2.1 Expanze a komprese	114
4.3 Sled inverzních pasáží	117
4.4 Sled různorodých pasáží	118
4.5 Řez	119
5. Konec, začátek	121
6. Taktická jednota textu	123
6.1 Základní typy jednocení	124
6.2 Specifické typy jednocení	125
<i>Závěr</i>	129

<i>Slovníček pojmů</i>	139
<i>Poznámka</i>	142
<i>Bibliografie</i>	143
<i>Anotace</i>	151
<i>Abstract</i>	153

Úvod

Když se ohlédneme za vývojem francouzského myšlení o literatuře v posledním půlstoletí, můžeme s jistotou mírou zjednodušení vytknout dvě dominantní fáze, které tento vývoj charakterizují. V první fázi (sahající takřka od poloviny padesátých let do začátku let sedmdesátých) nacházíme přístupy, které podle vzoru moderní lingvistiky spějí k formalizaci svého objektu. Na poli obecné teorie literatury vznikají pojmové mřížky a rozmanité klasifikační nástroje, jejichž prostřednictvím mají být uchopeny obecné charakteristiky literárního díla, případně obecné charakteristiky jednotlivých literárních druhů. Jako paradigma takového přístupu k literatuře můžeme chápat například Todorovo pojetí poetiky jako vědy o zákonitostech literárního textu, jejímž protějškem je interpretace jedinečné výpovědi. Todorov na příslušném místě svého programového spisu *Poetika* (1968) upozorňuje, že jde právě o „obecnou perspektivu, kterou analytik zvolil: jeho cílem již není popis jednotlivého díla, označení jeho smyslu, ale stanovení obecných zákonů, jichž je ten který text produktem.“¹

V případě následující fáze se rozvíjejí přístupy, pro něž je typická problematizace či kritika tohoto ideálu. V daném případě se nejedná pouze o to nahrazovat jedny kategorie jinými, o zpřesňování daných přístupů, nýbrž o kritický vztah k samotným principům příslušné teorie literatury. Tato problematizace jistě není samoúčelným rozporováním pojmů či pojmových soustav vycházejících vstříc nárokům poetiky jakožto vědy. V jejím základu spíše leží ohled na vlastní předmět literární teorie, který se nezřídka formálnímu uchopení vymyká: právě poválečná literatura se svým důrazem na experiment, inovativnost či překračování zaběhlých postupů často vystavuje formální modely obtížným zkouškám a nutí k jejich opětovnému promyšlení. Proto je nyní třeba říci říci, že se zde nejedná o jednoduchou symetrii dvou protikladných přístupů, jako v případě fenomenologické a strukturální poetiky. Spíše platí, že jde o bezprostřední vztah k literárnímu poli, na jedné straně, a následnou reflexi jeho mezí, na straně druhé. Jinými slovy, jistý teoretický přístup se obrací k sobě samému a kriticky zkoumá vlastní hranice.

Vyjáďřeme se konkrétněji. To, o čem zde hovoříme, je přechod od klasického období francouzského literárněvědného strukturalismu, jež reprezentují autoři jako Claude Bremond nebo již zmiňovaný Tzvetan Todorov, k jeho kritické reflexi u autorů, které pro zjednodušení zahrnujeme pod označení post-strukturalisté (Julia Kristeva, Roland Barthes, Jacques Derrida ad.).² Zatímco v prvním případě jsou formulovány kategorie, které mají na nejobecnější úrovni vystihovat strukturu

¹ Todorov 2000, str. 14.

² Vedle Derridových textů, o nichž ještě budeme podrobněji hovořit, lze jako reprezentativní text uvést Kristevové komentář k Bachtinovým studiím o románu (důraz je zde kladen na rozptylování smyslu v intertextové síti, Kristeva 1999), a Barthesovu rozsáhlou monografii *S/Z*, v níž jsou popisovány rozmanité kódy křížící se v Balzakově románu *Sarrasine* (Barthes 2007).

literárního díla (nebo pouze některých literárních druhů), v druhém případě je posuzována možnost takového přístupu jako celku. Jeho principy jsou dekonstruovány či konfrontovány s určitým literárním vnějškem, který nezapadá do jasně narýsovaných drah strukturální poetiky a který nutí k opětné kritice některých základních kategorií.

Vzhledem k tomu, že hlavní kapitoly tohoto přechodu od jedné etapy strukturalismu k druhé jsou dobře známy³, omezme se pouze na některé momenty, které nám pomohou vytknout vlastní problém předkládané práce.

Nejprve zmíníme tři kapitoly z klasického období:

1) Za paradigmatického představitele strukturalistického hnutí ve Francii bývá pokládán A. J. Greimase, jakožto autor *Strukturální sémantiky* (1966) a dalších prací rozepjatých mezi obecnou teorií jazyka a teorií literatury. Právě u Greimase dosahuje strukturální přístup k literárním textům maximálního stupně formalizace, ostře jsou zde vymezeny principy strukturální teorie významu a jednotlivé kategorie, které se na těchto principech zakládají. Z hlediska našeho výkladu je důležité především rozlišení, které Greimas v rámci svého narativního modelu provádí mezi tzv. zjevnou rovinou textu (*niveau apparent*), „kde projevy narace podléhají specifickým nárokům jazykové substance, v níž jsou vyjádřeny“, a hlubinnou rovinou (*niveau profond*), „která tvoří sdílené strukturální jádro, v němž se narativita umísťuje a uspořádává ještě před tím, než se manifestuje.“⁴ Jinými slovy, hlavní dělicí čára v daném případě vede mezi apriorní strukturou, která rozvrhuje základní strukturální vztahy, a vlastní úrovní manifestace, která hlubinnou strukturu vyjevuje a která je touto rovinou určována. Struktura je tedy v rámci tohoto modelu chápána jako strukturující princip, který nezávisí na rovině strukturované: uspořádává se v logickém smyslu dříve, než se ustaví ten který jazykový systém, a tedy dříve, než v jazyce formulujeme tu či onu výpověď.⁵

2) Druhým reprezentantem strukturalismu, důležitým pro náš další výklad, je Claude Bremond jakožto autor formalizovaného modelu narativní sekvence. Je známým faktem, že východisko klasické Bremondovy studie „Logika narativních možností“ (1966), v níž je tento model prezentován, představuje Proppova morfologie ruských lidových pohádek popisující třicet jedna funkcí, které jsou pro tento žánr charakteristické. Pointa bremondovské analýzy spočívá v tom, že v souladu se standardním strukturalistickým přístupem přechází od empirického modelu Proppova, jenž se omezuje na danou, historicky vymezenou formu, k obecným podmínkám, jež

³ Odkázat můžeme např. na Dossovu klasickou práci z dějin francouzského strukturalismu (Dosse 1992) nebo na Guttingovu monografii věnovanou francouzskému myšlení ve Francii 20. století (Gutting 2001, zejm. str. 213 nn.). Do češtiny je přeložena např. monografie Frankova (2000) a Descombesova (1995).

⁴ Greimas (1970a, str. 158).

⁵ Instruktivní úvod do principů Greimasovské sémiotiky podává Jürgen Trabant (1996, zejm. str. 51-57). Rozlišení mezi strukturou jako skrytým řádem a tím, co je empiricky přístupné a co je skrytou strukturou řízeno, vymezuje Jean Pouillon jako základní rys strukturalismu (Pouillon 1966, str. 777 n.). Obdobně se o strukturalismu vyjadřuje Pierre Macherey, podle něhož chápat literární dílo – ve strukturalistické perspektivě – znamená vracet se k původně nezjevné struktuře, bez níž není možné ani čtení ani psaní (Macherey 1966, str. 914).

jsou určující nejen pro daný žánr, ale pro každou narativní výpověď. Bremond tak explicitně upozorňuje, že Proppova metoda ukazuje „nezbytnost zmapovat logické možnosti vyprávění obecně, neboť je to nutný předstupeň každého popisu konkrétního literárního žánru.“⁶ Z hlediska našeho výkladu je přitom důležité, že hranice a možnosti narativní struktury jsou zde popisovány co do jednotlivých narativních funkcí a co do jejich logického zřetězení v narativní výpovědi. Tedy zatímco u Greimase se jednalo o základní významové vztahy, o fundamentální významovou strukturu, jež je nutně určující pro každý narativní text, Bremond se zaměřuje především na repertoár prvků, které se v uplatňují jednotlivých narativních výpovědích. Popis narativní struktury se tedy stává popisem možných narativních funkcí a jejich kombinací.

3) Třetí moment, který bude důležitý pro následující výklad, můžeme vytknout v rámci již citované Todorovovy *Poetiky*, v níž jsou – v souladu s obecnými jazykovědnými principy – rozlišeny dva základní typy vztahů charakterizujících literární dílo: vztahy *in praesentia* a vztahy *in absentia*. První typ vztahů se ustavuje přímo na ploše textu mezi jednotlivými jazykovými či textovými komponenty. Zjednodušeně řečeno, jedná se o syntaktický aspekt výpovědi, který lze analyzovat na různých textových úrovních: lze ho analyzovat na rovině věty, ale také např. mezi postavami a událostmi popisovaného dějství. Z hlediska našeho tématu pak musíme položit důraz na druhý typ vztahů, které Todorov chápe jako vztahy „smyslu“ či „symbolizace“. Todorov v daném případě využívá saussurovský pojem znaku a hovoří o řadě označujících a označovaných, které se v rámci tohoto či onoho literárního textu prezentují. Podle Todorova je zde nutno rozlišovat „proces označování (kde označující přivolává označované) a proces *symbolizace*, kde první označované symbolizuje druhé. Označování je zakotveno v lexiku (v paradigmatech slov), k symbolizaci dochází v promluvě (v syntagmatu).“⁷ Také z následujících Todorovových analýz je patrné, že literární text jakožto specifický jazykový objekt tedy „dává smysl“ právě proto, že je specifickým znakem, a proto, že zahrnuje označované pojmy artikulující se buď na primární rovině označování, anebo na sekundární rovině symbolizace.

Jestliže jsme výše hovořili o kritice, jíž jsou principy strukturalismu vystaveny, je třeba upozornit, že tento výraz lze v daném případě použít pouze jako určitou zkratku. Pokud na konci šedesátých let ve Francii dochází k obratu od strukturalismu cílícího na specifickou *langue* literárních textů k přístupu výrazně odlišnému, hovoří se častěji o svébytné radikalizaci zásad než o kritice, která by tyto zásady jednoduše problematizovala. Mezi oběma fázemi vzniká paradoxní vztah: podstatná

⁶ Bremond (2002, str. 118). K Bremondovi viz např. Fietz (1988, str. 147-155). Fietz také upozorňuje na to, jaký vliv měla bremondovská analýza na klasický Barthesův článek „Úvod do strukturální analýzy vyprávění“ – o něm budeme podrobněji hovořit v první kapitole.

⁷ Todorov 2000, str. 27. Je známým faktem, že pojmu znaku a pojmu symbolu Todorov později věnoval samostatnou monografii (Todorov 1977).

proměna principů pramení z jejich prohloubení, důslednost při reflexi některých pojmů nutí podstatně přeformulovat obecné zásady, které se dosud zdály být s těmito pojmy v souladu. Následná fáze se tedy z jedné strany jeví jako rozvinutí, z druhé strany jako převrat v rámci dosavadních přístupů k pojmu struktury a kategoriím, které se s tímto pojmem druzí.

Jedním z charakteristických témat tohoto převratu je opozice mezi pojmem uzavřené a otevřené struktury, případně opozice mezi pojetím znaku jako pouhého nositele pojmu a pojetím znaku, jehož hodnota je určena celým řetězcem označujících. Exemplární je v tomto ohledu Derridova studie „Struktura, znak a hra v diskursu věd o člověku“ (1966), jejímž tématem jsou právě uvedená témata. O uzavřené struktuře se zde hovoří primárně v souvislosti s jejím centrem, které podle Derridy „nepochybně připouští hru prvků uvnitř celkové formy... Nicméně [toto] centrum, které hru umožňuje a otevírá, tuto hru rovněž uzavírá. Jakožto centrum je místem, kde již není možná substituce obsahů, prvků a termínů.“⁸ Jedná se tedy o vztah různých rovin konstituce: z hlediska uzavřené struktury platí, že jakákoli změna v uspořádání textu je pokaždé ohraničena rámcem, který stanovuje centrum, tj. určitá forma nacházející se mimo doménu, v níž k permutacím či proměnám dochází. Centrum struktury se v tomto ohledu ocitá mimo hru, jejíž meze vyznačuje: Samo centrum struktury je různě vyplňováno ve svých variantách, ale v něm samotném k variacím či proměnám nedochází. V tomto smyslu platí, že „centrum, jež je z definice jedinečné ... bylo vždy myšleno jako *cosi*, co v rámci struktury, které vládne, vytváří to, co se strukturalitě vymyká.“⁹

Analogickou úvahu pak nacházíme v případě pojmu znaku, který také, podobně jako pojem struktury, je podroben radikalizaci. Zde se můžeme obrátit na Derridův rozhovor s Julií Kristevou, který byl v roce 1972 publikován pod názvem „Sémiologie a gramatologie“. Derrida se tu zabývá jedním aspektem Saussurova pojmu znaku, který v jistém ohledu stále zachovává myšlenku centra. Jde o rozlišení mezi *signans* a *signatum*, jež – podle Derridy – „nechává otevřenou cestu možnosti myslet označovaný pojem o sobě v jeho jednoduché přítomnosti pro myšlení, v jeho nezávislosti vzhledem k jazyku, tj. vzhledem k systému označujících.“¹⁰ Podobně jako u pojmu struktury je tedy i v tomto případě možné vytknout určitý prvek ocitající se „mimo hru“. V daném případě jde o prvek procházející napříč různými označujícími – o „transcendentální označované“, které „ve své vlastní esenci [neodkazuje] k žádnému označujícímu, [a překračuje] řetězec znaků.“¹¹ Jinak řečeno, napříč různými texty se může přesouvat identická substance smyslu, nezávislá na dané konfiguraci označujících, mezi označujícím a označovaným existuje diskontinuita.

Pokud tyto úvahy vztáhneme k tematickým okruhům, která jsme vytkli výše v rámci Greimasových, Bremondových a Todorovových analýz, můžeme rozlišit tři různé ohledy, v nichž

⁸ Derrida 1993, str. 178.

⁹ Tamtéž, str. 178.

¹⁰ Tamtéž, str. 33.

¹¹ Tamtéž, str. 33.

lze hovořit o uzavřenosti či „klauzuře“ struktury a znaku:

1) Uzavřenost v první řadě spočívá v tom, že struktura je chápána jako soubor vztahů, které jsou nezávislé na své manifestaci v textech a které jako takové nepodléhají proměnám, jimž podléhají manifestní vztahy (vztahy, v nichž se struktura vyjevuje). Jedná se tedy o uzavřenost *formací*, jimž jsou jednotlivé texty podřízeny.

2) O uzavřenosti dále můžeme hovořit v souvislosti s ohraničeným repertoárem jednotek (v Bremondově případě narativních funkcí), které se podle náležitých zákonitostí realizují v textových syntagmatech. V daném případě se tedy uzavřenost netýká jednotlivých vztahů, ale spíše možných *komponent* struktury.

3) O uzavřenosti můžeme konečně hovořit v souvislosti s pojmem *znaku*, který je chápán jako základní jazyková jednotka. V dané perspektivě platí, že označované se plně konstituuje v sobě, nezávisle na textu, do něhož je příslušný znak zasazen. „Klauzura“ tedy souvisí se stabilitou označovaného ve vztahu k různým uspořádáním označujících v textu.

Do jednotlivých momentů, jež jsme právě vytkli, se pak promítá Derridovo radikální pojetí struktury jakožto struktury otevřené. První krok směřující k tomuto pojetí spočívá v tom, že princip centra, jak byl dosud popisován, je nově vymezen jako cosi fiktivního. V již citovaném textu „Struktura, znak a hra v diskursu“ Derrida jednoznačně hovoří o tom, že centrum ve skutečnosti „nemá žádné přirozené místo, [není to] pevné místo, nýbrž funkce, jakési ne-místo, v němž se donekonečna odehrávají substituce znaků.“¹² V daném případě se tedy jedná o to uchopit strukturu nikoli jako rovinu transcendentní vzhledem k jednotlivým variantám – právě toto transcendentní „místo“ je škrtnuto či opuštěno –, ale jako formaci průběžně konstituovanou a rekonstituovanou v poli, na němž dochází k variacím. Struktura tedy již není omezována formou vyznačující možné proměny pole, tzn. formou vyznačující, jaké typy vztahů se v něm uplatňují, případně jaké funkce se v něm řetězí, nýbrž je otevřená různým permutacím. Platí tedy, že „substitut [a stejně dobře můžeme říci varianta, příslušná manifestní forma – T.K.] nesubstituuje nic, co by mu jakýmkoli způsobem bylo preexistentní.“¹³ Jednotlivé texty, které se ocitají ve hře, nejsou pouhou reprezentací modelu (nic nezastupují, nesubstituuji), a jako takové se otvírají rozmanitým proměnám.

Důležité je, že tento posun v pojetí struktury, která je nyní zbavena centra, se projevuje také v koncepci znaku, jež je s pojetím struktury komplementární. Derrida v daném případě upozorňuje, že chybí-li centrum či počátek, „vše se stává (shodneme-li se na tomto slovu) diskursem, tj. takovým systémem, v němž centrální, původní či transcendentální označované nikdy není absolutně přítomné a mimo systém diferencí. Absence transcendentálního označovaného donekonečna rozšiřuje pole a

¹² Tamtéž, str. 179.

¹³ Tamtéž, str. 179.

hru značení.¹⁴ Platí tedy, že podobně jako se struktura otevírá různým konfiguracím, které nejsou omezeny centrem, je nyní škrtnuto setrvalé označované, které by na způsob vnitřně identického pojmu procházelo napříč různými texty. Takže stejně jako byla škrtnutím centra otevřena struktura, otevírá se nyní – škrtnutím transcendentálního označovaného – sám znak.

Pokud tyto závěry nyní vztáhneme ke třem momentům, které jsme vytkli výše, lze formulovat následující tvrzení:

1) Místo hlubinné roviny a jednotlivých variací, které by této rovině byly podřízeny, je uvažováno otevřené pole strukturních vztahů, které jsou na hlubinné rovině nezávislé. Z toho plyne, že jakýkoli textový prvek může navázat jakýkoli vztah s jakýmkoli jiným textovým prvkem.

2) Není třeba vycházet z toho, že existuje soubor či repertoár textových jednotek, které se v textu v rozmanitých variantách realizují. Podobně jako je otevřený soubor možných strukturních vztahů, otevírá se také pole možných prvků textu.

3) Vposledku platí, že napříč různými texty se neopakují identické označované, nýbrž význam znaku se proměňuje v závislosti na textové konfiguraci. Znak se otevírá textualitě či neomezené hře označujících.

Dříve, než přejdeme k dalšímu výkladu, v němž na tato tvrzení navážeme, musíme upozornit, že sama otázka uzavřenosti a otevřenosti struktury není tématem, které by v rámci jednotlivých Greimasových či Bremondových analýz byla bezevšeho nasnadě. Ať už jde o pojem znaku, struktury nebo o pojem strukturních funkcí, platí, že hledisko uzavřenosti je právě výsledkem *určité* reflexe, jedná se o určitý způsob, jak v rámci rozmanitých přístupů vytknout jejich společné jádro. Tuto okolnost zdůrazňujeme především proto, že téma struktury (literárního) textu nemusíme spojovat pouze s jednoznačnou – a poněkud stereotypní – dichotomií otevřená / uzavřená struktura, případně s dichotomií otevřená / uzavřená koncepce znaku. Připusťme, že lze uvažovat přístupy, které se tomuto příkrému rozlišení vymykají a to v jiném smyslu, než že by v jednom ohledu rozvíjely princip otevřenosti a přitom se nereflektovaně opíraly o předpoklady spojené s pojmem uzavřené struktury. Tvrdíme, že obecné téma formy či tvaru literárního díla je možné pojmut diferencovaněji, nejen na základě kritéria, zda příslušné koncepce spíše zachovávají, nebo spíše překračují stanovisko „klauzury“.

Právě v tomto kontextu se hodláme zabývat textovou teorií Françoise Rastiera, jejíž principy nelze ztotožnit ani s jednou z uvedených pozic. Pokud se zaměříme na pouhé reálie, můžeme sice konstatovat, že Rastierovo myšlení se rozvíjelo na pozadí greimasovské sémantiky. François Rastier byl Greimasovým žákem a spolupracovníkem, dokonce je spolu s Greimasem podepsán pod jednou

¹⁴ Tamtéž, str. 179.

studií ve sborníku *Du sens*.¹⁵ V této době, tj. na konci šedesátých a začátkem sedmdesátých let, tak oba autoři sdílejí hlavní východiska strukturální sémantiky, oba operují s představou sémiotického čtverce i s rozlišením hlubinné a manifestní roviny textu. Nicméně zároveň je patrné, že Rastier postupně – především v textech z let osmdesátých – míří ke svérázně, tzv. *interpretační sémantice*, která se v podstatném ohledu liší od nauky jeho učitele, ale kterou zároveň nelze ztotožnit s přístupy post-strukturalistů.¹⁶

Tento vývoj je dán několika heterogenními faktory, jimiž se podrobněji budeme zabývat v následujících kapitolách. Alespoň předběžně upozorníme, že důležitou roli bude hrát pojem isotopii¹⁷, který umožňuje překročit princip strukturního invariantu textu a který přitom umožňuje zachovat představu určité, přesně vymezené struktury. Druhým faktorem bude důraz na rozmanitost jazykových a nejazykových kontextů, které sice – jakožto kontexty rozmanité – otevírají text různým interpretacím, ale které zároveň interpretaci orientují určitým směrem a „stabilizují“ význam textu.

V daném případě tedy platí, že jakkoli jsou zásady interpretační sémantiky v mnoha ohledech vzdálené principům, které nacházíme v klasických Greimasových, ale například také Todorovových či Bremondových textech, nespočívá hlavní posun v tom, že by Rastier jednoduše předcházela na stranu čiré otevřenosti či absence organizujícího principu textu. Platí, že také v Rastierově sémantice nacházíme motiv uzavřené struktury, ovšem – a to je klíčové – v daném případě se jedná o jinou uzavřenost či klauzuru, než je uzavřenost centra, „transcendentálního označovaného“ či strukturního invariantu. Vyjádřeno konkrétněji, místo prizmatu *uzavřenosti* odpovídá rastierovské sémantice spíše prizma průběžného *uzavírání* textové struktury, místo vyhraněného strukturního modelu je této sémantice bližší představa momentální stabilizace textu, který v dané jazykové a mimojazykové situaci nabývá určité formální a významové kontury. Pokud bychom i přesto chtěli spojit rastierovskou sémantiku s přístupem, v rámci něhož je princip centra vyloučen, pak ji stejně dobře nemůžeme ztotožnit s pozicí, podle níž je struktura textu neustále rozvolňována. V rámci interpretační sémantiky platí, že text není jednoznačně určován žádným ahistorickým strukturním vzorcem, a přesto se uspořádává do určité formy, text není pouhou reprezentací hlubších

¹⁵ Greimas 1970b. Ke vztahu Rastiera a Greimase viz např. práci Érica Trudela, který se zaměřuje mj. na rozdílné pojetí isotopie u obou autorů (Trudel 2009).

¹⁶ Základní principy své sémantiky Rastier představuje v r. 1987 ve spise *Interpretační sémantika*, kde je vedle řady jiných témat podrobně rozpracována tematika isotopních vztahů. O dva roky později vychází druhé klíčové dílo *Smysl a textualita*, v němž je patrný důraz na hermeneutické podmínky interpretace (navíc je zde prezentována teorie čtyř textových dimenzí, která téma isotopií dále zúročuje). Od 90. let až do současnosti Rastier rozvíjí témata obsažená v těchto knihách, navíc rozpracovává stratifikační sémantický model (jde o rozlišení mikrosémantické, mesosémantické a makrosémantické roviny textu) a zavádí do své sémantiky specifickou kategorii „pasáže“ jakožto základní textové jednotky. Na příslušné texty, v níž jsou zmíněná témata rozpracována, budeme průběžně odkazovat.

¹⁷ Výraz „isotopie“ píšeme záměrně se „s“. Je tak patrnější souvislost s řeckým základem. Stejně postupuje např. u výrazu „mesosémantika“.

strukturních vztahů, a přesto neprezentuje pouhé dění, nýbrž skutečnou strukturu smyslu.¹⁸

Jestliže tento přístup vztáhneme ke třem výše uvedeným rubrikám, můžeme formulovat následující teze:

1) Zatímco představitelé klasické fáze francouzského literárněvědného strukturalismu nezřídka pracují s představou uzavřeného souboru strukturních vztahů, které je možné vytknout napříč jednotlivými texty, rastierovské sémantice odpovídá představa textu, který není ve své struktuře apriori vymezen, ale který přesto krystalizuje do určitého tvaru.

2) Jestliže je u Bremonda popisována specifická *langue* literárních textů, jež představuje repertoár možných textových jednotek, Rastier existenci textových jednotek nepopírá, nicméně chápe je jako entity ustavující se přímo na rovině textů. V rámci interpretační sémantiky se tedy předpokládá, že každý text víceméně typicky člení vlastní významové prvky a nepředstavuje pouze povrchovou rovinu smyslu.

3) A konečně, zatímco klasičtí strukturalisté vycházejí z koncepce znaku, která – přinejmenším z hlediska Derridova dekonstrukčního čtení – předpokládá nezávislost označovaných na označujících, Rastier připouští, že členění výrazu v tom kterém textu je významově relevantní. Nicméně v rámci interpretační sémantiky jednoznačně neplatí radikální tvrzení, že odlišnému uspořádání výrazu nutně odpovídá odlišné členění obsahů. Výraz je mnohem spíše možným interpretantem textu, nikoli strukturou, která by pokaždé nově artikulovala významové jednotky.

Následující výklad bude rozčleněn do čtyř kapitol, v nichž se na tyto aspekty Rastierovy sémantiky zaměříme podrobněji:

(1) V první kapitole se budeme věnovat výše zmíněnému pojmu *isotopii*, který představuje hlavní princip textu jakožto specifického jazykového objektu. Budeme se zabývat tím, jakým způsobem tento pojem umožňuje chápat text jako strukturu apriori nevymezenou a přitom se konstantně vymezující v rámci daného jazykového a mimojazykového kontextu. Navíc se zde budeme zabývat specifickým strukturním vztahům, které v součinnosti se vztahy isotopními přispívají k provázanosti textu.

(2) Druhá kapitola bude věnována pojmu *pasáže*, který v Rastierově sémantice odkazuje na základní textovou jednotku či komponentu. Východiskem bude tvrzení, že text není řetězcem invariantních prvků, které by se v něm pouze realizovaly (např. aktanty, narativní události či

¹⁸ Pokud jde o Rastierův vztah k post-strukturalismu, můžeme odkázat na kapitolu „Obtíže avantgardní hermeneutiky“ ve *Smyslu a textualitě*, kde se Rastier věnuje některým relevantním tématům (Rastier 1989, str. 21-34). Jedná se především o téma intertextuality nebo o některé motivy klíčové pro psychoanalyticky orientovanou teorii literatury.

funkce). Důraz budeme klást na okolnost, že textové komponenty se pokaždé ustavují na ploše toho kterého textu, nikoli na rovině textové *langue*. Tyto komponenty pak lze pomoci náležitě metody popisovat.

(3) Ve třetí kapitole se budeme věnovat otázce významové *produktivity* textu, která v rastierovské sémantice vyplývá z rozlišení mezi tzv. aferentními a inherentními významovými rysy. V případě inherence jde o svazky sémů, které jsou zakotveny v jazykové normě, v případě aference jde o sémy, které vznikají pouze lokálně, tzn. jsou produkovány konkrétním textem. Sám text, nejen jazykové paradigma, tedy přispívá k určování příslušných vrstev významu.

(4) V poslední, čtvrté kapitole se budeme zabývat tím, jakým způsobem se promítá do významové struktury textu jeho lineární uspořádání. Zaměříme se na to, jakým způsobem tato specifická textová dimenze přispívá k ustavení konkrétní struktury smyslu.

Pokud jde o obecný záměr naší práce, zdůrazněme vposledku čtyři důležité body, které ho charakterizují:

1) V následujících kapitolách nebudeme klást důraz na postupný vývoj, kterým Rastierova sémantika prošla. Jistě platí, že jednotlivé pojmy či kategorie interpretační sémantiky byly Rastierem hned několikrát reformulovány, případně vsazeny do nových souvislostí. Pokud to bude z hlediska výkladu důležité, na tyto rozmanité posuny upozorníme. Nicméně zaměřovat se budeme především na systematický či synchronní aspekt Rastierovy sémantiky, v jejímž rámci se jednotlivé kategorie vzájemně vymezují.

2) Jakkoli Rastier interpretační sémantiku neprezentuje jako teorii zaměřenou na zvláštní textovou oblast – předkládána je obecná textová teorie –, své pojmy ověřuje především na literárních textech: právě na poli literatury se má rozhodovat o platnosti jednotlivých kategorií. V nadcházejícím výkladu tento důraz na vztah interpretační sémantiky a oblasti literatury podržíme. Rastierovu teorii chceme prezentovat jednak jako vodítko pro interpretaci a analýzu literárních textů, jednak jako možné východisko pro formulaci vlastních kategorií literární teorie. Také proto budeme v každé kapitole dbát nejen na obecný jazykovědný kontext, ale také na kontext literárněvědný.

3) Dále upozorníme, že se nepokoušíme o historický výklad jisté teorie. Naším záměrem primárně není vymezit Rastierovu pozici v kontextu moderní sémantiky či obecné jazykovědy, kdy

bychom srovnávali daný sémantický model s jinými sémantickými či obecně jazykovědnými modely.¹⁹ Jak jsme právě naznačili, Rastierovu teorii chceme představit jako možný opěrný bod při interpretaci a analýze (literárního) textu. Odkazy na obecný jazykovědný kontext tedy budeme doplňovat, pouze pokud to bude nutné pro výklad příslušného tématu.

4) V následujícím výkladu propojíme hned dvojí přístup k Rastierově projektu. Jednak půjde o to představit jednotlivé kategorie interpretační sémantiky, jak jsou formulovány v jednotlivých autorových textech, jednak se pokusíme na Rastierovu koncepci kontinuálně navazovat a průběžně ji domýšlet tváří v tvář otázkám, které se s tématem interpretace a analýzy textů pojí. Vedle výkladu Rastierových kategorií se tedy pokusíme také o vlastní výklad odvíjející se v duchu interpretační sémantiky.

¹⁹ Zde můžeme doporučit disertační práci Radima Sovy „Aktuální členění isotopie“, v níž je Rastierova teorie vyložena jak ve vztahu k vývoji moderní jazykovědy, tak ve vztahu k základním principům hermeneutické filosofie (Sova 2012, zejm. str. 3-40). Pouze na okraj upozorníme, že sám Rastier situuje své dílo především do kontextu moderní sémantiky. Rozlišeny jsou etapy, kdy převládala sémantika strukturální, sémantika pravdivostních podmínek (*sémantique véri-conditionnelle*), pragmatika a kognitivní sémantika (srov. např. Rastier 1994, str. 325).

I. *Textualita: základní pojmy a principy*

Vzato z hlediska jednoho klíčového tématu, Rastierovým záměrem je představit text jako *svébytný* předmět lingvistiky. Cílem je popsat jazykový objekt vykazující vlastní zákonitosti (text charakterizují vlastní soubory jednotek, vlastní roviny analýzy a vlastní soubory vztahů), které však dosud byly redukovány na zákonitosti jiných jazykových objektů.²⁰

Zvláštní rys této teorie pak spočívá v tom, že je v ní naráz vykonáváno dvojí: 1) Popsat text jako objekt *sui generis* jednak vyžaduje popsat jeho specifickou *provázanost* či kohezi. Jde o to vyznačit vztahy, které scelující text do jednoty a které ho nedovolují redukovat na pouhý soubor vět. První význačný rys předkládané teorie tedy spočívá v tom, že fenomén textové koheze není chápán pouze jako doprovodný jev charakterizujících textovost (dojem celistvosti), ale právě koheze zakládá samu textualitu textu.²¹ 2) Na druhé straně platí, že popis textové provázanosti musí být vyvažován popisem textové *struktury*.²² Totiž pokud by se Rastier zaměřil pouze na téma koheze, mohl by sice znázornit celek, jehož vnitřní vztahy nejsou omezovány hranicemi vět, ale zároveň by se jednalo o celek pouze minimálně uspořádaný.

Hlavní rys předkládané teorie pak spočívá v tom, že mezi oběma stránkami analýzy (mezi analýzou koheze a analýzou struktury) existuje komplementární vztah. Na jednu stranu platí, že popis textové provázanosti musí být doplněn popisem textové struktury, neboť koheze sama fenomén strukturace textu nijak nevysvětluje – týká se právě a pouze jeho sevřenosti. Nicméně stejně dobře platí, že teprve díky tomu, že se popis struktury odbývá na poli kohezních vazeb, lze sledovat specifický způsob strukturace textu. Jak uvidíme, (1) struktura textu nyní může být popisována nezávisle na hranicích věty, (2) teprve nyní lze zdůvodnit tvarovou rozmanitost struktury, (3) a konečně, teprve nyní můžeme popisovat kvalitativně různé strukturní vztahy.

1. Provázanost textu

Téma textové jednoty Rastier rozvíjí prostřednictvím dialogu s řadou teoretických přístupů. Vedle snah chápat text jako reprezentaci univerzálních pojmů a vedle formálních textových modelů, které spějí k uzávkování kategorie významu, se autor snaží vypořádat především s představou textu jako souboru vět či větných celků.²³ Podle Rastiera nás paradigma věty přivádí k následujícímu

²⁰ Např. hned v úvodu ke knize *Interpretační sémantika* Rastier zdůrazňuje, „že text není převoditelný na sled vět“, a právě vzhledem k tomu je nutné představit text jako „[specifický] region v rámci předmětu lingvistiky“ (Rastier 2009a, str. 3).

²¹ Ve slovníku pojmů, který Rastier připojil ke *Smyslu a textualitě*, je koheze vymezena jako „jednota jazykové sekvence (*suite*), kterou určují vnitřní významové vztahy“ (Rastier 1989, str. 277). Jak uvidíme v následujícím oddíle, obecně se toto téma u Rastiera pojí právě s kategorií isotopií.

²² Tento moment má u Rastiera mj. vymezovat kategorie dialektiky (viz zejm. Rastier 1989, str. 66 nn).

²³ V knize *Smysl a textualita* je jako představitel universalismu jmenován právě Greimas. Pokud jde o formální přístup k textu, Rastier odkazuje na harrisovskou lingvistiku (Rastier 1989, str. 5-6). K oběma přístupům se vrátíme níže.

dilematu: „Bud' textualita neexistuje, protože smysl textu lze převést na smysl vět, obecně spojovaných s propozicemi, které mohou nést pravdivostní hodnotu. Anebo existuje, pak ale nelze přesně stanovit smysl textu, protože neexistují syntaktická pravidla, která by to umožnila.“²⁴ Pokud tedy při popisu textu vycházíme z paradigmatu věty, pak se text jeví buď jako suma větných celků, anebo – v okamžiku, kdy se snažíme popsat významovou rovinu, která by rovinu věty přesahovala a slučovala v sobě větné významy – nenacházíme žádnou oporu pro to, jak takový popis vést. V rámci modelu, pro nějž je nejzazší jazykovou jednotkou věta, je totiž stanoveno, jak k sobě vztahovat větné členy, ale zůstává otevřené, jak komponovat věty, aby se ustavila vyšší rovina smyslu.

V následujícím výkladu se jednak podrobněji popíšeme tuto situaci, v níž se podle Rastiera lingvistika zaměřená na pojem věty ocitá, jednak vyznačíme problematická místa, která představují východisko pro popis textového modelu nezávislého na pojmu věty. Jako referenční text volíme studii „Mesosémantika a syntax“ (2005), v níž jsou relevantní témata probírána.

1.1 Paradigma věty

Představme nejprve základní vymezení týkající se větné syntaxe. Východiskem Rastierova výkladu je tvrzení, že v gramatice hraje tradičně klíčovou roli perspektiva logická. Věta je chápána jako výraz logicky pojaté propozice (tzn. jde o strukturu, v níž je subjektu připisován predikát) a jako celek ji lze rozčlenit na soubor propozic. Členy věty, která do sebe takto definovanou propoziční strukturu vtěluje, tedy můžeme chápat jako logické termíny.²⁵ Vyjádřeno jednoduchým příkladem: ve větě „Začíná nový den.“ přísudek „začíná“ odpovídá logickému predikátu, zatímco podmět „den“ logickému subjektu, který je prostřednictvím predikátu nějak určován. Stejně tak lze číst vztah mezi termíny „nový“ a „den“, kdy predikátu odpovídá první zmíněný termín.

Pro popis syntaktického uspořádání věty, jak se rýsuje v tradiční gramatice, je pak důležité určit povahu vztahů, které se rozvíjejí mezi syntaktickými členy. Rastier v této souvislosti upozorňuje, že syntaktická struktura bývá pojímána jako soubor „dependencí“, jako soubor vztahů závislosti. V rámci těchto vztahů jeden syntaktický člen může určovat jiný syntaktický člen, pokud se tímto členem řídí, v opačném případě je určování vyloučeno.²⁶ Například v syntagmatu „nový

²⁴ Rastier 2002, odd 2. Vzhledem k tomu, že citovaný elektronický dokument nemá stránkování, odkazujeme na příslušné oddíly textu, z nichž citace pochází. Tak budeme postupovat také u dalších elektronicky publikovaných textů, které nemají stránkování.

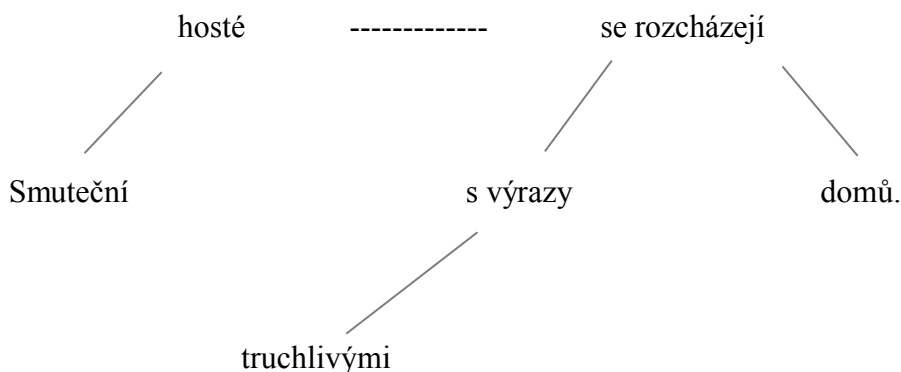
²⁵ Viz zejména odd. 1 a 2 ve zmíněné studii „Mesosémantika a syntax“ (Rastier 2005a). Jakkoli tento predikativní model věty prošel řadou důležitých modifikací či reformulací, jeho základní forma dle Rastiera zůstává nezměněna – paradigmatickým autorem je Aristotelés (Rastier v této souvislosti čerpá především z klasické Aubenqovy práce, 1962, odkázat však můžeme také na Benvenistovu studii, 1966a). Pokud jde o novější teorie, jmenování jsou Tesnière (1959) a Greimas (1966).

²⁶ Rastier v souvislosti s touto otázkou upozorňuje, že „syntaktické funkce lze popsat dvojím způsobem: jako vztahy závislosti (*dépendence*), nebo jako vztahy shody (*concordance*). První typ vztahů se dále dělí na vztahy určování a rekce. V dějinách gramatiky byly vztahy určování pojímány jako vztahy rekce. Například pokud adjektivum určuje

den“ je „den“ člen řídicí, který je určován adjektivem „nový“, a může jím být určován, nakolik přívlastek respektuje rod, číslo a pád substantiva. Přívlastek tedy určuje předmět vyjádřený substantivem, neboť odpovídá syntaktickým podmínkám, které se s příslušným substantivem pojí.

Na první pohled se jedná o velmi specifickou analýzu, vzdálenou od problému textovosti. Ostatně platí, že Rastierův výklad se v daném případě týká tzv. mesosémantické roviny, nacházející se ještě pod úrovní makrosémantickou, jež je vlastní rovinou textu. Nicméně z hlediska tématu textové koheze je důležité, že Rastier tu identifikuje určitý *typ* provázanosti. V daném případě je kladen důraz na obecnou otázku, co je v rámci příslušného jazykového modelu podmínkou shody mezi jednotlivými termíny, resp. na základě jakého principu mohou být tyto termíny spojovány. Jak je patrné, v daném případě je spojení umožněno tím, že jeden větný člen *řídí* jiný větný člen, resp. tím, že jeden člen je *podřízen* druhému. Provázanost je tedy konstatována pouze mezi prvky, které se takřka skládají na sebe a které vytvářejí vertikální osu příslušného jazykového celku: Rozvíjející větné členy nyní mohou být určovány dalšími členy, které se jimi řídí, ty opět mohou být určovány dalšími členy atd. Vzniká hierarchická stavba, kterou v grafické podobě vyjadřuje syntaktický strom.²⁷

Např. větu „Smuteční hosté se s truchlivými výrazy rozcházejí domů.“ lze znázornit v následujícím patrovitém grafu:²⁸

Jestliže se nyní přidržíme faktu, že v daném případě je identifikován určitý *typ* provázanosti, nemusíme Rastierův popis omezovat pouze na fenomén úzce pojaté věty. Výklad lze rozšířit i na textové modely, které jsou budovány *na způsob věty* a které hranice věty v úzkém slova smyslu

substantivum, je z toho vyvozováno, že substantivum řídí adjektivum. Tím je vysvětleno, že se adjektivum se substantivem shoduje“ (Rastier 2005a, odd. 2).

²⁷ Rastier v této souvislosti poznamenává, že „rozlišení subjektu a predikátu zakládá popis funkcí, které se všechny vážou k primárnímu vztahu predikace. Tento vztah byl pokaždé chápán hierarchicky, predikát řídí subjekt, sloveso, které ho vyjadřuje, řídí jméno...“ (Rastier 2005a, odd. 2). Tato hierarchičnost dle Rastiera charakterizuje větu jako celek (viz tamtéž).

²⁸ Ve znázorněném grafu odhlížíme od toho, že „výrazy“ představují doplněk. Z hlediska našeho tématu tento fakt není relevantní.

překračují – tzn. lze ho rozšířit i na modely, které jsou mimořádně relevantní pro vědu o literatuře.²⁹ Příkladem budiž koncepce textu, kterou ve své analýze *Dekameronu* představuje Tzvetan Todorov. Autor využívá postup syntaktické analýzy věty také při analýze vyprávění, neboť předpokládá existenci „univerzální gramatiky“, která je určující nejen pro používání přirozeného jazyka (jehož nejzazší hranicí je věta), ale také při jiných symbolických výkonech (jako je právě konstrukce narativů). Narativ tudíž může být analyzována na způsob věty, neboť obě jazykové struktury jsou řízeny stejnými pravidly.³⁰

Dalším – analogickým – příkladem je strukturní model, který ve své klasické studii o narativu „Úvod do strukturální analýzy vyprávění“ (1966) popisuje Roland Barthes. Ten umísťuje předmět narativní analýzy na nadvětnou rovinu diskursu, který má vykazovat vlastní jednotky a vlastní pravidla uspořádání. Důležité je, že tato vyšší jazyková rovina je důsledně označena jako rovina „velké věty“, v níž můžeme sledovat analogické vztahy jako mezi větnými členy v úzkém slova smyslu: podle Barthes je možné „postulovat homologický vztah mezi větou a diskursem, nakolik stejné formální uspořádání ve skutečnosti řídí veškeré sémiotické systémy.“³¹

Abychom tyto přístupy přiblížili, pokusíme se o analýzu konkrétního textu, který pojmem jako narativní větu či soubor narativních vět. Příkladem bude minimalistická povídka „Velitel vojenského okruhu“ od Daniila Charms, v níž jsou Barthesem a Todorovem postulované vztahy dobře zřetelné:

Jednou přišel velitel vojenského okruhu ke své ženě, políbil ji na ústa, pohladil po vlasech a po ramenou a nasedl na koně. „Na brzkou shledanou!“ zakřičel velitel vojenského okruhu na svou ženu a odcválal pryč. Večer velitel vojenského okruhu přicválal zpátky. Znovu políbil ženu na ústa, pohladil ji po vlasech a po ramenou a šel spát. V noci žena velitele vojenského okruhu zemřela. Ráno se velitel vojenského okruhu probudil, a když uviděl, že jeho žena je mrtvá, vyděšeně vyskočil z postele.³²

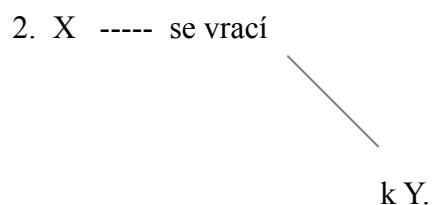
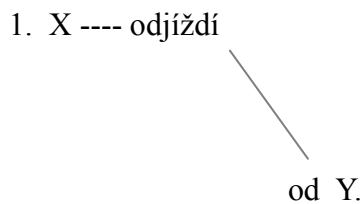
V daném případě můžeme vytvořit jednoduchá schémata, v nichž jednotlivým větným termínům budou odpovídat termíny narativní, tvořící jádro vyprávění. Tyto termíny označíme – v souladu s Barthesovým a Todorovovým pojmoslovím – jako aktanty (X – velitel, Y – jeho žena) a funkce (odjezd, návrat, smrt). Na tomto základě, který tvoří pět narativních prvků, pak lze zkonstruovat tři narativní věty, v nichž jsou funkce a aktanty různě distribuovány:

²⁹ Na tuto okolnost Rastier upozorňuje v příslušné pasáži *Interpretační sémantiky* (viz Rastier 2009, str. 104).

³⁰ Todorov 2000, str. 142n., podrobněji též Todorov 1969.

³¹ Barthes 2002, str. 12. Právě na Barthesa a Todorova odkazuje Rastier, když hovoří o teoriích textu budovaných podle větného modelu. V daném případě dokonce tvrdí, že text je zde „asimilován do věty“ (Rastier 2009a, str. 104, pozn. 35).

³² Charms 2007, str. 23.

3. Y ----- umírá.

Důležité je, že i v tomto případě – v případě analýzy, která překračuje hranice věty v úzkém slova smyslu (například první narativní věta zahrnuje několik „přirozených“ vět) – lze popsat stejnou strukturu, jakou se zabývá Rastier. Objevuje se zde schéma, v němž se jednotlivé větné / narativní členy propojují v rámci hierarchického uspořádání, např. aktant Y se dvakrát ocitá v pozici závislého členu. Jednotlivá určení, která jsme dosud připsali větnému modelu a která ještě dále rozvedeme, se tedy objevují i na této vyšší, textové rovině.

1.2 Hranice věty

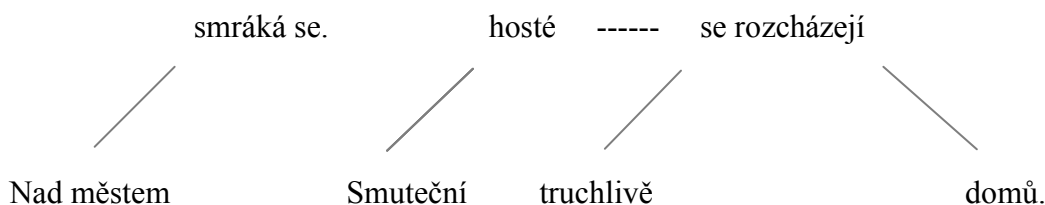
Vzhledem k tomu, že větný model lze tímto způsobem rozšířit, budeme hovořit přímo o paradigmatu věty, nikoli pouze o větě jako určité jazykovědné kategorii. V Rastierově výkladu se tedy nabízí perspektiva, kterou lze vztáhnout jak k jednotlivým větám, tak k širším celkům, které mohou být na způsob věty popisovány, např. k celým literárním dílům.

Toto paradigma nyní musíme blíže vymezit s přihlédnutím k tomu, jak umožňuje, nebo případně zabraňuje popsat jednotlivé textové vztahy. Ve skutečnosti zde narážíme hned na dva okruhy problémů:

1) Nejprve upozorníme, že hierarchický model, vyjádřený v podobě syntaktického stromu, nutí popisovat větné celky jako uzavřené struktury. Pokud tedy v rámci větné analýzy postupujeme tak, že řídicím členům připisujeme podřízené větné členy, pak syntaktický strom jedné věty nelze bezevšeho spojit se stromy jiných vět. Provázanost jazykových prvků tedy vystihneme pouze uvnitř příslušné větné struktury, nikoli za jejími hranicemi.³³

³³ V příslušném oddíle studie „Mesosémantika a syntax“ jsme upozornili, že existuje „souvislost mezi primátem hierarchických vztahů v rámci morfosyntaxe a definicí věty jako strukturního celku (*totalité structurale*): tento primát izoluje každou větu od sousedních vět, nakolik její syntaktický strom není spojen s jinými grafy“ (Rastier

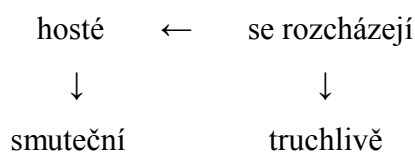
Například je patrné, že věty „Nad městem se smráká. Smuteční hosté se truchlivě rozcházejí domů.“ lze dobře popsat jednotlivě – lze snadno vytvořit jejich syntaktický strom:

Avšak vlastní souvislost mezi těmito větnými celky je mnohoznačná. Lze myslet různé varianty vztahů mezi uvedenými větami: „smráká se, a proto se hosté rozcházejí“; „smráká se a hosté se rozcházejí“ atd.

Tento závěr pak můžeme stejně dobře vztáhnout k hierarchickému modelu narativních vět. Ani mezi narativními stromy, stejně jako mezi stromy syntaktickými v úzkém slova smyslu, nelze rýsovat jednoznačné spojení. Pokud vezmeme narativ, který jsme výše rozepsali do grafů, objeví se znovu různé varianty vztahů mezi posledními dvěma větami: „Y umírá, přestože se X vrací“, „Y umírá, protože se X vrací“ atd.

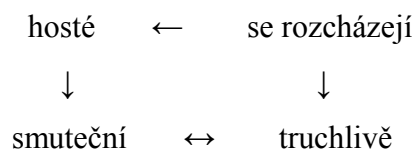
2) Druhý okruh problémů se týká faktu, že hierarchický model zabraňuje popisovat provázanost také uvnitř věty. Na jedné straně sice platí, že tento model dobře vystihuje vztahy prvků, které se spolu bezprostředně syntakticky pojí, na druhé straně však není možné sledovat bezprostřední vztahy *napříč* syntaktickým stromem. Například termíny „smuteční“ a „truchlivě“ se k sobě mohou v rámci syntaktického stromu vztahovat pouze prostředně, totiž prostřednictvím termínů, které jsou jimi určovány a mezi kterými již bezprostřední vazba existuje („hosté“ a „rozcházejí se“):

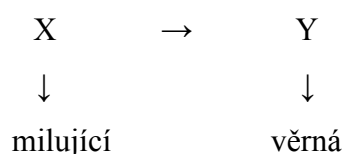
Avšak není možné bezprostředně svázat termíny „smuteční“ a „truchlivě“, i když určitou vazbu pocítujeme.³⁴

2005a, odd. 2)

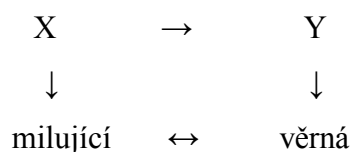
³⁴ Podle Rastiera obecně platí, že „syntaktické grafy nepřipouštějí kruh, a koncový prvek se tedy může vztahovat k jinému koncovému prvku pouze prostřednictvím uzlů, které jsou oběma prvkům nadřazený“ (Rastier 2005a, odd. 2). Autor ovšem připouští, že v případě tohoto problému existují důležité pokusy o úpravu – odkazuje např. na pojem *c-command*, s nímž lze pracovat v rámci Chomského gramatiky.

Obdobný fakt budeme konstatovat také v případě vět narativních. Pokud v první větě (X se loučí s Y) připišeme aktantům narativní indicie „milující“ a „věrná“, pak lze vztah mezi těmito indiciemi velmi dobře popsat jako vztah nepřímý, jako vztah zprostředkovaný aktantem X a aktantem Y, které se k sobě pojí bezprostředně:

Avšak nelze ho znázornit přímo, jakkoli určitá souvislost mezi oběma indiciemi může být zřejmá:

1.3 Isotopní vztahy

V rámci Rastierovy interpretační sémantiky nacházíme hned několik souhrnných argumentů, které reagují na tato omezení větného modelu. Svoji roli hraje téma syntagmatu a větné periody, téma rekce uchopené na způsob „konkordance“ nebo téma syntaktické a sémantické mnohoznačnosti. Důležité je, že při formulaci všech těchto argumentů je Rastier veden předpokladem, že v textu se rozvíjí typ vztahů, které syntaktický model nezobrazuje a které přesto přispívají ke zkušenosti s textem jakožto vnitřně provázaným celkem. Tyto vztahy lze popsat ve třech následných krocích:

1) Axiom rastierovského přístupu představuje tvrzení, že pokud máme vystihnout vlastní provázanost textu, musíme vyjít ze sémantické analýzy, nikoli z analýzy syntaktické.³⁵ Prvním krokem tedy není popis základních větných členů, jakožto hlavní osy, od níž se rozbíhají členy závislé (tím bychom uzavírali větné celky do sebe). Východiskem se stává popis významových rysů a *to bez ohledu na syntaktickou pozici* jazykových prvků, které tyto rysy vykazují, a *bez ohledu na to, v jaké větě* tyto prvky nacházíme. Napříč textem tedy vyznačujeme specifické obsahy, které

³⁵ K tomuto tvrzení viz např. Rastier 2005a, odd. 2 a 3.

/trvalé/. Vyjádřeno graficky:

Narativní věty:	X odjíždí.		Y umírá.
	↓		↓
Sdílené generické rysy:	/odloučení/	↔	/odloučení/
Specifické rysy:	/dočasné/	x	/trvalé/

3) Třetí aspekt textových vztahů se bezprostředně týká otázky syntaktických hranic, které jsou prostřednictvím isotopií překračovány. Je patrné, že překročit hranice věty v daném případě neznamena popis vyšší jazykovou rovinu, která by do sebe vstřebávala věty, jak je popisuje tradiční lingvistika. Prostřednictvím isotopií překračujeme větu spíše v tom smyslu, že isotopické sjednocování nemusí dbát větných hranic – konkrétněji, nemusí dbát hranic vnějších, vnitřních a stratifikačních.³⁸

a) V případě vnějších hranic věty jde o zmiňovaný případ, kdy spojujeme prvky spadající do různých syntaktických stromů. Jak jsme ukázali výše, ve větách „Smráká se. Smuteční hosté se rozcházejí domů.“ jsou termíny „rozcházejí se“ a „smrákání“ začleněny do různých vět, nicméně oba nesou generický sém /konec/ a jako takové se provazují. Stejně dobře pak můžeme popisovat isotopní vztahy mezi prvky, které nacházíme v různých narativních větách. V uvedeném příkladě jde o vztah dvou narativních vět svázaných prostřednictvím sémantického rysu /odloučení/.

b) V případě hranic *vnitřních* se jedná o odlišný problém, který Rastier zmiňuje v souvislosti se samotnou strukturou syntaktického stromu. Tématem se stává provázanost mezi prvky uvnitř věty, které se ve větné hierarchii nemohou bezprostředně vázat, ale které nyní můžeme spojovat na základě navracejících se sémů. Již jsme hovořili o tom, že ve větě: „Smuteční hosté se s truchlivými výrazy rozcházejí domů.“ se termíny „smuteční“ a „truchlivé výrazy“ vážou – z hlediska syntaktického – pouze nepřímě. Z hlediska isotopního však mezi nimi lze načrtnout přímý vztah, neboť oba se spojují prostřednictvím sému /neštěstí/.

Obdobně pak můžeme uvažovat o vztazích uvnitř narativní věty. Platí, že narativní indicie „milující“ a „věrná“ se v daném případě spojují prostřednictvím sémantického rysu /vzájemnost/, propojují se tedy jako „znaky vzájemnosti“.

c) Konečně, poslední typ překračování hranic se týká faktu, že v textu propojujeme prostřednictvím isotopií prvky, které formálně náleží k různým jazykovým rovinám. Platí, že opakující se sémy mohou být obsaženy v morfému, celé větě, v sekvenci vět nebo v odstavci, které

³⁸ Rastier právě v této souvislosti upozorňuje, že konkordanční vztahy (tj. vztahy isotopní) se mohou rozvíjet bez „*a priori* vyznačených hranic“, a tedy „nekouskují syntagma textu“ (Rastier 2005a, odd. 3). Srov. také Rastier (2009a, str. 10).

se tímto k sobě pojí. Například celou větu „Smuteční hosté se rozcházejí domů.“ lze pojmout jako nositele sémů /slavnostní setkání/ a /u příležitosti umrtí/, pokud ji čteme tak, že nás vcelku informuje o tom, že se hosté sešli právě u této příležitosti. Takto interpretovanou větu pak můžeme spojit s lexíí „křtiny“, pokud by se objevila v následující větě: „Smuteční hosté se rozcházejí domů. Znovu se uvidí až na křtinách.“ Tato lexie nese sémý /slavnostní setkání/ a /u příležitosti narození/. Oba heterogenní jazykové prvky (věta a lexie) tedy generují shodný specifický sémantický rys (/slavnostní setkání/) a vzniká mezi nimi isotopní pouto.

1.4 Významové prvky textu

Dosud jsme hovořili o tom, že pro interpretační sémantiku není východiskem vymezení řídicích členů věty, nýbrž identifikace prvků obsahu, které vstupují do isotopních vztahů, klíčovou roli tedy hrají iterované sémantické rysy. Nyní se podrobněji zaměříme na obecný charakter těchto prvků, na jejich typové rozdíly a na formy isotopií, které jednotlivým typům odpovídají.

1.4.1 Obecný charakter významových prvků

Znovu upozorníme, že Rastier se nezděříka vyhrazuje vůči koncepcím, které vycházejí z předpokladu univerzálních forem významu. V kontrastu s Greimasovou strukturální sémantikou či s Lévi-Straussovým čtením mýtického narativu je tedy kladen důraz na konkrétní či historicky specifické obsahy té či oné výpovědi, na obsahy vázané ke specifickému kontextu. Například hned v úvodu ke spisu *Smysl a textualita* se Rastier jednoznačně vymezuje vůči teoriím, které chápou významy „jako prosté varianty“ sémantických invariantů a které v tomto smyslu odhlížejí od vztahu mezi „jazykem a dějinami“: přednost má nyní historicita příslušného sdělení.³⁹ Avšak důležité je, že v daném případě nejde pouze o to uznat významovou specifičnost výpovědi, nejde pouze o to uznat vztah k historickému kontextu, který význam v rozhodující míře určuje. Jakkoli sám Rastier tuto skutečnost nezděrazňuje, odkaz na dějinnost má svou logiku také z hlediska textové soudržnosti:⁴⁰

Platí, že v textu často můžeme vytknout široké významové opozice, které lze – v rámci určitého úhlu pohledu – považovat za sémantické univerzálie. Šlo by například o opozice typu [kultura / příroda], [rozum / cit], [život / smrt], nebo o formální vzorce [A / -A], případně [A/ -A] /

³⁹ Rastier 1989, str. 7. Rastierovu pojetí dějinnosti smyslu bychom mohli věnovat samostatnou kapitolu – představuje jednu z konstant jeho textové teorie. V této souvislosti můžeme alespoň odkázat na některé texty, v nichž je – vedle *Smyslu a textuality* – tato otázka podrobně rozebírána. Jde o studie „Formes sémantique et textualité“ (Rastier 2006a, zejm. str. 99-102), „Saussure au futur“ (Rastier 2005b), příslušné kapitoly knihy *Arts et sciences du texte* (Rastier 2001, zejm. kap. 1, 2, 4) a především práci „De la signification au sens. Pour une sémiotique sans ontologie“ (Rastier 2003).

⁴⁰ Tento aspekt historického přístupu k textům je zmíněn ve *Smyslu a textualitě* (Rastier 1989, str. 7), kde Rastier identifikuje konkrétní příklady isotopií právě s důrazem na specifický vztah textu k dějinnému kontextu. V *Interpretační sémantice* je pak téma obsahů, získaných díky specifickým výkladovým mřížkám, spojeno s tématem textové soudržnosti zcela explicitně (srov. zejm. Rastier 2009a, str. 35-36). Podle Rastiera „neznalost či lhostejnost vůči pragmatickému zakotvení či jazykovému kontextu jednoduše zabraňuje identifikovat určité sémý.“

[B / -B], které je snadné využít při nejobecnějším popisu textů.⁴¹ Pokud vycházíme z těchto širokých opozic, můžeme pak jednotlivé výpovědi číst jako jejich manifestace: Velké porce textu budeme v daném případě shrnovat pod označení, která jednotlivým členům opozice odpovídají (stavbu hradeb v *Eposu o Gilgamešovi* můžeme interpretovat jako potlačení přírody kulturou), případně budeme velké porce textu stavět proti sobě tak, aby odpovídaly čistě formálnímu schématu (zvrát štěstí v neštěstí lze posuzovat jako znázornění opozice [A/ -A]).

Avšak pokud chceme určit míru vnitřní provázanosti textu, tj. míru jeho soudržnosti či nesoudržnosti, musíme zaměřit pozornost také na rozmanitost *specifických* významových jednotek nejen na jednotky, které pokládáme za univerzální či typické, a musíme sledovat, jak se tyto jednotky napříč textem uspořádávají. Míru textové provázanosti tedy lze určit teprve vzhledem k tomu, jak se v textu navracejí či opakují také jiné, partikulární obsahy (dobrým příkladem může být Rastierova vlastní analýza některých triviálních motivů z *Paní Bovaryové*, kdy autor sleduje navracející se téma „tabáku“ – Ema je tak napříč textem prezentována jako kuřačka cigaret, Rudolf jako kuřák doutníků a Leon jako kuřák dýmky⁴²).

Právě v této souvislosti jsou podrobně klasifikovány rozmanité roviny jazykového i nejazykového kontextu, v rámci něhož lze partikulární významové jednotky vytknout. Rastier zjevně předpokládá, že celé pole obsahů vystoupí v textu tehdy, pokud zohledníme nejen

- 1) funkční jazykový systém, ale také:
- 2) sociolekt (soubor jazykových pravidel, která se uplatňují v rámci nějakého společenského *milieu*),
- 3) idiolekt (jazyková pravidla či normy vlastní tomu či onomu mluvčímu),
- 4) přidružené sémiotické soustavy (mimika, gesta, dikce, ilustrace, typografie),
- 5) komunikační situaci,
- 6) a schopnost výpovědi modelovat vlastní význam (na základě významových figur, prostřednictvím formy výrazu atd.).⁴³

1.4.2 Členění významových prvků

Rastierovým východiskem pro popis textové koheze jsou tedy specifické významové jednotky, které lze z textu vydobýt na základě interpretace zohledňující rozmanité opory výkladu. Nyní se musíme zaměřit na okolnost, že v rámci interpretační sémantiky jsou navíc rozlišovány různé typy těchto jednotek a že – v souladu s rozlišením těchto typů – jsou klasifikovány různé formy textové

⁴¹ Za paradigmatického představitele prvního přístupu můžeme označit Clauda Lévi-Strausse (2006, např. str. 95-109), za představitele druhého přístupu A. J. Greimase (1966 a 1970b). Přitom je však třeba upozornit, že také Lévi-Strauss míří k formálnímu modelu (srov. Lévi-Strauss 2006, str. 188-194).

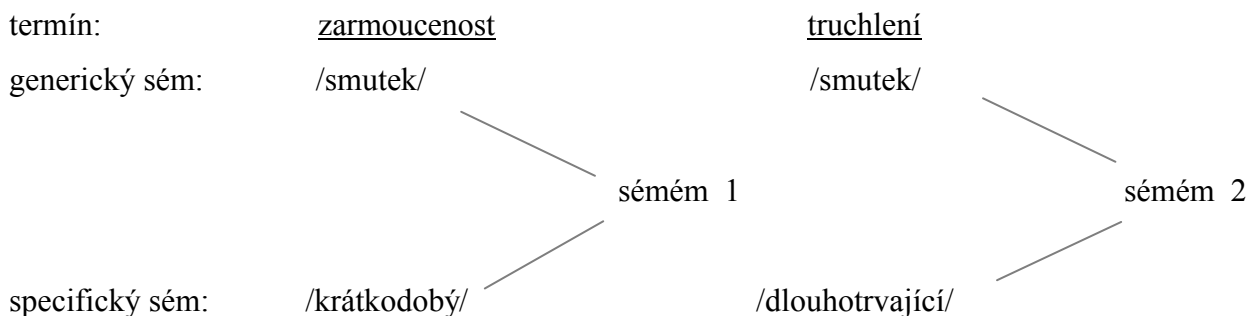
⁴² Rastier 1972, s. 86 nn.

⁴³ Klasifikaci výkladových rámců lze nalézt in: Rastier (1989, str. 43-53).

provázanosti. Nejprve popíšeme základní třídy prvků a základní podtřídy, spadající do těchto tříd:⁴⁴

Jako nejnižší významová jednotka je stanoven *sém* (významový rys), který pokaždé vystupuje v rámci určitého svazku sémů, ten je označen jako *sémém*. Například termín „zarmoucenost“ může v daném kontextu nést sémy /smutek/ a /krátkodobý/, které dohromady tvoří sémém tohoto termínu: jsou tímto termínem označovány naráz právě jako svazek. Z hlediska interpretace jednotlivých termínů je pak důležité, že každý takový sémém se ustavuje v rámci vztahu k jinému sémému, tj. ve vztahu k jinému svazku sémů, který se v textu nemusí přímo vyskytovat. Tvoří pouze významový protějšek, vzhledem k němuž se příslušný sémém vymezuje. Zde můžeme uvažovat například vztah k sémému obsaženému v termínu „truchlení“, jenž se skládá ze sému /smutek/ a ze sému /dlouhotrvající/. Samozřejmě lze předpokládat, že v jiném kontextu mohou být tyto termíny interpretovány odlišně, a sémém „zarmoucenost“ se jistě může vymezovat také vzhledem k jiným sémémům. Nicméně platí, že základní významová struktura zůstane stejná: pokaždé je možné vyznačit sémémy vstupující do diferenčního vztahu.

Rastier pak dělí sémy zahrnuté v sémému podle rodově-druhové specifikace. Nejprve jsou definovány sémy *generické* – tj. sémy, které diferenčně vztažené sémémy vsazují do stejné třídy. Například ve výše uvedeném příkladě je generickým sémem /smutek/, který je společný jak sémému „truchlení“, tak sémému „zarmoucenost“. Sémy *specifické*⁴⁵ jsou oproti tomu ty prvky obsahu, jejichž prostřednictvím se sémémy odlišují. V daném případě jde o sém /krátkodobý/ a sém /dlouhotrvající/⁴⁶.

⁴⁴ Podrobný výklad týkající se významových prvků podává Rastier např. ve studii „Mikrosémantika“ (Rastier 2005c, zejm. odd. 3) a v úvodní kapitole *Interpretační sémantiky* (Rastier 2009a, str. 18-37). Terminologicky Rastier čerpá z greimasovské sémantiky, viz zejm. Greimas (1966, str. 18-54), v níž hraje důležitou roli inspirace kodaňskou školou.

⁴⁵ V kontextu české lingvistiky se také běžně užívá výraz „specifikační“ či „diferenční“, výrazem „specifický“ následujeme francouzský termín *spécifique*.

⁴⁶ Z hlediska následného výkladu je důležité upozornit, že generické sémy se dále člení dle stupně obecnosti a že takto členěné vytvářejí určitou sémantickou třídu. Na nejnižší rovině se ocitá taxém, který je určován nějakým specifickým sémem (např. taxém /cigareta/ může být specifikován prostřednictvím sému /lehká/), taxém pak spadá do nějaké sémantické domény (cigareta/ je prvkem v rámci domény /kuřivo/), každá doména je pak součástí nějakého pole (/kuřivo/ je doménou v rámci pole /tabákové výroby/), a konečně každé pole je součástí nějaké dimenze (/tabákové výroby/ mohou být zahrnuty do dimenze /přírodní komodity/). Sémantická třída tak nutně zahrnuje hned čtyři vrstvy generických sémů, k nimž se pokaždé připojuje nějaký sém specifický (viz Rastier 2005c, odd. 4).

Rozlišení dvou významových vrstev (generické a specifické) tu stojí za pozornost především vzhledem k tomu, že každý znak je myšlen jako křížovka přinejmenším dvou významových rovin. Každý znak se tedy potenciálně otevírá přinejmenším do dvou směrů, v nichž může navazovat vztahy k jiným znakům v textu. Jak je patrné, rozštěpení znaku tak není v rámci dané teorie konstatováno jako určitý sémiotický fakt, ale plyne z toho, jakým způsobem se znaky ustavují: ustavují se v rámci diferenčního vztahu, kde jeden sém spojuje různé sémémy a kde jiný sém tyto sémémy odlišuje.

Specifičnost a generičnost sémů však představuje pouze jeden aspekt vyjadřovaných obsahů, který má relevanci pro popis provázanosti textu (ukazuje se, že provázanost je vždy potenciálně dvoupatrová). Vedle kritéria rodově-druhového zařazení sémů totiž Rastier dělí sémý podle způsobu jejich aktualizace na sémý *inherentní* a sémý *aferentní*. Podrobněji se těmito dvěma typům sémů budeme věnovat ve III. kapitole, nyní upozorníme pouze na hlavní rysy tohoto rozlišení:

V případě inherentních sémů se jedná o obsahy, které jsou v příslušném jazyce spojovány s tím či oním výrazem běžně či typicky – plynou tedy z předpokládané definice termínu. Například sém /smutek/ můžeme spojit s výrazem „truchlení“ pouze na základě obecné znalosti češtiny, a proto ho můžeme označit jako sém inherentní. Vedle toho lze vyčlenit aferentní sémý, které se aktualizují buď vzhledem k danému společenskému *milieu* – v daném kontextu užití se mění typický význam nějakého výrazu –, nebo se ustavují samotnou prací v textu (tj. až v kontextu dané výpovědi). U výrazu „truchlení“ tak může být – v příslušném jazykovém společenství nebo pouze ve zvláštní výpovědi – vedle generického sému /smutek/ aktualizován specifický aferentní sém /kolektivní/, zatímco u výrazu „zármutek“ bude aktualizován specifický aferentní sém /individuální/.

1.5 Isotopní formy

Všechny tyto kategorie nyní lze využít pro popis textové koheze. Umožňují nám rozlišovat, jakých typů obsahu se provázanost týká a v jakých směrech se text může vázat. Základní postup spočívá v tom, že jednotlivé momenty textu jsou spojovány na základě opakování či navracení různých typů sémů: například pokud jsme ve větách „Smráká se. Smuteční hosté se truchlivě rozcházejí domů.“ vydělili sémantický rys /konec/, ve skutečnosti jsme vydělili opakující se sém.⁴⁷ Vzhledem k rozlišení různých typů sémů pak můžeme sledovat, zda provázanost textu spočívá v iteraci sémů generických či specifických (isotopie generické, isotopie specifické)⁴⁸, případně v iteraci sémů

⁴⁷ Ve svém raném článku „Systematika isotopií“ Rastier definuje tyto vztahy právě prostřednictvím pojmu iterace: „Jako isotopii označujeme každou iteraci nějaké jazykové jednotky“ (Rastier 1972, str. 82).

⁴⁸ K tomuto rozlišení viz zejm. Rastier (2009, str. 130-133) a Rastier (1989, str. 55 nn).

inherentních či aferentních (isotopie inherentní, isotopie aferentní).⁴⁹

Například sém /smutek/, jako opakující se generický sém, vytváří v syntagmatu „někteří budou truchlit, jiné to jen zarmoutí“ generickou isotopii:

Syntagma: „někteří budou truchlit, jiné to jen zarmoutí“

Generická isotopie: /smutek/ ↔ /smutek/

Specifické neisotopní sémy: /dlouhotrvající/ X /krátkodobý/

Isotopii specifickou, mezi specifickými sémami, pak můžeme sledovat ve větě: „Za dveřmi se ozvalo zašeptání, pak jsme uslyšeli šramot.“⁵⁰ Isotopie je tu založena na specifickém sému /tichý/, který nacházíme v termínu „šramot“ (ten zahrnuje ještě generický sém /zvuk/), a v termínu „zašeptání“ (ten zahrnuje ještě generický sém /hlas/):

Věta: Za dveřmi se ozvalo zašeptání, pak jsme zaslechli šramot.

↓ ↓

Specifická i.: /tichý/ ↔ /tichý/

Generické sémy: /hlas/ X /zvuk/

Pokud jde o isotopii inherentní, příkladem mohou být věty: „Parník vypouštěl oblaka páry, nad hladinou kroužila hejna racků.“ Isotopie se zde opírá o specifický inherentní sém /bílý/, který typicky připisujeme k termínu „oblak páry“ (ten ještě zahrnuje generický sém /plyny/) i k termínu „racci“ (ten ještě zahrnuje generický sém /ptactvo/). Vyjádřeno graficky:

Věta: Parník vypouštěl oblaka páry, nad hladinou kroužila hejna racků.

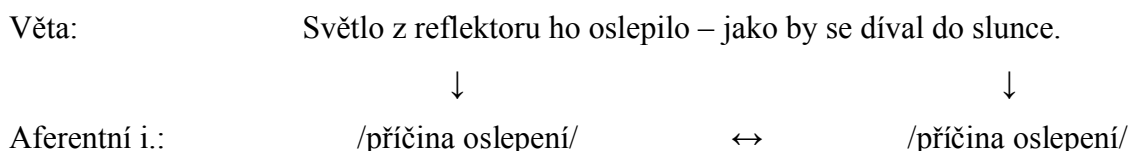
↓ ↓

Inherentní i.: /bílý/ ↔ /bílý/

⁴⁹ V daném případě se držíme na rovině výkladu *Interpretační sémantiky*, kde Rastier isotopie omezuje pouze na vztahy mezi sémami – provázanost textu je tedy uvažována čistě na sémantickém základě. Ve II. kapitole však uvidíme, že spolu se zavedením pojmů pasáže vstoupí do hry také isotopie na rovině výrazu.

⁵⁰ Svazek opakujících se isotopních sémů Rastier označuje jako sémickou molekulu (k tomu viz např. Rastier 2002, odd. 4.2). V následujících kapitole budeme v souvislosti s touto strukturou hovořit také o sémantických formách.

Příkladem aferentní isotopie jsou potom významové vztahy ve větě „Světlo z reflektoru ho oslepilo – jako by se díval do slunce.“ Termíny „světlo“ a „slunce“ tu lze vzhledem k danému kontextu interpretovat nikoli prostřednictvím typického sému „zdroj světla“ (v jednom případě umělý, v druhém případě přirozený). Oba termíny nyní interpretujeme prostřednictvím sému /příčina oslepení/. V tomto ohledu mezi oběma termíny vzniká isotopie aferentních sému, která větu vnitřně provazuje:

Shrnutí

Předtím, než přejdeme k druhé části kapitoly, alespoň stručně shrňme jednotlivé momenty dosavadního výkladu. Východiskem bylo tvrzení, že provázanost textu jakožto specifického jazykového objektu je pouze obtížně uchopitelná, pokud se pohybujeme v rámci paradigmatu věty – z hlediska tohoto paradigmatu nelze určité typy textových vztahů popisovat. Byly vymezeny tři typy hranic, které s sebou větné paradigma nese: věta neumožňuje spojovat větné členy, mezi nimiž není bezprostřední syntaktické pouto; věta se uzavírá vůči jiným větám; větný princip neumožňuje navazovat vztahy mezi prvky spadajícími na různé jazykové roviny (např. lexie a morfémy). Tuto ohraničenost pak lze konstatovat nejen v případě věty v úzkém slova smyslu, ale také u větných modelů, s nimiž pracuje literární věda. Poukázali jsme na naratologické modely T. Todorova a R. Barthesa.

Vlastní Rastierův textový model, který na uvedená omezení větného paradigmatu reaguje, nevychází ze syntaktických vazeb, tj. z hierarchických vztahů řízení a podřízenosti, ale z vazeb konkordančních. Popisujeme isotopní vztahy mezi obsahovými prvky (opakující se sémy), aniž bereme ohled na to, v jaké syntaktické pozici a v jaké větě se termíny nesoucí tyto prvky vyskytují. Isotopní vztahy tak můžeme konstatovat mezi termíny spadajícími do různých vět, mezi syntakticky nespojitými termíny jedné věty a mezi termíny spadajícími na různé jazykové roviny. Tyto apriori nevymezené vztahy v jazyce jsou vztahy textové.

V poslední části tohoto oddílu jsme rozlišili prvky obsahu, které do isotopních vztahů vstupují. Jednak šlo o rozlišení z hlediska způsobů aktualizace sému: na jedné straně stojí inherentní sémy spadající do funkčního jazyka, na druhé straně sémy aferentní, které jsou buď produkovány v daném textu, nebo se ustavují na rovině nějakého sociolektu. Vedle toho vstupuje do hry rozlišení sému z hlediska jejich významové funkce: sémy generické vsazují různé sémémy do stejné třídy, specifické sémy je rozlišují. Tomuto dvojímu dělení sému pak odpovídají různé typy isotopií, lze

popisovat isotopie generické, specifické, inherentní a aferentní.

2. Struktura textu

V úvodu kapitoly jsme se zmínili o tom, že provázanost představuje pouze jeden moment předkládaného modelu textu, moment, který chápeme jako součást pozitivní definice isotopií (isotopie zakládají vnitřní textovou soudržnost). Vedle toho se však musíme zabývat ještě druhým, negativním aspektem isotopního modelu, který Rastiera nutí vykonat v rámci jeho teorie další krok:

Ve své rané studii „Systematika isotopií“ (1972) Rastier vedle sebe staví tzv. syntagmatické a syntaktické přístupy k textu, které se v daném případě vylučují. Podle Rastiera obecně platí, že „isotopie se vymezují syntagmaticky, nikoli syntakticky. To znamená, že nejsou strukturovány... Jedná se o jistý neuspořádaný soubor.“⁵¹ Jinak řečeno, isotopie se vinou napříč textem a vytvářejí zde řetězce opakujících se významových jednotek. Nicméně tím dávají vzniknout souborům prvků, které se k sobě pojí pouze jako prvky jedné významové množiny. Vznikají tedy soubory identických jednotek, které pojí právě a pouze fakt, že jsou identické (vzniká např. soubor sémů /konec/), avšak nepojí je žádné další specifické vztahy, jak tomu bylo v případě prvků v rámci hierarchicky uspořádané věty. V tomto ohledu platí, že přechod od syntaxe věty k syntagmatice isotopií je přechodem od struktury k celku, který vykazuje pouze minimální míru uspořádání. Ukazuje se, že v daném případě dosahujeme pouze nejnižšího stupně celistvosti.

Zde se však musíme pozorněji zaměřit na to, jakým způsobem chápat vlastní nestrukturovanost isotopií, o které zde Rastier hovoří. Je totiž patrné, že tvrzení o „neuspořádaném souboru“ tu má pouze relativní, nikoli absolutní platnost. Vyjádřeno konkrétněji: sám Rastierův model prokazuje, že isotopie jsou nestrukturované pouze v tom ohledu, že otevírají pole pro další strukturaci textu. Iterace sémantických prvků, pokud ji bereme samu o sobě, vytváří vnitřně neuspořádané soubory, ale zároveň se jedná o soubory připouštějící další formy uspořádání, které lze rozmanitými způsoby popisovat a klasifikovat.

V této souvislosti bychom se mohli zaměřit na různé textové formace, tedy na různé způsoby strukturování textu opírající se o isotopní základ. Klíčovou roli by zde hrála především dimenze tzv. dialektických vztahů, v jejichž rámci se uspořádávají aktanty či funkce spínající aktanty.⁵² Pro naše účely však zatím postačí, pokud se zaměříme výhradně na obecné otázky, které se s fenoménem strukturovatelnosti isotopií pojí. Zabývat se budeme vztahem isotopií k hlubinné struktuře, povahou textové struktury a vztahem struktury k větě.

⁵¹ Rastier 1972, str. 82. Rastier se k tomuto tvrzení podrobněji vrací v *Interpretační sémantice*, viz zejm. Rastier (2009, str. 96-97). Na příslušném místě poznamenává, že „výskyty isotopních sémů se k sobě vztahují na způsob identity, jež vylučuje jakékoli uspořádání (*relation d'ordre*), jde totiž o vztah symetrický“ (Rastier 2009a, str. 96-97).

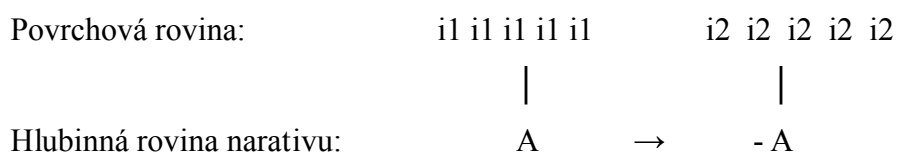
⁵² Viz zejm. oddíl „Dialektika“ in: Rastier 1989, str. 66-81.

2.1 Hlubinná struktura

Ve zmíněném raném eseji o isotopiích Rastier ještě pracuje s rozlišením manifestní a hlubinné roviny textu, o němž jsme krátce hovořili v úvodu.⁵³ Jde o vztah mezi isotopiemi na povrchové rovině a hlubinným obsahem narativu, jež tyto isotopie *reprezentují*, tzn. isotopie toliko vyjadřují obsah hlubinné roviny, který je na samotných isotopiích nezávislý.

Právě v této souvislosti Rastier hovoří o tom, že např. zvratu na rovině narativní (hlubinná rovina) odpovídá nahrazení jedné isotopie za jinou na povrchové rovině textu.⁵⁴ Pokud hlubinnou rovinu pojmem formálně jako jednoduchou opozici [A / - A], pak budeme na povrchové rovině vyčleňovat isotopní generické sémy /šťěstí/ (i1), které reprezentují první opozitum, a v jiné fázi generické sémy /nešťěstí/ (i2), které reprezentují druhé.

Vyjádřeno graficky:

Je patrné, že v této fázi je Rastier ještě blízko greimasovskému modelu, podle něhož isotopie nevytvářejí základ textové struktury, nýbrž jsou pouze prostředkem, který zajišťuje povrchovou kohezi textu. Sama struktura se ustavuje na rovině, která je vůči textu (a tedy také vůči isotopiím) vnější a která se v něm pouze manifestuje.

V daném případě je však zřejmé, že takovýto přístup předpokládá odlišnou teorii významu, než jakou nabízí interpretační sémantika dbající na zvláštní jazykový i nejazykový kontext výpovědi. V rámci greimasovského modelu je uvažována sémantická struktura, která přesahuje zvláštní obsahy té či oné promluvy, a která se tedy neváže k systému specifického funkčního jazyka, natož pak k příslušnému sociolektu či idiolektu autora. Z hlediska našeho tématu je přitom důležité, že právě díky tomuto rozlišení je pak možné zcela oddělit strukturu textu od jeho koheze. Struktura je spojena s hlubinnou (univerzální) rovinou, zatímco koheze zajišťovaná isotopiemi je popisována jako povrchový textový fenomén – můžeme ji chápat jako soubor vztahů mezi specifickými, nikoli univerzálními prvky.

Za pozornost nyní stojí posun, k němuž dochází v pozdějších Rastierových textech. Například v knize *Arts et sciences du texte* již rozlišení hlubinné a povrchové roviny nepřichází ke slovu.⁵⁵

⁵³ Rastier 1972, str. 99. Rastier zde v rámci oddílu, jenž je věnován tzv. stylistice obsahu, hovoří o tom, že „existují povrchové sémiotické struktury a sémiotické struktury hlubinné“.

⁵⁴ Tamtéž.

⁵⁵ Rastier se vůči představě hlubinné struktury ohrazuje výslovně na řadě míst, viz např. Rastier (2006, pozn. 7). Na příslušném místě poznamenává, že „rovina schématu stejně jako hlubinná struktura nevysvětlují nic, jde totiž o

Rastier se zde staví proti představě univerzálních sémantických forem a pracuje pouze s jednou rovinou významu, s rovinou obsahů specificky uspořádaných v příslušném textu.⁵⁶ Z hlediska strukturní analýzy je přitom důležité, že redukce dvou rovin na jedinou, textovou rovinu umožňuje popisovat přímou vazbu mezi strukturou textu a textovou kohezí, strukturu nyní můžeme uvažovat v bezprostředním vztahu k systému isotopií. Tato bezprostřední vazba spočívá v tom, že soubory isotopně sdružených prvků se vydělují jako vlastní momenty této struktury. Vztahy, které byly v rámci greimasovského modelu situovány na rovinu hlubinnou a které byly isotopiemi na povrchu textu pouze reprezentovány, tak nyní čteme přímo na rovině isotopií, čteme je právě jako vztahy mezi soubory isotopních prvků.

Můžeme tedy vytvořit graf, v němž se strukturní vztah, výše popsáný jako „zvrát“, ustavuje přímo na rovině textu, mezi soubory isotopních prvků.⁵⁷

Strukturovaná rovina isotopií: $i_1 \ i_1 \ i_1 \ i_1 \ i_1 \quad \rightarrow \quad i_2 \ i_2 \ i_2 \ i_2 \ i_2$

2.2 Variabilní struktura

Tento posun – posun od isotopie jako pouhé reprezentace hlubinné struktury k souborům isotopií jako uzlům strukturních vztahů – není pouze teoretickou záležitostí, neboť hned ve třech ohledech se promítá do způsobu textové analýzy. Zaměřme se nejprve na to, jak se tento nový přístup projevuje v popisu samotné struktury textu.

Pokud předpokládáme, že struktura je nezávislá na konkrétních obsazích textu, přirozeně dospíváme k závěru, že tato struktura je neměnná, proměnlivost se týká pouze povrchové roviny manifestace. Právě takové, na vlastním textu autonomní uspořádání vyjadřuje v Greimasově modelu sémiotický čtverec, v němž se ustavují dva kontrární (A / B , $-A / -B$) a dva kontradiktorické ($A / -A$, $B / -B$) vztahy mezi čtyřmi termíny. Každý text jakožto sémiotický systém má být manifestací této čtverné struktury:

rovinu univerzální a ahistorickou: kompenzuje pouze aporie vzniklé nesprávným rozlišením smyslového a inteligibilního.“

⁵⁶ Tím ovšem není vyloučeno, že napříč jazyky můžeme uvažovat stejné sémy: zajisté je možné převyprávět jeden příběh v různých jazycích. V daném případě je pouze kladen důraz to, že přestává platit rozlišení dvou významových rovin, kdy by prvky na nižší rovině jednoduše reprezentovaly sémantické formy artikulované na rovině vyšší.

⁵⁷ Jednoduchým příkladem takové struktury opírající se o dvě řady isotopií může být některá z variant příběhu o chudásovi, který se stal boháčem, a který pak znovu upadl do bídy: v jisté fázi příběhu vystupují do popředí atributy bídy, které odkazují na sdílený sém /chudoba/ (cáry šatů, nedostatek jídla, zubožené obydlí), přičemž v jiné fázi jednoznačně vystupují atributy odkazující na sém /bohatství/ (vybraný jídelníček, honosný oděv, palác). První soubor sémů tak vytváří téma, které uchopujeme jako jeden významový celek a které jako takové stavíme proti souboru sémů v další fázi vyprávění. Strukturní vztah mezi oběma tématy pak můžeme interpretovat právě jako vztah transformace.

$$\begin{array}{ccc}
 A & - & B \\
 & X & \\
 -B & - & -A
 \end{array}$$

Jestliže však uvažujeme strukturní vztahy *přímo* na povrchové rovině specifických obsahů, je možné popisovat rozmanité způsoby strukturace, které se rýsují na pozadí daného jazykového a mimojazykového kontextu. Z principu tedy nelze vyloučit, že v rámci konkrétního textu získáme řadu isotopních souborů, které se budou vzpírat čtverné strukturu opozic. Tj. nebude možné vydělit čtyři soubory isotopních prvků odpovídající čtyřem základním dimenzím významu: A, B, -A, -B.

Například „systém závisti“, snadno vyjádřitelný prostřednictvím narativu, zahrnuje tři, nikoli čtyři základní významové složky: okruh závidějícího – okruh záviděného – okruh toho, komu je záviděno. V realistickém románu balzakovského typu tak do prvního okruhu spadají postavy, které usilují o společenské postavení; do druhého okruhu spadají motivy spojené s tímto společenským postavením; pozici toho, komu je záviděno, zaujímá kdokoli, komu toto postavení již náleží. Základní významová osa tak vykazuje tři strukturní uzly, které se artikulují ve vzájemném vztahu. Pozice na této ose nelze ani redukovat ani zmnožovat, pokud popisovaná struktura nemá ztratit smysl.

Shrňme tedy, že ačkoli stále můžeme používat sémiotický čtverec pro popis některých výpovědí, platí, že struktura textu, v níž se propojují konkrétní soubory isotopií, z principu nemusí být čtverná. Na rovině textu lze popisovat zcela variabilní, trojné, ale například také pentické soustavy, které jsou na sémiotický čtverec nepřevoditelné.

2.3 Povaha strukturních vztahů

Posun od kategorií hlubinné a povrchové roviny ke koncepci isotopně provázaného textu se promítá také do způsobu, jakým je popisován *charakter* strukturních vztahů. Vzhledem k tomu, že v případě sémiotického čtverce byla struktura popisována na hlubinné rovině, vně plochy textu, bylo možné předpokládat, že zůstává identická napříč různými realizacemi nejen co do tvaru (čtyři významové póly), ale také co do povahy či kvality vztahů. Jak bylo uvedeno výše, v rámci čtverce jsou rozlišeny jednak vztahy kontradiktorické (A / -A), jednak vztahy kontrární (A / B).⁵⁸

Greimas tímto způsobem popisuje například Bernanosovo „významové univerzum“, kde jsou proti sobě nejprve postaveny dva kontrární sémantické póly „život“ a „smrt“, kterým odpovídají kontradiktorické termíny „ne-život“ a „ne-smrt“. Ke kontrárnímu termínu „život“ jsou pak připojeny sémantické rysy: /změna/, /teplo/, /světlo/, k termínu „smrt“ rysy: /promíšenost/,

⁵⁸ Greimas 1970b, str. 138.

/neforemnost/ ad. Kontradiktorický termín „ne-život“ se pak vyznačuje sémantickými rysy: /nepohyblivost/, /chlad/, /tma/, termín „ne-smrt“ zase vykazuje rysy: /čirost/, /zformovanost/ ad.⁵⁹

V případě rastierovské sémantiky však dochází k důležitému posunu. Vzhledem k tomu, že rozmanité, diferenčně vydělené svazky isotopií pouze neodrážejí identickou strukturu na hlubinné rovině, nýbrž stávají se vlastními ingredienty struktury, je možné popisovat ještě jiné, kvalitativně rozmanité vztahy, jež nelze převést na vztahy kontrárnosti a kontradikce. Jinak řečeno, vzhledem k tomu, že se k sobě mohou vztahovat zcela rozmanité typy isotopních svazků či pasáží, nikoli pouze pasáže vyplňující formu [A / -A], můžeme mezi pasážemi uvažovat otevřený soubor vztahů, které jsou kvalitativně zcela rozmanité: Vedle vztahu kontrárnosti a kontradikce lze popisovat vztahy transformace, kauzality, lokace atd.

Například v uvedeném balzakovském systému závisti nacházíme tři typy vztahů, které jsou v uvedeném smyslu specifické: postavy, které usilují o společenské postavení, se vztahují k předmětu závisti prostřednictvím vztahu privace; ten, komu je záviděno, se ke stejnému předmětu vztahuje prostřednictvím vztahu držení; oba okruhy postav se pak k sobě vztahují jako antagonisté.

Stejně jako při interpretaci jednotlivých jazykových termínů musíme pak při určování povahy těchto strukturních vztahů vyjít z různých opor interpretace. Vztah mezi pasážemi se nyní také stává předmětem interpretační sémantiky, v níž přihlížíme nejen k obsahu vztažených termínů, ale také ke specifickému žánru textu (přihlížíme k tomu, že jde o klasický realistický román), k příslušnému idiolektu (předpokládáme Balzakovy typické konstrukce) a k vlastnímu uspořádání textu (*Otec Goriot* sugeruje analogickou strukturu jako *Ztracené iluze*, avšak odlišně).⁶⁰

2.4 Struktura textu a hranice věty

Čtvrtý aspekt textové struktury bezprostředně souvisí s výše popsáním vztahem mezi isotopiiemi a tradičním paradigmatem věty. Pokud činíme uzlem textové struktury soubory isotopních prvků, které procházejí napříč textem bez ohledu na větné hranice (bez ohledu na hranice vnější, vnitřní či stratifikační), pak ani sama struktura nemůže být těmito hranicemi omezoována: je spjata se všemi rovinami textu, na nichž se usazují sémý spadající do daného isotopního souboru.

Případem takové struktury může být narativ, kde se vztah protikladnosti ustaví mezi dvěma isotopními soubory sémů, z nichž každý charakterizuje nějakou postavu. Sémý prvního souboru přitom budou indikovány pouze slovníkem, jenž je pro danou postavu typický, zatímco sémý druhého souboru budou indikovány prostřednictvím celých vět, v nichž je popisována druhá postava. Tak je v Bloyově románu *Chudá žena* indikována povaha Isidora Chapuise (první soubor sémů) mj. prostřednictvím jeho hrubé mluvy: je indikována jednotlivými lexiiemi, které nesou sém

⁵⁹ Greimas 1966, str. 222 nn. Zde čerpáme též z Trabantova shrnutí Greimasova výkladu (Trabant 1996, str. 53 n.).

⁶⁰ K tomuto bodu se ještě podrobněji vrátíme na konci kapitoly při analýze textů B. Grögerové, J. Hiršala a L. Hariga.

/hrubost/. Oproti tomu povaha Klotyldy Maréchalové, která v románu představuje Isidorův protějšek, není prezentována především prostřednictvím jiného mluvního projevu, ale vlastním líčením této postavy ve větách: zde je mj. indikován sém /citlivost/.⁶¹ Strukturální vztah mezi oběma aktanty (protikladnost) se tedy rozpíná přes rozličné roviny. V jednom případě modelujeme postavu prostřednictvím slovního rejstříku, v druhém případě prostřednictvím přímého popisu. Nicméně tím není bráněno tomu, abychom oba aktanty k sobě vztáhli.

Upozorníme, že takovým vymezením struktury textu se nevracíme k větnému modelu, v němž by isotopie představovaly uzly vyššího typu syntaxe. Díky tomu, že strukturální vztahy vznikají mezi isotopními svazky, které se uspořádávají zcela rozmanitým způsobem, lze popisovat různorodé vztahy, které nemusejí mít hierarchicko- syntaktickou podobu. Na druhou stranu překročení větné hierarchie neznámá, že na rovině struktury jsou hierarchické vztahy z principu vyloučeny a že konečné uspořádání textu nemůže být podobné syntaktickému stromu. Tento typ struktury není vyloučen, rastierovský model ho pouze zbavuje výlučnosti.

Shrnutí

Pokusme se nyní shrnout druhou část kapitoly a formulovat některá obecná tvrzení, která z výkladu plynou. Vyšli jsme z předpokladu, že isotopní soubory jsou z principu nestrukturované: prvky, které se do nich vřazují, pojí pouze fakt, že se jedná o prvky identické. Žádný další, typově odlišný vztah se mezi těmito prvky neustavuje.

Nicméně platí, že tato nestrukturovanost textu je pouze relativní, jednotlivé isotopní soubory je možné k sobě vázat, stávají se z nich *uzly* strukturálních vztahů. Při popisu těchto vztahů pak Rastier nevychází z představy hlubinné struktury, která by v každém textu předznačovala, a tím ohraničovala, možné způsoby jeho uspořádání. Ke strukturaci nyní dochází přímo mezi soubory isotopních prvků. Ty se propojují velmi rozmanitě, nejen do tvaru sémiotického čtverce a nejen prostřednictvím kontrárnosti a kontradikce.

Z těchto jednotlivých vymezení můžeme vyvodit následující závěry:

Již v úvodu kapitoly jsme zmínili, že hlavní rys předkládané koncepce spočívá v tom, že jsou v ní vyvažovány dva komplementární kroky. Na jedné straně je za pomoci pojmu isotopie překročen hierarchický model textu, na druhé straně je popisována struktura ustavující se na isotopním základě. Tato komplementarita si zaslouží pozornost nejen vzhledem k tomu, že jsou v ní rozlišeny dva momenty, které na první pohled mohou splývat, tzn. strukturovanost a koheze. Důležitý je také fakt, že se v rámci takto koncipované teorie jednoznačně neuplatňuje dualismus uzavřené a otevřené struktury, o němž byla řeč v úvodu. Odstup od určitého typu strukturované

⁶¹ Bloy 1969, např. str. 9 n. a str. 20 n.

jednoty tedy není popřením strukturované jednoty vůbec:

Hierarchičnost je ve skutečnosti překračována hned ve dvojím ohledu. Jednak už není východiskem představa syntaktického stromu, v rámci něhož se k sobě pojí určující a určované termíny. Místo vztahů dependence Rastier upřednostňuje konkordanční vztahy založené na sdílení iterovaných sémů (generických, specifických, inherentních a aferentních). Vedle toho je však hierarchičnost redukována také v tom ohledu, že místo hlubinné (invariantní) a povrchové (variabilní) roviny je uvažována pouze jediná rovina, rovina textu, zahrnující specifické obsahy, které jsou specifickým způsobem uspořádávané. Právě tato rovina představuje objekt interpretační sémantiky.

Důležité je, že toto dvojaké překročení hierarchického modelu v daném případě nevede k závěru, že v textu pokaždé můžeme spojit jakýkoli prvek s jakýmkoli jiným prvkem, resp. že ahierarchičnost otevírá pole pro fakticky neomezenou řadu spojů. Z Rastierova modelu spíše vyplývá, že spoje uvnitř textu sice nelze určovat *apriori* – například na základě čistě formálních kritérií (větná syntax) nebo podle vzoru hlubinné roviny (sémiotický čtverec) –, nicméně text se pokaždé prezentuje prostřednictvím *nějaké* struktury, která krystalizuje v dané mluvní situaci. Jinak řečeno, *principiální* otevřenost pokaždé nachází svůj protějšek ve *faktickém* uspořádání, v uspořádání, které se opírá o daný jazykový a mimojazykový kontext. Text se tedy pokaždé prezentuje jako určitým způsobem tvarovaný, aniž by se nutně realizovala předvídatelná struktura, a aniž by se tím napříště uzavíraly další možnosti uspořádání.

3. Příklady: Grögerová, Hiršal, Harig

Tato jednotlivá vymezení nyní vztáhneme ke konkrétním textům. Nejprve se zaměříme na pasáž z prózy „Mlýn“ od Bohumily Grögerové a Josefa Hiršala⁶², následně se budeme věnovat krátkému prozaickému textu „Plaidoyer“ od Ludwiga Hariga⁶³.

Mlýn

střed ubrusu s drobnou červenobilou kostkou v ostrém slunci; okraje především po levé straně ve světle odráženém dokořán otevřenými okenicemi; uprostřed té louže jasu na podložce háčkované z barevných zbytků vlny nostalgická láhev z hnědého zašlého skla po kdovíjakém vyprchalém léku; z jejího vysokého hrdla stonek s pyšně vzpřímenou hlavičkou temněrudého poupěte; lahev vrhá jemný stín na balíček karet; kárová dáma lícem vzhůru; tam, kde je v lahvi voda je stín rozmlžen a rozechvělý do jemných skvrn s nezřetelnými okraji; každé zachvění stolu rozkomíhá hladinu vody v lahvi a rozhemží shluk skvrn na hrací kartě; pod balíčkem karet shrnutý ubrus; mělký záhyb se stále

⁶² Grögerová, Hiršal 1991, str. 128-129.

⁶³ Harig 1967, str. 36-37.

táhne až k okraji stolu; tam v něžné, avšak výrazné zeleni lupenů spočívají zabalena dvě podlouhlá vřetýnka dozrávajících kukuřičných klasů; svěžest vnějších, mělce rýhovaných listů klade lehký nazelenalý tón na ubrus; stejným nádechem barví i pleť ruky, spočívající v blízkosti; rozhrnutými lupeny se derou bělostná hedvábná vlákna; z hloubi jasné zeleni povíjanů prosvítají jak dětské zoubky perličky kukuřice v úhledných řadách; tam, kde po ubruse běží stín okenního rámu, stojí způlky v červenobílém, způlky v zelenavém polosvětle medově žlutý chromovaný budík se dvěma mohutnými zvonky po stranách ciferníku; vše se to v poledním slunci blyskotá, vrhá odlesky světla a barev na okolní předměty i do teplého vzduchu, v němž ještě visí příjemné výpary guláše a dopíjeného piva.

V textu nejprve vyznačme generickou isotopii, která (1) vytváří základ pro navracející se specifické sémy, jež popisovanou scénu dále člení, a která (2) odděluje uvedenou pasáž od předcházející a následné části textu (téma těchto částí je odlišné, hovoří se o samotné konstrukci obrazu: „rozdrobit realitu až na prvky; seskupit z nich novou skutečnost“).

Tuto generickou isotopii můžeme nyní vyznačit prostřednictvím generického sému /prvky zátiší/, nakolik předešlý text sugeruje, že se jedná právě o tento typ scény. Jádrovými termíny, o které se tato isotopie opírá, jsou:

„ubrus s drobnou červenobílou kostkou“,
„otevřené okenice“, „louže jasu“,
„podložka háčkovaná z barevných zbytků vlny“,
„láhev z hnědého zašlého skla“, „stonek se vzpřímenou hlavičkou“,
„baliček karet (pokrytý stínem)“, „(rozmlžený a rozechvělý) stín“,
„shluk skvrn“, „dvě podlouhlá vřetýnka dozrávajících kukuřičných klasů“,
„nazelenalý tón“, „polosvětlo“, „perličky kukuřice v úhledných řadách“,
„medově žlutý budík se dvěma mohutnými zvonky“,
„příjemné výpary guláše a dopíjeného piva“.

Napříč tímto souborem termínů, které odkazují na uvedený sém, se pak šíří specifické sémy, které dohromady vytvářejí sémické svazky či molekuly. Jedná se o čtyři specifické sémy, které se spojují do dvou sémických molekul: /tvarované/ + /nehybné/ a /hybné/ + /amorfní/.

Sémy první molekuly se pokaždé usazují v jednotlivých termínech pospolu, tzn. v každém termínu nacházíme oba sémantické rysy:

/tvarované/ + /nehybné/:

„ubrus (se svým středem a okraji)“, „kostka“, „okenice“,
„láhev“, „stonek“, „balíček karet“,
„listy“, „ruka“, „lupeny“,
„zoubky“, „perličky“, „úhledné řady“,
„okenní rám“, „chromovaný budík“, „zvonky“.

Sémy druhé molekuly se usazují pospolu ve stejných termínech (tyto termíny jsou vyznačeny kurzívou), ale také odděleně:

/amorfní/:

„(odrážené) *světlo*“, „louže jasu“, „vyprchalý lék“,
„(rozmlžený) *stín*“, „(rozechvělý) *stín*“,
„jemné skvrny s nezřetelnými okraji“, „(rozhemžený) *shluk skvrn*“,
„mělký záhyb“, „*svěžest listů*“, „*nazelenalý tón*“, „polosvětlo“,
„*blyskotání* (všeho)“, „*odlesky*“,
„teplý vzduch“, „výpary guláše a dopíjeného piva“.

/hybné/

„(odrážené) *světlo*“, „(vrhaný) *jemný stín*“, „(rozechvělý) *stín*“,
„zachvění stolu“, „(rozkomíhaná) hladina vody“, „(rozhemžený) *shluk skvrn*“,
„záhyb (táhnoucí se) k okraji stolu“, „*svěžest listů* ... (kladoucí) *nazelenalý tón*“,
„*svěžest listů* ... (barvící) pleť ruky“,
„(deroucí se) vlákna“, „*stín* běžící po ubruse“,
„*blyskotání* (všeho)“, „*odlesky*“.

Generická isotopie (zátiší) se nyní díky specifickým sémům dále člení. Prvky zátiší se tedy dělí podle toho, jaké specifické rysy vykazují: buď se pojí k molekule /tvarované/+ /nehybné/ (M1), nebo k molekule /hybné/+ /amorfní/ (M2). Strukturální vztah mezi těmito molekulami pak lze interpretovat jako vztah /prostředkování/ (P). To znamená, že amorfní a hybné prvky scény fungují jako spojnice mezi prvky tvarovanými a nehybnými. Pevné a nehybné tvary se v popisované scéně stýkají díky tomu, co se pohybuje a co není tvarované.

V textu se tento vztah odkrývá především v místech, kde se termíny odkazující na amorfnost či hybnost (nebo na obojí) prezentují právě jako takové spojnice:

spojované : spojující

1. okenice a okraj stolu : odražené světlo
2. okenice a láhev: louže jasu
3. láhev a balíček karet : vrhaný stín
4. balíček karet a okraj stolu : táhnoucí se záhyb na ubruse
5. listy, ubrus, ruka : nazelenalý tón
6. okenní rám a budík se dvěma zvonky : běžící stín

Strukturní vztah mezi oběma molekulami pak můžeme vyjádřit schematicky:

$$M1 \leftarrow (P) \leftarrow M2$$

Kromě těchto šířeji rozepjatých isotopií, které procházejí napříč celou scénou, lze v textu popisovat isotopie, které se ustavují pouze lokálně, mezi menším počtem termínů. Jedná se například o isotopie mezi sémý /příslušející ke světlu/ a /příslušející ke stínu/.

První zmíněný sém se usazuje v následujících termínech:

- „střed ubrusu v ostrém slunci“,
- „okraje (ubrusu) ve světle odraženém okenicemi“,
- „louže jasu“,
- „prosvítající perličky kukuřice“,
- „chromovaný budík (v polosvětle)“.

Sém /příslušející ke stínu/ pak nalezneme v termínech:

- „lahev vrhá jemný stín“
- „rozmlžený a rozechvělý stín (na balíčku karet)“
- „listy kladoucí nazelenalý tón“
- „stín okenního rámu“.

Vztah mezi těmito skupinami sémů lze interpretovat jako *vyvažování*, platí, že na obraze je distribuován stejný objem světla jako stínu.

Ve všech uvedených případech je přitom důležité, že jednotlivá významová pole (hybnost, amorfnost ad.) nejsou v textu přímo pojmenována či tematizována, a přesto se v něm specifickým způsobem vyjevují. V textu se tedy zhušťují určité okruhy významových rysů a jako takové vystupují do popředí.

Přejdeme nyní k próze *Plaidoyer* od Ludwiga Hariga.

Plaidoyer

Máme už přece v Písmu historicky větvemi se dějiny snaží trást plody dobra i zla s nimž si nevíme rady proč a jak být dobrý nebo zlý vždyť žena přece chtěla a nestyděla se přestože byli nazí za záclonami před tím nebo za keři a minila že by bylo dobré z něj pojíst snad sousto pro chuť snad proto že to bylo přísně zapovězeno podle trestního zákoníku a milo pohledět jaký to byl strom k popukání protože probouzí chytrost jež se vyzná v různém skrytém tajnůstkaření samo o sobě bezvýznamné přesto však potom náhle hnus příliš velký účinek z malé příčiny tedy kauzální zločin ted' už zná dobro i zlo co se neznalo dřív praktická emancipace a ted' nechce to co v ní pokouší místo i čas důležitý pro přísnější zkoumání už v Babylóně na pranyř bičem a v případě umrtí ne právě první třídy vydán hanebně k pohřební avšak Perikles a Římané ale Tomáš objevil vdechnutí života shůry quasi dech u embrya bohužel ne před čtyřicátým dnem u chlapců však samozřejmě přiznána prioritá nebezpečná kyreta svatého Tomáše vyžadovala papežské revize protože se nečekalo až dojde k vdechnutí života zůstat tedy bdělý nenechat se vléci a proto se krotit neboť tento případ dokazuje i když dosud není zajištěno jaký druh potratu mozaicky břitkost schválně kvůli tomuto deliktu svolaného soudu tvrdými ranami je-li plod ne méně než pětatřicet centimetrů dlouhý zejména nepřekročit tři dny ohlašovací povinnost ze strany úředního lékaře tedy podrobný odborný nález zdali artificialis konstatuje mimořádně nutnou úmyslně umělou vědecky lékařsky zdůvodněnou indikací když byl stanoven modus procedendi tedy přerušeno dle příkázání dívat se na prsty těm i když pokladnami akceptovaným nebo septicky v případě jdou-li tkáně infikované pyogenními bacily úbytek koků kontrolovat množství zkoušet sondovat nenechat se zmást vědomě vyrobenými neboť jak klinické tak i zcela skrytě privátní mohou mýlit není-li oko zákona probuzeno nebo ze zvyku možná časem neodvolatelně ukončené gravidní situace snad nefriticky podmíněné a přesto dbát klíčových motivů, které buď tak i jinak a záměrně a konečně criminalis co podle paragrafu devětaosmdesát odstavec jedna až čtyři v plném rozsahu se snadno konstatuje neboť v každém po prozkoumání corpus delicti dá se tu s jistotou a aniž by to vyžadovalo komplikovaného předvedení důkazu zamýšlený musím říci záměrně provedený čin de facto sám o osobě ne a přesto když prostřednictvím pánů obhájců se jednání bez úmyslu jeví zastřené se zřetelem k tak a ne jinak utvářenému stavu moment statu quo jenž svou vlastností přiznaného stimulansu ba k životu bez morální povinnosti a

profitoval jen z příjemných požitků a odmítali trestně v mravech a v zákonu tak zakotvené tak řečeno všem uložené nezměnitelně vypěstované představy ctnosti a oko vidí předvídavě jak jsou zaostalé a vykořeněné ti kteří nyní v před naším zrcadlem v hanebném pozorování jsou poníženi k veřejné nelibosti tedy k pohrdavému popření člověka důstojného i člověku vnucenému osudu jež uštěďuje ženě bolesti co dělat když se to přesto stalo vždycky kvůli nám tedy zcela po právu a co když už průkazně nemůže snad z naší strany a ze začátku aniž by teprve později a jak je jisté naprosto a téměř vlastním způsobem?

Ačkoli syntaktická roztříštěnost tohoto textu je zřetelná, i tak zde můžeme konstatovat sevřenost sémantickou a strukturní. Jinak řečeno, i bez zřetelných větných vztahů lze popisovat vztahy textové.

Zaměříme se alespoň na nejdůležitější aspekty obrazu:

Nejprve vyznačíme nejčtetněji se opakující generický sém, který jako takový vytváří generickou isotopii, tj. významový podklad scény. Tento sém můžeme označit jako /přečin/, pokud termíny odkazující na umělou aborci budeme interpretovat prostřednictvím tohoto sémantického rysu (k takové interpretaci vybízí závěrečná pasáž textu, kde se právě v souvislosti s potratem hovoří o přečinu).

Abychom tuto isotopii vystihli, musíme jednak vyčlenit jádrové termíny, odkazující na uvedený generický sém bezprostředně, jednak musíme vytknout přidružené termíny, které na uvedený sém odkazují zprostředkovaně, tj. právě prostřednictvím jádrových termínů. Přidružené termíny uvádíme v závorce:

„kauzální zločin“ („pojíst“, „plody dobra i zla“, „proč a jak být dobrý nebo zlý“, „žena přece chtěla“, „teď už zná dobro i zlo co se neznalo dřív“),
„potrat“ („ukončené gravidní situace“, „embryo“, „nebezpečná kyreta“, „protože se nečekalo až dojde k vdechnutí života“, „tedy přerušeno dle příkázání“),
„criminalis“ a „corpus delicti“ („paragraf devětaosmdesát odstavec jedna až čtyři“, „předvedení důkazu“, „záměrně provedený čin“, „obhájci“, „v zákonu tak zakotvené“).

Specifické isotopie, které člení scénu provázanou uvedeným generickým sémem, pak sdružují čtyři specifické sémy: /spáchaný ženou/, /spáchaný na ženě/, /spáchaný nerozvázně/, /spáchaný s rozvahou/. Tyto sémy se uspořádávají do dvou molekul /spáchaný ženou/ + /spáchaný nerozvázně/ (M1) a /spáchaný na ženě/ + /spáchaný s rozvahou/ (M2).

Sémy molekuly /spáchaný ženou/ + /spáchaný nerozvázně/ se usazují dohromady i zvlášť v

následujících termínech:

/spáchaný ženou/:

„žena přece chtěla“

/spáchaný ženou/ + /spáchaný nerozvázně/:

„mínila že by bylo dobré z něj pojíst“

/spáchaný nerozvázně/:

„pro chuť“

„proto že ... mílo pohledět jaký to byl strom“

Sémy molekuly /spáchaný na ženě/ + /spáchaný s rozvahou/ jsou generovány přímo i metonymicky, usazují se odděleně v následujících termínech:

/spáchaný na ženě/:

„embryo“

„potrat“

/spáchaný s rozvahou/:

„úmyslně umělou vědecky lékařsky zdůvodněnou indikací“

„když byl stanoven modus procedendi“

„kontrolovat množství“

„zkoušet“

„sondovat“

„nenechat se zmást“

Vcelku tedy získáváme následující rozvrh významových polí: Text, jehož tématem je přečin, se vnitřně člení podle toho, zda je odkazováno na přečin spáchaný s rozvahou na ženě, nebo na přečin spáchaný nerozvázně ženou. V obou případech jde o přečin, jehož předmětem je „plod“ – v jednom případě jde o plod biblického stromu, v druhém případě o plod lidský.

Strukturní vztah mezi těmito isotopně vzniklými částmi scény pak můžeme interpretovat jako vztah převrácení (P). Ten, kdo se nerozvázně dopustil přečinu (žena), se stává obětí přečinu páchaného rozvázně:

M1 → (P) → M2

II. Textové jednotky (pasáže)

V úvodu jsme hovořili o tom, že jednotlivé kategorie interpretační sémantiky mají vystihnout souhru mezi otevřeností a uzavřeností textu. V předešlé kapitole se jednalo například o souhru mezi otevřenou textovou jednotou (z hlediska isotopního neexistují formální hranice vztahů mezi prvky) a jeho specifickým uspořádáním (na ploše isotopií pokaždé krystalizuje určitá struktura). Tuto dvojakost je však možné popsat ještě odlišným způsobem, který lépe odpovídá otázkám, jimiž se budeme zabývat v následujících kapitolách. Totiž je možné tvrdit, že Rastier ve své teorii představuje dvojníky pojmů, které doprovázejí pojmy popisující text jako uzavřenou strukturu a které přitom tyto pojmy jednoznačně nepopírají. Jinak řečeno, Rastier se od naznačené perspektivy zdůrazňující uzavřenost textu spíše posouvá, než aby ji jednoznačně odmítal a formuloval určitou antitezi.

V této kapitole se zaměříme na téma, u něhož se tento posun stává zjevným. Na jedné straně platí, že Rastier odmítá chápat text jako syntagma prvků, které by představovaly sémantické invarianty a které by se v jednotlivých textech pouze aktualizovaly (takovými jednotkami by byly například aktanty, narativní funkce, narativní události apod.). Na druhé straně je nepochybné, že není odmítána představa textových jednotek vůbec. Text má své veličiny (*grandeurs*), které však můžeme identifikovat pouze na úrovni konkrétní *parole*. Úkolem textové teorie je nyní popsat obecné podmínky členění těchto jednotek a obecné podmínky jejich usouvztahování.

Výklad bude postupovat v následujících krocích: Nejdříve nastíníme obecnou jazykovědnou diskusi, do níž Rastierova teorie vstupuje. Půjde především o rozlišení tzv. logicko-gramatického a rétoricko-hermeneutického přístupu k textu. V návaznosti na tyto diskuse představíme a dále rozvineme vlastní Rastierovo pojetí – půjde především o vymezení jednotek jako textových hodnot, které se ustavují v diferenčních vztazích. V závěru výklad doplníme exkurzem do literárněvědných diskusí, v nichž se téma textových jednotek také objevuje.

1. Obecně jazykovědný kontext

Upozorněme nejprve, že Rastier chápe svůj přístup k fenoménu jazyka jako součást širší tradice, která v kontrastu k pojmu znaku staví do svého centra pojem textu. V této souvislosti jsou rozlišeny dvě perspektivy a dvě problematiky, které těmto perspektivám odpovídají: logicko-gramatická problematika *znaku* a rétoricko-hermeneutická problematika *textu*.⁶⁴ Z rozmanitých Rastierových vyjádření přitom plyne, že přístup zaměřený na pojem znaku se v mnohém opírá o naivní pojetí vztahu příslušných prvků jazyka ke skutečnosti. Na druhé straně, rétoricko-hermeneutický přístup

⁶⁴ K tomu viz zejm. Rastier 2001 a 2003.

charakterizuje kritika tohoto „jazykového naivismu“ – Rastier v daném případě hovoří o deontologizaci, k níž rétoricko-hermeneutický přístup směřuje a skrze kterou se vyhraňuje vůči logicko-gramatickému přístupu. Právě na tomto místě však musíme upozornit, že kritérium rozlišení obou hledisek nespočívá v otázce, zda je v příslušné teorii zohledňována mimojazyková dimenze výpovědi či nikoli. Jak uvidíme, klíč k jejich rozlišení spíše spočívá v tom, *jakým způsobem* je vztah jazyka k tomu, co je ne-jazykové, tematizován a jaké pojetí významu z této tematizace plyne.

V rámci znakové či logicko-gramatické perspektivy platí, že jazyk prostřednictvím propozic ke skutečnosti specifickým způsobem *referuje*, přičemž jednotlivé výpovědi posuzujeme z hlediska jejich pravdivostní hodnoty: výpovědi jsou chápány jako znaky označovaných předmětů, případně jako syntagmata znaků, které tyto předměty označují. Důležité je, že tento vztah mezi jazykem a skutečností má být v podstatném ohledu jedinou oporou významovosti. Označovaná věc plně zaručuje význam znaku či výpovědi jakožto syntagmatu znaků, bez ohledu na to, k jakým jiným znakům se znak v příslušné výpovědi pojí, a bez ohledu na povahu komunikační situace, v níž je daná výpověď formulována. Smysl znaku a smysl textu jakožto konglomerátu znaků, je právě v tomto ohledu funkcí označované skutečnosti: „Text nabývá svůj smysl ve vztahu k nejazykovým korelátům... Význam je chápán jako odkaz ke světu – a to v souladu s aristotelskou tradicí, pro níž slova prostřednictvím pojmů reprezentují věci.“⁶⁵

Rastier toto tvrzení napříč svými texty zobecňuje a znakové pojetí identifikuje s jakoukoli jazykovou teorií, která význam jazykových prvků vymezuje na základě toho, co je označováno, bez ohledu na to, co označováno není, ale co by mohlo tvořit kontext výpovědi a co by směr značení mohlo určovat. Právě v této souvislosti je odkazováno nejen na „filosofický přístup logického pozitivismu, který postupuje od referentu, aby ze znaku učinil jeho reprezentaci“, ale také na „psychologické a sociologické přístupy, jejichž východiskem je mluvčí či příjemce. Všechny tyto přístupy vycházejí z vnějších pólů a směřují k textu,“ takže „způsoby redukce se liší, ale pokaždé spojují text ... s ontologií světa (referentu) nebo představ (mluvčího či adresáta),“ která významovou hodnotu znaku zakládá.⁶⁶

V daném případě se nemusíme tolik soustředit na klasické téma filosofie jazyka, na něž zde Rastier naráží. Stačí vyzdvihnout, co z této pozice plyne pro Rastierovo pojetí textovosti. Nejprve upozorníme, že důraz na přímý vztah k věci je paralelní s dekontextualizací textu. Vertikální pohled

⁶⁵ Rastier 2001, str. 20. Obdobně se Rastier vyjadřuje ve studii „La Bette et la Bête - une aporie du réalisme“, kde také odkazuje na aristotelskou tradici. Poznámává, že v dané perspektivě je „znak chápán jako entita odkazující k nějakému objektu prostřednictvím představy. Jeho význam se tedy vymezuje prostřednictvím vztahu k referentu“ (Rastier 1992a, str. 205).

⁶⁶ Rastier 2001, str. 17. Pokud jde o kritiku tohoto přístupu, ve studii „Du réalisme au postulat réfèrentiel“ je explicitně zmíněna inspirace Saussurem a jeho odmítnutím vymezovat významové hodnoty v jazyce prostřednictvím vztahu znaku a objektu (Rastier 2007a, str. 1).

na význam jazykových prvků jde ruku v ruce s uzavorkováním textových i netextových faktorů, které tento vztah určují. Rastier tak zcela explicitně představuje téma kontextu jako hlavní opěrný bod pro vymezení perspektivy znaku. Jeho sémantická hodnota je označena odborným termínem *signification* (význam), jenž má odkazovat právě na nezávislost vzhledem k jazykovým a mimojazykovým interpretantům. Platí, že „*signification* plyne z procesu dekontextualizace“.⁶⁷

Pojem textu, který představuje pendant pojmu znaku, pak odkazuje na typově odlišnou významovou dimenzi, jež je označena termínem *sens* – smysl: klíčový rastierovský axiom vyjadřuje tvrzením, že text jakožto specifický jazykový fenomén nemá *signification*, ale právě a pouze *sens*.⁶⁸ Východiskem pro vymezení textu a jeho významu je popis právě onoho specifického vztahu, který logicko-gramatická tradice ponechává stranou. Zatímco u znaku byl zdůrazněn vztah jazyka k označovanému objektu, vztah, který lze obecně určit jako vertikální, nyní do popředí vstupuje vztah „mezi subjekty“: Text je ze své podstaty zakotven v rámci komunikační situace, v níž se jeho smysl artikuluje. V tomto ohledu je perspektiva objektivní nahrazena perspektivou subjektivní, perspektivou mluvčích a perspektivou komunikace.

Výše jsme upozornili, že klíčem k rozlišení obou přístupů – přístupu vycházejícího z pojmu znaku a přístupu vycházejícího z pojmu textu – není vztah jazyka k nejazykové skutečnosti. Platí totiž, že také v případě textu a jeho smyslu hraje nejazyková dimenze určující roli. Nyní ovšem nikoli jako garant stabilního významu, jež bychom chápali jako funkci označované věci, ale právě jako komunikační kontext, jenž musí být zohledňován jako interpretant vztahu mezi označujícím a označovaným. Tímto kontextem Rastier míní jak okolnosti *hic et nunc*, jimiž se běžně zabývá pragmatika textu, tak širší historické a kulturní reálie, které je třeba tematizovat zejména při interpretaci starších textů.⁶⁹ Vedle nejazykového kontextu je pak kladen důraz na kontext jazykový: V předešlé kapitole jsme hovořili o tom, že Rastier v rámci takového kontextu rozlišuje funkční systém jazyka, sociolekt, idiolekt a především – což bude pro náš další výklad rozhodující – schopnost textu modelovat vlastní význam. Uspořádání textu je tedy také kontextem.⁷⁰

S důrazem na kontextualizaci smyslu, resp. s axiémem, že oddělovat text od kontextu

⁶⁷ Rastier 2001, str. 8.

⁶⁸ Viz např. Rastier 2003, odd. 3. Rastier poznamenává, že rozlišení mezi *signification* a *sens* je analogické s Panofského rozlišením mezi ikonografií a ikonologií (viz Panofsky, 2013, str. 41). V této souvislosti je také případné srovnání s Benvenistovým rozlišením mezi oborem sémiotiky a oborem sémantiky, jimž odpovídají různé roviny smyslu: sémantika připisovaná promluvě není pouze realizací sémiotiky připisované *langue*. K tomu srov. zejm. Benveniste (1966b, 126 nn.), Benveniste (1974a, 63 n.) a Benveniste (1974b, str. 224 nn.).

⁶⁹ Rastier 2001, str. 8.

⁷⁰ Vposledku jsou vyčleněna tři souhrnná kritéria textu: 1) Text je určitým způsobem „doložen“ či „dán“ (*attesté*). Rastier v daném případě zdůrazňuje, že nejde o abstraktní či hypotetický předmět, který by byl pouze předpokládán či vytvářen v rámci určité teorie. 2) Text je pokaždé zasazen v kontextu nějaké společenské praxe – již víme, že jde o klíčové kritérium. 3) A konečně: text je zaznamenán na nějakém „nosiči“ či „nositeli“ (*un support*). Důraz zde není kladen na triviální okolnost, že text musí být zaznamenán. Jde spíše o to, že text může být realizován rozmanitě (důraz je na výraz „nějaký“, *un*), nelze ho tedy definovat podle toho, zda je psaný či mluvený (Rastier 2001, str. 19-20).

znamená oddělovat ho od podmínek jeho interpretace, se nyní pojí obecné důsledky. Nejprve upozorníme, že v návaznosti na toto tvrzení Rastier reformuluje rozlišení mezi typem a výskytem (*type – occurrence*), které je také příznačné pro některé přístupy v rámci logicko-gramatické tradice. Běžně je toto rozlišení chápáno tak, že výskyt příslušné jazykové jednotky je realizací typu, který jako takový náleží k jinému jazykovému řádu než sám jeho výskyt, takže typ je co do svého bytí takřka nezávislý na tom, zda je realizován či nikoli.⁷¹ Z tohoto hlediska také smysl konkrétního textu, formulovaného v těch či oněch historických podmínkách, můžeme chápat jako realizace nějakého typu významového. Tento přístup tedy nepředpokládá závislost smyslu textu na kontextu promluvy, text má pouze realizovat nějaké významové paradigma.

V rámci rétoricko-hermeneutického přístupu však platí, že jako zdroj jazykového významu je třeba chápat sám text, jenž je zakotven v příslušných souvislostech kontextuálních. Rastier právě v této souvislosti upozorňuje, že *signification*, která odpovídá sémantickému typu, je toliko abstrakcí, nikoli reálným jazykovým objektem. Jsme upozorněni, že přístup rétoricko-hermeneutický v tomto smyslu zahrnuje (*englober*) a překračuje přístup logicko-gramatický, „neboť [tento přístup] nezná textualitu: *signification* je ve skutečnosti pouze abstrakcí z kontextů, v nichž se ustavily znaky.“⁷² Toto tvrzení je pak ještě zesíleno. Místo o abstrakci Rastier hovoří přímo o idealizaci *langue*, která plyne z určitého opomenutí. Upozorňuje, že „lingvistiku *langue* – chybně připsovanou svými vydavateli Saussurovi – musíme uchopit s ohledem na dualitu *langue / parole*, v níž je *parole* určujícím prvkem. *Langue* je ve skutečnosti pouze rekonstrukcí pravidelností popisovaných v *parole*... Takto pojatou *langue* získáme metodickým opomenutím norem *parole* (zejména norem diskursu, žánru, stylu). Tedy *langue* se nerealizuje v *parole*, nýbrž *parole* je idealizována v *langue*...“⁷³

Pokud připustíme, že významovost jazyka je původně zakotvena ve smyslu jednotlivých *paroles*, jež se ustavují v rámci nějakého kontextu, pak se základním metodickým rozlišením na typ – výskyt již nemůžeme pracovat stejným způsobem jako v teoriích, jejichž modelem je lingvistika *langue*. Rastier vzhledem k řečenému upozorňuje, že „v rétoricko-hermeneutickém přístupu musí opozice typ – výskyt ustoupit opozici zdrojový výskyt (*occurrence-source*) – *reprise* [doslova: opětné uchopení]. Zdrojové výskyty se mohou stát kanonickými a mohou být povýšeny na rovinu vzorů.“⁷⁴ Z hlediska hermeneuticko-rétorického tedy není logika vztahu typ – výskyt zcela popřena, ale je reformulována v souladu s primárním postavením textů jakožto nositelů smyslu. Místo typů nyní získáváme kanonizované texty či textové formy, které působí jako vzory při komponování a interpretaci textů, místo výskytů příslušného typu získáváme jeho novou „reprízu“. Vzhledem k

⁷¹ Ke kritice pojmu typ a výskyt v oblasti lingvistiky srov. Rastier (1995, zejm. odd. II). Viz také Rastier (2008).

⁷² Rastier 2007b, str. 31.

⁷³ Rastier 2008, str. 3.

⁷⁴ Rastier 2003, odd. V.1.

otázkám proměnlivosti struktury a proměnlivosti významu jazykových jednotek je přitom důležité, že repríza nemusí být pouhým opakováním zdrojového výskytu, nýbrž každý výskyt je vystaven změnám v rámci odlišného kontextu. Jinými slovy, „jelikož proměna kontextů, k níž fakticky dochází, znemožňuje jakékoli opakování, reprízy modifikují a proměňují zdroje. Vztah mezi výskyty je tedy prostředkován řadou přepisů (a interpretací, které je konkretizují). Problém interpretace se tedy netýká atemporálního vztahu mezi typem a výskytem, ale vztahu tradice...“⁷⁵

Tato tvrzení zdůvodňují, proč Rastier přechází od popisu jazykových pravidel (*règles*), vymezujících významové prvky a vztahy, které je možné v jednotlivých výpovědích realizovat, k popisu jazykových *norem*, které nic „nevyžadují a nevyklučují“, nýbrž pouze „sugerují a připouštějí“. Platí, že „jazyková pravidla, jež jsou vzdálena tomu, aby vykazovala apodiktický charakter jako pravidla formálních jazyků, mohou být pouze zakořeněnými normami, jež byly stanoveny prostřednictvím normativní gramatické tradice. Jak jinak vysvětlit, že pravidla nebyla vždy nutná a že nikdy nedostačovala k tomu, aby objasnila pravidelnosti textového korpusu?“⁷⁶

Pravidla je tedy třeba chápat jako normy. Pokud by nebyla normami, musela by působit nutně, a právě jejich pomocí by bylo možné vysvětlit všechny rozmanité pravidelnosti – takovým všeobecným vysvětlením však nedisponujeme. Nicméně je důležité, že popření pravidel jako apriori určujících zákonitostí textu neznamena vyloučení pravidelnosti textu vůbec. Ta je Rastierem stále předpokládána, avšak nikoli jako fenomén, který vždy odkazuje ke stejným zákonitostem, ale k průběžně se proměňujícím paradigmátům, kterým se text může i nemusí podrobovat.

Shrnutí

Pokusme se nyní Rastierovu pozici shrnout. Východiskem bylo rozlišení logicko-gramatické a rétoricko-hermeneutické tradice. Obě tradice se liší především postojem k otázce, jak pojímat vztah mezi textem a mimojazykovou skutečností. V prvním případě je sémantická hodnota textu určována tím, k jakým mimojazykovým objektům referuje. Text je chápán jako reprezentace mimojazykové skutečnosti, která určuje jeho význam (*signification*). Oproti tomu v rámci tradice rétoricko-hermeneutické, k níž se Rastier přiklání, není význam textu dán bezprostředním vztahem k označovaným předmětnostem, ale kontextem, který zahrnuje jak momentální pragmatické okolnosti a širší kulturní kontext, tak „okolnosti“ jazykové: funkční jazyk, sociolekt a především specifické uspořádání daného textu. Souhra těchto různých kontextů určuje textový smysl (*sens*).

V úzké souvislosti s tímto vymezením Rastier problematizuje předpoklad – opět spojený s logicko-gramatickou tradicí –, podle něhož je smysl pouhou realizací významového invariantu ustaveného v rámci příslušné *langue*. Rastier oproti tomu znovu tvrdí, že smysl textu není pouze

⁷⁵ Rastier 2003, odd. V.1.

⁷⁶ Rastier 2001, str. 67.

vtělením významové hodnoty dané v jazykovém systému, ale právě výsledkem souhry různých, proměnlivých determinant, mezi něž spadají jak funkční jazyk a sociolekt (tedy určitá jazyková paradigmata), tak kontext mimojazykový. Jazyková paradigmata je nyní třeba chápat jako soubory norem, které se spolupodílejí na konstituci smyslu, nikoli jako soubory pravidel, která smysl bezprostředně určují.⁷⁷

2. Pasáže: základní vymezení

Zaměříme se nyní na to, jak se tyto obecné předpoklady promítají do Rastierova pojetí textových jednotek. Východiskem budiž následující tvrzení: Z idealizovaného, logicko-gramatického hlediska lze myslet soubor invariantních prvků, které se konstituují nezávisle na rovině textu a které se mohou napojovat do toho kterého textového řetězce, aniž procházejí proměnou. Text tedy můžeme popisovat jako velkou větu skládající se z původně nezávislých segmentů, které se v té které výpovědi pouze realizují.

V daném případě se nabízí příměr textových jednotek k fyzickým objektům. Podle Rastiera jsou základní textové jednotky z hlediska logicko-gramatického chápány právě takovým způsobem, nakolik je jim připisována „diskrétnost, prezence, identita se sebou a isonomie.“⁷⁸ Takto pojímané textové jednotky se tedy neproměňují vzhledem ke kontextu – mají uniformně izolovatelné označující a uniformní sémantické rysy – a představují „evidentní danosti“, které lze snadno identifikovat.

Pokud jde o uniformitu textových jednotek na rovině označujících, Rastier zjevně naráží na následující předpoklad:

V rámci příslušné jazykové perspektivy lze základní textové segmenty chápat např. jako odstavce či kapitoly, které se v textu prezentují empiricky a které jako takové můžeme jednoznačně popsat. V této souvislosti bývá uplatňován pojem „horizontální textové členění“, který odkazuje

⁷⁷ Alespoň na okraj poznamenejme, že právě v těchto výkladech se Rastier nejvíce vzdaluje principům, které svého času zastával spolu s A. J. Greimasem. V již zmiňované studii „Les jeux des contraintes sémiotiques“, pod níž jsou podepsáni oba autoři, je v souvislosti se sémiotickým čtvercem poznamenáno, že „elementární struktura významu (*signification*) konstituuje na způsob systémů celky sémantických univerz.“ Má platit, že „každý obsah, který tato struktura definuje, může ... subsumovat jiné obsahy, které jsou zase uspořádány do struktury, jež je vzhledem k oné hierarchicky nadřazené struktuře isomorfní. Elementární struktura tak stejným způsobem artikuluje sémické kategorie a systematické instance, jež jsou pro sémiotické systémy konstitutivní“ (Greimas 1970b, str. 138). Jinými slovy, sémiotický čtverec – jakožto elementární struktura, k níž tu Greimas odkazuje – apriori vyznačuje možné typy prvků a možné typy vztahů, které tyto prvky pojí (jak bylo uvedeno v předešlé kapitole, jde o kontradiktorní a kontrární termíny). Každý sémiotický systém tak zahrnuje strukturní roviny, v nichž je apriori možné předpokládat jedinou opakující se strukturu. Z hlediska pozdější rastierovské sémantiky však takový opakující se strukturní typ či opakující se typy nelze dopředu vytknout, text – pokaždé zasazený do určitého kontextu – nemanifestuje identickou strukturu a identické prvky, nýbrž je otevřený rozmanitým proměnám. Pojem sémiotického čtverce Rastier explicitně komentuje např. v diskusi z r. 1998. Hovoří zde o tom, že čtverná struktura představuje pouze jeden možný způsob uspořádání významu – podle Rastiera ji nelze abstrahovat a univerzalizovat (Rastier 1998). Podrobněji se o sémiotickém čtverci Rastier vyjadřuje také v rozhovoru s Amirem Bigliarim, zde tomuto principu přisuzuje heuristickou funkci (Rastier 2012, str. 12-13).

⁷⁸ Rastier 2008, str. 5

právě na segmentaci textu do odstavců a kapitol, ale také do jiných empiricky zřejmých jednot (např. předsazené části, resumé atd.).⁷⁹

Pokud jde o uniformitu na rovině označovaného, paradigmatickým příkladem je morfologie významových typů, které se mají v textu realizovat. Rastier se v daném případě zmiňuje o pojetí textu jako sledu narativních funkcí, které mohou být pojímány jako základní obsahové invarianty, nebo o typických atributech, které jsou v textovém syntagmatu prezentovány. Právě v této souvislosti je zdůrazněn pojem *topos* zakotvený v logicko-gramatické tradici, ta „činí z toposu prvek textového slovníku – tak jako má být věta zřetěžením slov, text má být zřetěžením jistých topoi.“⁸⁰

Jako alternativa takového pojetí textových jednot je nyní představena koncepce popisující výrazně odlišný typ prvků. Ocitujme nejprve klíčovou pasáž v plném rozsahu. Podle Rastiera „rétoricko-hermeneutická koncepce připouští, že objektivita, které konstruuje, jsou kontinuální, někdy implicitní, že se liší v čase vzhledem k výskytům a jejich kontextu, že jsou mezi nimi kvalitativní nerovnosti a že uniformě nespočívají na stejných pravidlech. Rétoricko-hermeneutická koncepce pak nevztahuje sémantické formy výlučně k prostoro-časovým lokalizacím, neboť tyto formy nejsou objekty na způsob věcí. Přinejmenším nelze předvídat jejich formu objektivace, takže bychom je uchopovali prostřednictvím gramatické analýzy: lokalizace, komutace, hierarchizace vykazující jedinečné spoje, jednoznačná typologie vztahů, formální charakterizace kategorické identity. Manifestace textových jednotek může ve skutečnosti být difúzní (isotopie, isotopní síť) či rapsodická (témata). Stejná forma může ostatně vykazovat difúzní i kompaktní manifestace. Zkrátka, forma není jednota diskrétní, stabilní, identická se sebou...“⁸¹

Předtím, než začneme postupně rozplétat jednotlivá Rastierova tvrzení, upozorníme, jakým způsobem je třeba chápat takovou alternativu k logicko-gramatickému pojetí textových jednotek. Všimněme si, že pokud Rastier nevymezuje textové jednotky a jejich formy jako něco diskrétního a relativně stabilního, pak se ještě nezavazuje k tvrzení, že v textu nikdy není možné vytknout jednotky, které by byly právě takové. Jinak řečeno, Rastier v daném případě netvrdí, že textové jednotky se pokaždé musí prezentovat difúzně, rapsodicky a v diferenci vzhledem k tomu, jak se prezentovaly dosud. Propp tudíž – pokud vezmeme klasický příklad – velmi dobře mohl vytvořit repertoár narativních funkcí a popsat jejich syntax, nakolik se popisovaný žánr prezentuje právě takovým „invariantním“ způsobem a nakolik lze jeho prvky takto jednoznačně klasifikovat. Rastier pouze naznačuje, že textové jednotky se mohou konstituovat *plně*, aniž by byly stabilní a aniž by byly diskrétní či snadno izolovatelné. Nelze je tedy apriori vymezovat způsobem, který

⁷⁹ K horizontálnímu členění viz např. Čechová a kol. (2008, str. 119n.).

⁸⁰ Rastier 2001, str. 193.

⁸¹ Rastier 2006a, odd. 1.

předpokládá právě takové uspořádání. Jednotky textu je nyní třeba definovat tak, aby tato definice vystihovala i volnější způsoby organizace textu, takže formální rozptýlenost jednotek z principu nebudeme chápat protipól textové členění. Anebo vzato z druhé strany, jde o to vytvořit model, který nebude přiměřený pouze textu obsahujícímu jednotky ideální, sevřené, identické se sebou, ale který dokáže vystihnout uspořádání textu bez ohledu na míru jednoznačného členění, bez ohledu na míru volné prezentace jednotek.

Právě takto vymezené textové jednotky bude Rastier označovat pojmem *pasáže*. Tento termín má sugerovat právě proměnlivost či „průběhovitost“ členění textu. Má odkazovat na textové jednotky, které se mohou napříč různými texty, ale také v rámci jediného textu, výrazně proměňovat a rozmanitě rozptylovat či rozbíhat, aniž přestávají být jednotkami přístupnými analýze.⁸²

Zaměříme se nyní na to, jakým způsobem jsou tyto základní textové jednotky vymezeny ve svých konkrétních rysech či aspektech (nejedná se tedy o klasifikaci rozmanitých typů pasáží). V rámci výše uvedeného citátu můžeme vydělit následující charakteristiky: pasáže se člení vzhledem ke *kontextu*, který je pro ně určující, pasáže mohou být *kontinuální*, nejde nutně o přísně vydělené segmenty, pasáže mohou být *implicitní*, nemusí být jednoznačně signalizovány na rovině označujícího, a konečně, pasáže vykazují *kvalitativní nerovnosti*, tzn. jsou hierarchizovatelné.

2.1 Kontextové zapletení pasáže

Kategorie kontextu představuje klíč k definici pasáží. Tato kategorie odkazuje nejen na nutný fakt, že jednotlivé segmenty textu vyčleňujeme vzhledem k různým kontextovým očekáváním v širokém slova smyslu. Tj. vzhledem k rozmanitým výkladovým rámcům, jak jsme o nich hovořili výše (např. žánrová očekávání, komunikační situace apod.). Kontextovost odkazuje také a především na vztahy uvnitř textu, které jsou pro artikulaci pasáže nezbytné. Rastier tedy chápe pasáže jako specifické celky, které jsou nutně zapleteny do textu, jako celky, které se utváří v rámci vnitřních textových vztahů.

Povaha tohoto kontextového zapletení či zasazení do textu se vyjeví jasněji, pokud řekneme, že pasáže se vymezují diferenčně.⁸³ Podle Rastiera platí, že „otázka identity nějakého znaku je neoddělitelná od otázky jeho diferenční hodnoty jak na rovině označujícího, tak na rovině označovaného, nakolik je zprava i zleva určována ve vztahu ke kontextům, v nichž se nachází. U pasáže tak dochází k artikulaci identity a hodnoty.“⁸⁴ Vzhledem k takovému vymezení pak Rastier

⁸² K tomu srov. zejména Rastier 2006, str. 103 n. Autor zde hovoří o stabilních formách v textu jako „výsledku momentální rovnováhy sil.“

⁸³ Tímto axiomem se rastierovská sémantika přibližuje jazykové teorii Henriho Meschonnika, který aplikuje pojem jazykové hodnoty přímo na rovinu výpovědi a postuluje vlastní významové členění textu (viz např. Meschonnic 1982, str. 86 n.). Meschonnikovi je inspirací především řecký pojem *rhythmos*, jak ho ve své etymologické studii vymezuje Émile Benveniste (1966b). Má jít o momentální uspořádání objektu, které se v čase proměňuje.

⁸⁴ Rastier 2007b, str. 7. Ačkoli Rastier v daném případě neuvádí žádný bibliografický odkaz, je patrné, že je tu

nemusí hovořit o pouhé distribuci znaků napříč textem. Základní dění textu nyní může být vymezeno jako *artikulace* pasáží: jejich obsah i výrazová forma se vyhraňují či dourčují teprve v příslušném textu – a jejich forma i obsah jsou právě proto neustále vystaveny možné změně.⁸⁵

Příkladem tu může být Ajtmatovův román *Popraviště*, kde se v diferenčním vztahu ustavují dvě takové jednotky, tzn. dvě různé pasáže. Na jedné straně je zde pasáž, kterou lze shrnout termínem „vlci“ – tato pasáž zahrnuje sémy /nechočitelný/, /divoký/, /žijící ve smečce/. Na druhé straně je zde pasáž odkazující na termín „psi“ – ta nese sémy /ochočitelný/, /domácí/, /žijící mimo smečku/.⁸⁶ Oba soubory prvků se s takovými sémantickými rysy vydělují právě ve vzájemném vztahu, takže proměna jedné pasáže se nutně musí promítnout do uspořádání druhé. Například pokud v segmentu „vlk“ anulujeme sémantický rys /divoký/, je v segmentu „pes“ anulován rys /domácí/. V tomto smyslu lze obě pasáže chápat jako dvě textové hodnoty, ustavují se v přísné korelaci.

Vedle těchto vnějších diferenčních vztahů, vztahů mezi pasážemi, pak můžeme popisovat specifické vazby, které se rozvíjejí uvnitř pasáže:

Jak na rovině výrazu, tak na rovině obsahu jsou rozlišovány dva druhy vztahů. Na rovině obsahu jsou nejprve vyčleněny sémantické fondy, které představují soubor identických generických sémů, a sémantické molekuly či formy, které představují isotopní soubor sémů specifických. Na rovině výrazu se pak rozlišují fondy výrazové (např. isofonie) a tzv. fémické molekuly (nebo jednoduše: výrazové formy).⁸⁷ V obou případech přitom platí, že fondy představují základ pro artikulaci forem, zatímco formy pokaždé specifikují významový nebo výrazový fond:

1. Pokud jde o první uvedenou rovinu vztahů, příkladem mohou být znovu pasáže „vlk“ a „pes“, které nacházíme v Ajtmatovově románu. V první pasáži sémický fond vytváří iterovaný sém /zvíře/, zatímco sémickou molekulu či formu vytvářejí specifické sémy opakující se napříč pasáží, tj. sémy /nechočitelný/, /divoký/, /žijící ve smečce/. V případě pasáže, kterou shrnuje termín „pes“, sémický fond utváří také generická isotopie /zvíře/, sémická molekula se však skládá ze sémů /ochočitelný/, /domácí/, /žijící mimo smečku/. Platí tedy, že sémický fond sdílený různými pasážemi je prostřednictvím forem či molekul vnitřně členěn: fond /zvíře/ se člení prostřednictvím specifických sémů do dvou pasáží – psi a vlci.

inspirován hjelmslevovskou glosématikou, v níž je analyzována zvlášť forma obsahu a forma výrazu (srov. Hjelmslev 1972, zejm. str. 53 nn.). Pokud jde o téma jazykové hodnoty, Rastier zjevně vychází z klasických Saussurových vymezení (Saussure 2007, str. 193 n. a Saussure 2002, str. 64 n.).

⁸⁵ Právě v tomto kontextu můžeme odkázat na tvrzení, které ve své recenzi *Interpretační sémantiky* formuluje Irène Tamba-Mecz. Ta upozorňuje, že Rastier ve své teorii jednak postupuje od významových jednotek k textu jakožto významovému celku, ale zároveň tyto jednotky vyděluje v rámci celku, tj. postupuje také z druhé strany, od celku k částem (Tamba-Mecz 1988, str. 42). Jak je patrné, v případě pasáží tento paradox plyne z toho, že textové jednotky se artikulují zároveň se svými vztahy.

⁸⁶ Ajtmatov 1988.

⁸⁷ K rozlišení forem a fondů viz též Rastier 2000, zejm. odd. 4.5.

2. Obdobně můžeme uvažovat o členění substance výrazu, v rámci které se ustavují analogické vztahy jako v případě obsahů.

Jako příklad vezměme báseň „Cestami“ od Taša Andjelkovského.⁸⁸

Chodí pro mě

Z mrtvé země

Chodí po mně

Mrtvá země

Chodí ze mě

Mrtvá

Vem mě.

Jak je patrné, jednotlivé verše se k sobě vztahují prostřednictvím řady identických rysů, které lze chápat jako konstitutivní součásti výrazového fondu. Pokud poslední dva verše vezmeme jako půlverše vytvářející jediný verš, pak platí, že se k sobě všechny verše pojí prostřednictvím a) opakujícího se počtu slabik (čtyři v každém verši), b) opakující se kvantit u druhé slabiky druhého verše každé sloky, a c) opakující se slabiky /mě/ na konci každého verše. Zároveň se však jednotlivé výrazové pasáže liší variacemi na úrovni jednotlivých veršů, které dohromady vytvářejí formu příslušného výrazu. Jde např. o hlásku *r* mezi prvním a třetím veršem, hlásky *e* a *a* mezi druhým a čtvrtým atd.

2.2 Pasáže a isotopie

Právě na tomto místě si musíme znovu položit otázku, jaký je vztah mezi vymezením pasáže jako kontextové hodnoty a výše formulovaným pojmem isotopních prvků, který představuje hlavní princip textu.

V předešlé kapitole jsme hovořili o tom, že základní textové vztahy se ustavují prostřednictvím iterace generických a specifických sémů, které se mohou rozprostírat napříč různými jazykovými rovinami. Již v tomto ohledu lze významové jednoty, které iterací vznikají (soubory isotopních sémů), chápat jako jednoty nutně vsazené do kontextu. Teprve na rovině daného textu se totiž rozhoduje o tom, jaké významové soubory se budou prostřednictvím

⁸⁸ Andjelkovski 2010, str. 15.

opakujících se sémů utvářet a jaké strukturní vztahy budeme moci popisovat.

Nyní se ukazuje, že popis pasáží, jakožto *diferenčních* hodnot, takto formulovanou kategorií isotopií doplňuje – ve skutečnosti jde o dvě stránky téhož:

V případě isotopií jsme upozorňovali, že opakované významové rysy, které vytvářejí soubory isotopních sémů, se vždy vyčleňují v rámci *diferencí*, nutně se artikulují prostřednictvím významových opozic. Artikulace isotopních souborů tak probíhá pokaždé dvojice, vždy naráz vznikají dvě řady isotopií: 1) Dění jednak probíhá na ose *iterovaných* významových rysů, kdy se k řadě identických sémů pojí další a další opakující se sémy: vzniká soubor isotopních sémů *il* (například neustále se rozrůstá obor sémů /nechočený/). 2) Vedle toho se však rozvíjí řada isotopních sémů představujících *opozitum* první řady: vzniká soubor isotopních sémů *il'* – tj. sémů diferenčních vzhledem k řadě *il* (např. soubor sémů /domácí/). Jednotlivé termíny, jimiž v textu procházíme (morfémy, lexie, syntagmata, věty), se tedy prostřednictvím svých obsahů zařazují do jedné, nebo do druhé řady, a zároveň se vůči jedné, nebo druhé řadě vymezují.⁸⁹ Výslednicí těchto rozrůstajících se paralelních řad jsou pak opozitní, diferenčně vymezené pasáže:

il il il il il il il il il il il il il il il → pasáž ustavující se jako soubor sémů *il*
↑ ↑ ↑ ↑ ↑ ↑ ↑ ↑ ↑
il' il' il' il' il' il' il' il' il' il' il' il' il' il' → pasáž ustavující se jako soubor sémů *il'*

Tento graf slouží pouze jako ilustrace – ve skutečnosti nemusí být v obou řadách aktualizován stejný počet sémů. Jeden isotopní soubor, bohatý na sémy, se může hodnotově vymezovat v kontrastu k jinému isotopnímu souboru, který bude vykazovat například pouze dva isotopní obsahy. Klíčové je, že v daném případě existují *nějaké* hodnotové protějšky, nikoli protějšky stejně hutné.

Pokud se vrátíme k pasážím v Ajtmatovově románu, z nichž jedna rozvíjí téma „vlk“ a druhá téma „pes“, můžeme například konstatovat, že napříč jednotlivými termíny v textu se jednak sdružují sémy spadající do pasáže „vlk“ (/nechočený/, /žijící ve smečce/ ad.), jednak se rozvíjí řada, v níž se uspořádávají opozitní termíny pasáže „pes“ (/ochočený/, /žijící mimo smečku/ ad.) – pasáž „vlk“ přitom zjevně zahrnuje mnohonásobně větší počet iterovaných sémů než pasáž „pes“. Zároveň platí, že kdyby v jedné řadě došlo k významové proměně (např. do vyprávění by vstoupila epizoda, v níž je vlk ochočen), pak tím budou dotčeny obě řady. V daném případě se začnou formovat pasáže, mezi nimiž budou odlišné významové vztahy: „nechočenost“ přestaneme chápat jako distinktivní rys odlišující sféru psů a vlků.

⁸⁹ Výjimkou bude třetí typ tzv. implicitních pasáží, o nichž budeme hovořit níže.

2.3 Extrakt

Obě roviny pasáže – rovinu označujícího a označovaného – lze nyní pojmově odlišit a dále specifikovat. Vezměme nejprve rovinu označujících, pro niž Rastier užívá termín „extrakt“.

Vzhledem k výše řečenému platí, že extrakt se vymezuje diferencně vzhledem k jiným extraktům, každá jednotka výrazu tedy prostřednictvím fónických a grafických shod (výrazový fond) a fónických a grafických rozdílů (výrazová forma) odkazuje na jinou jednotu.⁹⁰

Příkladem mohou být citované verše z básně „Cestami“, které se prostřednictvím některých rysů sdružují a prostřednictvím jiných rozlišují. Jak jsme ukázali, jednak se zde ustavuje výrazový fond zajišťovaný opakujícím se počtem slabik (čtyři v každém verši), případně opakujícími se slabikami (slabika „mě“). Jednak se na výrazovém fondu profilují formy, které tvoří jednotlivé hlásky specifické pouze pro ten který verš (hlásky *e* a *a* ve druhém a čtvrtém verši).

Takto vymezený extrakt pak charakterizují určité vztahy k rovině významu:

1. Nejprve upozorníme, že extrakty mohou být hned dvojím způsobem sémanticky relevantní, mohou hrát hned dvojí roli při uspořádání významové roviny: a) Shoda extraktů jednak může signalizovat přítomnost jediného tématu, takže rytmicky sevřené, jednolitě části textu nyní odkazují na společné významové jádro. b) Extrakt motivuje aktualizaci a neutralizaci některých sémů v jiném extraktu, tzn. jeden extrakt vnáší do jiného extraktu vlastní obsah a ruší obsah původní.⁹¹

Příkladem obou vztahů mohou být Andjelkovského verše „Kámen za kamenem / Pramen za pramenem“, v nichž se rovina výrazu a významu specifickým způsobem provazují. Ekvivalenci mezi těmito verši (zvuková shoda na konci verše, ekvivalence co do syntaktického uspořádání a co do počtu slabik) lze chápat právě jako odkaz na jejich tematickou sevřenost. Řekněme, že oba verše kondenzují sémý jediné pasáže, jejíž významové jádro vytváří sém /cykličnost/. Nakolik je pak výraz „kámen“ rytmicky ekvivalentní s výrazem „pramen“, můžeme ho chápat jako interpretant tohoto výrazu. Výraz „kámen“ tak do výrazu „pramen“ vnáší vlastní sém /neživé/ a neutralizuje v něm sém /životodárný/. Místo životodárnosti pramene je v paralele ke kameni zdůrazněna příslušnost vody ke sféře neživého.

2. S tímto základním vztahem mezi výrazovou a obsahovou rovinou pasáže pak bezprostředně souvisí druhý podstatný rys extraktu. Pokud je role extraktů omezena na roli interpretantů, které se v textu uplatňují pouze při jisté práci na výrazové rovině textu (fónické, případně grafické ekvivalence), pak z toho plyne, že operativnost extraktu v pasáži není nutná, nýbrž pouze fakultativní. Je tedy myslitelné, že významové vztahy v rámci pasáže nebudou prostřednictvím roviny označujících nijak signalizovány či přímo uspořádány, a přitom si pasáž udrží

⁹⁰ Rastier 2007b, str. 8. Viz také Rastier 2009a, str. 101 n.

⁹¹ Rastier tak přepisuje extraktu funkci specifické opory interpretace, upozorňuje, že “označující lze chápat jako interpretanty, které umožňují vytvářet některé vztahy [mezi obsahy]“ (Rastier 2007b, str. 16).

významovou sevřenost. Jinak řečeno, pasáž není co do uspořádání významu závislá na uspořádání výrazu, jakkoli extrakt může rozmanitým způsobem signalizovat významové členění pasáže a naznačovat určité vztahy na rovině významu.

Zde můžeme znovu odkázat na prózu Ludwiga Hariga *Plaidoyer*, jíž jsme se zabývali v závěru I. kapitoly. Přestože v tomto textu není členitost na rovině výrazu patrná (nejenže zde nejsou žádné rytmické shody, text není členěn ani do vět a odstavců), konstatujeme jasné členění na rovině významové. Pokusili jsme se ukázat, že v textu lze vytknout jak obsahové jednoty („přečin“, „spáchaný ženou“ ad.), tak určitou strukturu, která tyto jednoty provazuje (šlo o vztah převrácení: na jedné straně byl tematizován „přečin spáchaný ženou“, na druhé straně „přečin spáchaný na ženě“).

2.4 Fragment

V případě obsahové roviny pasáže bude Rastier užívat pojem fragmentu, který lze vymezit analogicky k tomu, jak byl vymezen extrakt. Má platit, že na rovině označovaného, kde se setkáváme s fragmentem, pasáž „odkazuje ke svým kontextům zleva i zprava, ať jsou blízké či vzdálené.“⁹² Fragment se tedy podobně jako extrakt vymezuje v rámci diferenčních vztahů, nyní ovšem na rovině obsahu.

Příkladem tu může být výše popsaný vztah mezi pasážemi „psi“ a „vlci“, které zahrnují soubory sdílených a soubory opozitních významových rysů. Jednak zde získáváme sémický fond /zvíře/, který obě pasáže sdružuje, jednak specifické sémy /domácí/ + /žijící mimo smečku/ a /divoký/ + /žijící ve smečce/, jimiž se pasáže liší.

Pokud jde o vztah fragmentu k extraktu, lze opět vytknout dva charakteristické rysy:

1. Nejprve upozorníme, že podobně jako členění extraktů není ani členění fragmentů nutnou podmínkou členění textu vůbec. Tedy stejně jako u textu, který není dělen na odstavce a který nevykazuje žádné zvukové či grafické ekvivalence, nemůžeme jednoduše hovořit o textu nečlenitém, nelze jako nečlenitý označit text, který se na rovině obsahu nebude uspořádávat do sémických fondů a forem. Členitost totiž může být zajišťována právě na rovině výrazu.

Jako příklad vezměme dvě básně spadající do oblasti konkrétní poezie:

Ve skladbě „Koupená nota“ z Kolářových *Básní ticha*⁹³ dochází k členění fónickému, aniž se tu rýsují pasáže obsahové. Získáváme tedy pasáže „zvukové“, jde o soubory zvukově ekvivalentních prvků:

⁹² Rastier 2007b, str. 8.

⁹³ Kolář 1994, str. 40.

do dola doladoladola dolala
ladola ladolala laladola
dore ladore dorelado rele
...

V druhém příkladě z *Básní ticha* (báseň „Mallarmé“), nacházíme pasáže vyčleněné graficky – opět bez odpovídajícího významového členění. Souvislost mezi prvky je tedy dána uspořádáním písmen na stránce:⁹⁴

m
aaaaaaaaaaaaaaaaaaaa
aaaaaaaaaaaaaaaaaaaa
aaaaaaaaaaaaaaaaaaaa
aaaaaaaaaaaaaaaaaaaa
aaaaaaaaaaaaaaaaaaaa
...

2. Zároveň platí, že stejně jako extrakt může sloužit při členění fragmentu, může nyní fragment sloužit při genezi či členění pasáží na rovině výrazu. Jinak řečeno, za určitých okolností se nějaká jednotka výrazu profiluje teprve na pozadí nějaké jednotky obsahu.

Zde můžeme vyjít z Rastierovo tvrzení, že existují tzv. převrácené pasáže (*passages inverses*), které se konstituují tehdy, pokud „slyšíme to, co očekáváme, že uslyšíme, ačkoli byl artikulován jiný zvuk“, nebo pokud se ustavuje nulové označující (*signifiant zéro*), jež zakládá „stejný typ postupu od označovaného k označujícímu.“⁹⁵ Rovina obsahu tedy v jistém ohledu motivuje vznik roviny výrazu.

Nicméně všimněme si, že v literárních textech se nezřídka objevuje struktura, která není tak vyhraněným případem jako struktura popisovaná Rastierem (přímá geneze označujících díky označovaným), ale kterou přesto charakterizuje stejný směr: na rovině výrazu se ustavuje extrakt, přičemž jeho interpretantem je příslušný fragment.

Pokud jde o tento typ sémiózy, vezměme znovu příklad z textu Bohumily Grögerové a Josefa Hiršala, jenž zahrnuje následující syntagma obsahující ekvivalence na rovině výrazu (jsou vyznačeny kurzívou): „*střed ubrusu s drobnou červenobílou kostkou v ostrém slunci; okraje především po levé straně ve světle odráženém dokořán otevřenými okenicemi.*“ Řekněme, že *fónickou* sevřenost pasáže, nesenou hláskami *r* a *ř*, uchopujeme jako takovou díky *obsahové*

⁹⁴ Tamtéž, str. 119.

⁹⁵ Rastier 2007b, str. 15. V kontextu české jazykovědy se nezřídka užívá pojem „nulový morfém“ (viz např. Čermák 2007, str. 263).

jednotě. Odkaz na prostor zátiší, jakožto sdílený sémantický rys, tedy nechává vystoupit určité hlásky jako *doprovodné znaky* takto tematicky sevřené pasáže. Důležité je, že tyto hlásky pak mohou v dalších fázích textu hrát roli interpretantů. Nakolik se zde ustavily jako doprovodné znaky určitého tématu, mohou toto téma v dalších etapách znovu asociovat.⁹⁶

2.5 Vnitřní dynamika pasáží

Již jsme se zmínili o tom, že pasáž představuje *proměnlivé* pole prvků, které se v textu rozmanitým způsobem uspořádává a stále znovu přeskupuje. Ostatně také proto jsou textové jednotky označovány výrazem „pasáže“. Jde o dynamickou, průběžně ustavovanou jednotu, jejíž hodnota z principu nemůže být konstantní.

V této souvislosti znovu připomeňme, že se v rámci strukturně propojených pasáží k sobě vztahují dvě základní roviny prvků. Jednak generické sémy, jejichž prostřednictvím se k sobě pojí rozmanité fragmenty, jednak soubor specifických sémů, které se rozprostírají na generickém základě a které tento základ člení.

V rámci tohoto uspořádání pak lze popisovat různé typy proměn:

1) Jednak dochází k aktualizaci nových či neutralizaci stávajících specifických sémů v rámci významového pole, které danou pasáž utváří. Jednoduchým příkladem může být vývoj nějaké románové postavy, která se průběžně stává komplexnější, nebo která se mění v pouhou šablonu. Například hlavní hrdinka Sorokinovy *Marininy třicáté lásky* je nejprve prezentována jako složitá, takřka realistická postava, nicméně na konci vyprávění je záměrně zploštěna, stává se z ní typická hrdinka budovatelského románu.

2) Vedle toho dochází k aktualizaci či neutralizaci vztahů v rámci samotné struktury, která pasáže propojuje. Příkladem těchto proměn mohou být vztahy, které postava v románu postupně navazuje s jinými postavami, nebo vztahy, které v následných fázích ztrácejí relevanci. Postava se například postupně zaplétá do děje, případně vystupuje mimo děj (román např. přechází v určitou reflexi či meditaci postavy).

Vnitřní proměnu pasáží a jejich strukturních vztahů je přitom třeba odlišit od epistemického vývoje, k němuž dochází „na straně čtenáře“, při recepci textu. Kvůli sekvenciálnímu uspořádání výpovědi je totiž nevyhnutelné, že některé sémy vystupují až v pozdějších fázích textu, všechny sémy neaktualizujeme najednou. Tento vývoj v procesu čtení však nemůžeme chápat jako vlastní vývoj významových polí. Sémy, které aktualizujeme později, totiž mohou být z hlediska logiky pasáže současné se sémy aktualizovanými dříve (například postava Dolgorukého v Dostojevského *Výrostkovi* tíhne naráz k přízemnosti i idealismu, nicméně o těchto rozporných vlastnostech se

⁹⁶ Při analýze tohoto fenoménu mne inspirovala studie Benjamin Harshava „The Meaning of Sound Patterns in Poetry“ (Harshav 2007).

dozvídáme v řadě). Vnitřní dynamika pasáže tak spočívá pouze v tom, že určitý sém – vzhledem k dosavadnímu stavu pasáže – připojujeme jako nový sém. Pouze v takovém případě lze hovořit o přeskupení daného významového pole a pouze taková změna vyznačuje určitou vývojovou fázi.

Shrnutí

Než přejdeme k další fázi výkladu, pokusme se alespoň o stručné shrnutí. Vyšli jsme z tvrzení, že v rámci interpretační sémantiky nelze textové jednotky vymezit apriori ani na straně výrazu (např. jako odstavce či kapitoly), ani na straně obsahu (např. jako invariantní narativní funkce). Rastier místo takovýchto předem vytčených forem definuje textové jednotky jako diferenční hodnoty, které se ustavují přímo v textu ve vztahu k jiným hodnotám, tj. ve vztahu k jiným textovým jednotkám. Na rovině výrazu jsou tyto hodnoty označeny jako extrakty, na rovině obsahu jsou označeny jako fragmenty.

Toto vymezení pasáže se pak protíná s výkladem isotopií, který jsme podali v první kapitole. Pasáže jednak tvoří opakující se generické sémy, které pojí různé pasáže dohromady (například vznikají pasáže s generickým sémem /zvířectvo/), a opakující se specifické sémy, které pasáže odlišují (vzniká např. pasáž „ochocené zvířectvo“ a pasáž „zvířectvo divoké“).

V další fázi výkladu jsme se pokusili obě roviny pasáží vymezit prostřednictvím několika základních funkcí. Nejprve jsme upozornili na to, že extrakt (výrazová rovina pasáže) může být v různých ohledech relevantní pro fragment. Extrakt například odkazuje na sevřenost fragmentu (grafické vyčlenění odstavce či rytmické shody signalizují přítomnost jednoho tématu), případně napomáhá k aktualizaci některých sémů (tímto fenoménem se budeme podrobněji zabývat v následující kapitole věnované významovým aferencím, zde jsme poukázali na případ, kdy je přenos sému z jednoho termínu na druhý motivován zvukovou shodou). Na druhé straně platí, že sám fragment může napomoci tomu, abychom některé prvky výrazu chápali jednotně, jako doprovodné znaky tématu. Ty pak mohou být funkční při interpretaci dalších fází textu – stávají se z nich interpretanty.

Vposledku jsme se zaměřili na jedno samostatné téma spojené s fenoménem pasáže. Poukázali jsme na to, že jak pasáže, tak strukturní vztahy mezi pasážemi mohou v textu procházet různými proměnami. Pasáž může nabývat a pozbývat některá sémantická určení, případně může vstupovat do nových strukturních vztahů a vyprošťovat se z těch, v nichž byla zasazena dosud. Tento vývoj pasáže je třeba odlišit od „epistemického“ vývoje na straně čtenáře, který jistá určení pasáž aktualizuje dříve, jiná později.

Přejdeme nyní k dalším, specifitějším vymezením. Zabývat se budeme implicitností, lokalizovatelností, vnitřní kontinuitou a hierarchií pasáží.

2.6 Implicitnost pasáží

Již jsme naznačili, že pasáž se v textu může ustavit, aniž je tematizována prostřednictvím nějakého pojmenování. V textu se např. rýsuje nějaké dějiště či povaha nějaké postavy, aniž se o nich přímo hovoří.⁹⁷ Tento obecný rys pasáže nyní označíme jako její implicitnost – platí, že sémantický fond a jeho forma mohou být v textu prezentovány pouze implicitně, napříč různými termíny.

Rozlišit můžeme hned tři typy implicitnosti:

1. Nejprve vyčleníme takové pasáže, které jsou implicitní *nezrušitelně*. To znamená, že sémické svazky, které se v takové pasáži uspořádávají, nemají ve slovníku příslušného jazyka odpovídající lexikální protějšek a mohou být vyjádřeny pouze textem.

Jako příklad vezměme úvodní verše z básně *Luna a tis* od Sylvie Plathové, kde se takový sémický svazek vyčleňuje:⁹⁸

Tohle je světlo paměti, chladné a planetární.

Černé jsou stromy paměti, světlo je modré.

...

Za termíny, v nichž se usazují sémy vstupující do příslušného svazku, lze označit výraz „světlo“ z prvního verše a výraz „stromy“ z verše druhého. Souběh těchto termínů – skutečnost, že jejich obsahy se druzí – je dán tím, že se oba vztahují ke jménu „paměť“. Paměti je tedy naráz připisováno cosi /světlého/ a cosi /stromovitého/. Důležité je, že v češtině neexistuje lexikální jednotka, která by oba významové rysy shrnovala – svazek sémů /stromovitý/ a /světelný/ může být vyjádřen pouze implicitně prostřednictvím konkrétní výpovědi.⁹⁹

2. Druhý typ implicitnosti je nejběžnější. V daném případě jsou jednotlivé sémické prvky rozptýleny napříč rozmanitými jazykovými termíny, přičemž je možné, aby všechny tyto prvky byly vyjádřeny v jediném výrazu. Příslušný sémický svazek tedy není, ale může být lexikalizován.

Příkladem takové pasáže budiž úvodní líčení z povídky Charlese Nodiera *Úval mrtvého muže*, kde se sémy, vyjádřitelné koncentrovaně, prezentují napříč textem:

Do hustého mrhnutí se od rána mísily sníh a kroupy a zatažená obloha se po západu slunce nikterak nelišila od těch nejtemnějších obzorů. Ve své ponurosti splývala s neméně temnou zemí a

⁹⁷ K tomu srov. Rastier 2007b, str. 8 a str. 12 nn.

⁹⁸ Plathová 1997, str. 49.

⁹⁹ Jedná se o téma, na něž Rastier ve svých studiích odkazuje průběžně. Především v souvislosti se sémickými molekulami je zdůrazňováno, že nemusí být v přísné korelaci s určitým výrazem daného jazyka (viz Rastier 1989, str 56 n.). V daném případě může být inspirací také Kantova teorie estetické zkušenosti, v rámci které je popisována mnohost představ vykazující určitý typ jednoty, aniž by tato jednotka byla založena pojmově – tzn. aniž je vyjádřitelná v určitém pojmu. Srov. Kantovu *Kritiku soudnosti* (1975, zejm. §§ 6-9).

halas na zemi se prolínal s hlukem na nebi tak strašným způsobem, že pocestným vstávaly hrůzou vlasy na hlavě. Orkán, každou minutou nabývající na síle, táhle nařikal jako plačící dítě nebo jako smrtelně raněný stařec volající o pomoc.¹⁰⁰

Tuto pasáž lze chápat jako implicitní vyjádření termínu „nečas“, který v sobě – z hlediska příslušného kódu a z hlediska příslušné interpretace – zahrnuje sémy: /vlhko/ (mrholení, kroupy), /zima/ (sníh), /větrno/ (orkán), případně také /snížená viditelnost/ (zatažená obloha, západ slunce) a /nebezpečí/ (stařec volající o pomoc, vlasy stávající hrůzou). Je tedy myslitelné, že toto líčení přejde v přímé pojmenování, implicitnost může být v daném případě zrušena.

3. Vposledku upozorníme na specifický typ implicitnosti, který je důležitý především z hlediska vymezení pasáže jako souboru hodnot.

Výše jsme uvedli příklad dvou textových pasáží, které se artikulují prostřednictvím vzájemného vztahu: V textu se rozprostírají dvě kontrární pole prvků, která lze shrnout prostřednictvím termínů „pes“ a „vlk“ (obě pasáže jsou v textu prezentovány implicitně i explicitně – přímo se hovoří o psech a vlčích). Zároveň je však myslitelný případ, kdy jedna z pasáží nebude v textu vyjádřena koncentrovaně v nějakém termínu, který by ji shrnoval, avšak nebude vyjádřena ani rozptýleně, napříč vícero termíny. Určitá pasáž se tedy v textu vyděluje, i když v něm nemá *žádné* jazykové zastoupení.

Příkladem může být znovu Nodierova povídka. Napříč různými termíny tohoto textu se ustavuje sémický fond, který se opírá o isotopii generického sému /d'ábel/. Do tohoto pole lze zahrnout nejen sémy, které jsou generovány prostřednictvím typického líčení „maskovaného d'ábla“, „d'ábla v přestrojení“, případně prostřednictvím jeho jednání, ale také sémy generované prostřednictvím řady odlišných termínů, které odkazují k „d'ábelskosti“ pouze metonymicky – jde například o prvky nehostinného prostředí, popisovaných předmětů apod. V daném případě je však důležité, že v samotné povídce není přímo tematizována andělská bytost, která by tvořila významový protějšek sémického fondu /d'ábel/, ani se zde nerozptyluje pole sémů utvářející takový fond implicitně. Tuto opozitní pasáž tedy musíme ve vztahu k pasáži „d'ábel“ pouze myslet. Jinak řečeno, významové pole /anděl/ není tématem textu, nicméně i tak představuje jeho součást, neboť bez tohoto významového pole by text nevyčleňoval významový fond /d'ábel/. Ono druhé pole (pole s generickým sémem /anděl/) je tedy v porovnání s výše uvedeným typem implicitnosti implicitní specifickým způsobem, vystupuje jako nevyjádřená podmínka pro artikulaci jiné významové hodnoty v textu.

¹⁰⁰ Nodier 2006, str. 5.

2.7 Lokalizovatelnost pasáží

Již jsme upozornili, že hranice pasáže nejsou dány ohraničeným místem v textu, ohraničením nějaké textové fáze, a nepřísluší jim tedy sevřenost, která by byla v doslovném smyslu lokální. Pasáže v rastierovské perspektivě tak nutně nemusí být citovatelné, ohraničenost citace se může zcela míjet s ohraničeností pasáže.

Důvod musíme spatřovat v tom, že textové jednotky jsou u Rastiera vymezeny pouze diferenčně, prostřednictvím pojmu hodnoty, přičemž diferenční či hodnotový ohled je zcela nezávislý na ohledu lokálním. To v důsledku znamená, že pole postavy či pole nějakého dějství se může i nemusí vázat k určité textové fázi (např. odstavec, jedna kapitola). A pokud se k nějaké fázi váže, nemusí se tu jeho významové prvky prezentovat maximálně soustředěně.

Přestože z hlediska běžného pojmu pasáže může toto vymezení působit neintuitivně – pasáž v běžném slova smyslu bývá chápána jako synonymum textového místa –, z hlediska čtenářské zkušenosti jde o vymezení přiměřené. Jednotlivé vztahy mezi prvky obsahu se během čtení nezřídka ustavují napříč odlehlými fázemi textu.

Důkazem tohoto tvrzení je fakt, že jazykové termíny uspořádané v rámci jediného místa v textu se běžně rozbíhají do různých pasáží, tzn. tvoří součást jediného významového pole. Jako příklad vezměme první větu z románu *Rozum* od Rudolfa Slobody, která vykazuje právě takové uspořádání:

Když zapadá slunce a fouká vítr a já se na to můžu dívat, ať jsem kdekoli, vzpomenu si na svou rodnou obec.¹⁰¹

Části této věty nejprve rozčleníme do různých významových polí. Syntagma „když zapadá slunce“ jednoduše tvoří součást popisu nějaké krajiny, ale jako celek nese generický sém /čas/ a specifický sém /přechodový/ či /přechodný/, jenž se v průběhu textu několikrát navrácí. Jde například o líčení okamžiků na rozhraní života a smrti, nebo údobí mezi různými životními stádii: okamžiky rozchodu, nevratné ztráty apod. (toto široké pole /času/ pak nezřídka doprovázejí sémy /úpadek/ či /zanikání/). Další termín „a já se na to můžu dívat“ nese generický sém /rozpoložení/, k němuž se pojí specifický sém /přecitlivělost/ (jde o jeden z nejfrekventovanějších sémů v pasáži utvářející pole vypravěče). Termín „ať jsem kdekoli“ pak nese specifický sém /utkvělost/, který v textu kvalifikuje řadu termínů, pojících se s myšlenkami, představami či iluzemi, které charakterizují některé postavy (nejedná se pouze o postavu vypravěče). A konečně termín „vzpomenu si na svou obec“ vytváří generický sém /město/, k němuž se pojí další specifické sémy

¹⁰¹ Sloboda 2013, str. 5.

jako /provinčnost/, /stereotypnost/ apod.

Tato principiální volnost pasáže vzhledem k textovým místům – jak je patrné, v jednom místě se setkávají velmi rozmanité pasáže – se nemusí týkat pouze fragmentů, ale charakterizuje také rozmanité extrakty. Tedy nejen na rovině obsahu, ale také na rovině výrazu může docházet k rozptýlení příslušných fondů a příslušných forem, které se na tomto fondu rozprostírají. Ani na rovině extraktu tak nespočívá konektivita jednotlivých prvků v tom, že se tyto prvky vyskytují ve stejné fázi, nýbrž v tom, že jsou určovány diferenčními vztahy.

Jako příklad opět vezměme Andjelkovského *Mirny*, kde se v první básni (na str. 15) opakuje slabika /mě/:

Chodí pro *mě*

Z mrtvé *země*

Chodí pro *mě*

Mrtvá *země*

...

Četný výskyt této slabiky vede k tomu, že ji pojmáme jako fond, k němuž budeme přiřazovat další termíny obsahující tuto slabiku. A budeme je přiřazovat zcela nezávisle na tom, zda jsou si tyto termíny z hlediska textových míst spíše nablízku, nebo zda jsou od sebe spíše vzdálené. K výrazovému fondu tak připojíme výraz „mně“ vyskytující se na str. 17 v rámci syntagmatu rozloženého do tří veršů:

Ze dna

Ke *mně*

Zima jde

...

Nebo výraz „mě“ ve verších, které se objevují až na str. 36:

Otevřete

Vemte *mě*

...

Důležité je, že pokud tuto slabiku jako fond skutečně vyčleníme, můžeme ji chápat jako pojítka

jednotlivých veršů, v nichž se vyskytuje. To znamená, že k sobě vztahujeme verše, v nichž se uvedené slabika nachází, a rozvíjíme jejich koherentní interpretaci.

Na druhé straně je třeba upozornit, že u takto definovaného pojmu pasáže nelze zcela nechat stranou fenomén její lokalizovatelnosti, nelze zcela uzávorkovat fenomén „místa v textu“. V daném případě totiž stále platí, co jsme řekli výše o vztahu extraktu a fragmentu: Místní sounáležitost může sama o sobě plnit určitou významovou funkci, stejně jako určitou významovou funkci plní rytmické shody. Ačkoli tedy neexistuje přísná korelace mezi jednotou výrazu a jednotou obsahu, první typ jednoty může být vzhledem k druhému typu funkční: jedno místo v textu může signalizovat jedno téma. Toto setkání obou rovin nyní označíme jako *obraz* – v obraze dochází k souladu mezi fragmentem a extraktem.

Vezměme jednoduchý příklad ze Slobodova románu *Láska*, kde se zkraje druhé kapitoly třetí části objevuje následující líčení:

Když vyjdu v bagančatech a se sekyrou v ruce ze dvora, na hlavě ušanku, s nožem na řemeni a podívám se dolů na dědinu, odkud jsem sotva před půlhodinou nervózní a zoufalý přišel, nervózní možná i proto, že se ve vlaku z Bratislavy netopilo, je zrovna poledne a slunce je nad Pískovcem. Jdu přímo proti němu. Ulice je čistá a tichá, připravená na mou prohlídku, kterou budu vykonávat od posledního domu, ale i krátkými pohledy během chůze, nemluvě o tom, že součástí prohlídky je i vlastní chůze do kopce, k poslednímu domu v dědině, za kterým se cesta stáčí vlevo.¹⁰²

V rámci určité interpretace bychom mohli tento úryvek rozčlenit na jednotlivé termíny, k nimž bychom přiřazovali *rozmanité* generické a specifické sémy, takže by tím příslušné termíny byly rozřazovány do *rozmanitých* pasáží. Avšak stejně dobře tento úryvek můžeme – právě vzhledem k tomu, že představuje *jedno místo* v textu – pojmut jako místo *jedné* pasáže, kterou prostupuje jeden generický sém, tedy jediné téma. Řekněme, že jednotlivé termíny se zde pojí k jedné z významových vrstev, které charakterizují pole postavy. K tomuto poli či tématu nyní připíšeme nejen sémy jednoznačně spojené s vnějším popisem (tedy sémy spojené s termíny „bagančata“, „ušanka“, „nůž na řemeni“) a s líčením vnitřního rozpoložení („nervózní a zoufalý“), ale také sémy spojené s termíny, které na povrchu odkazují na čas a prostor, do něhož postava vstupuje („pravé poledne“, „čistá a tichá ulice“), a sémy spojené s termíny, jež odkazují na pohyb popisovaným prostorem (chůze doprovázená krátkými pohledy na dědinu, výhled do údolí). Tyto termíny, nakolik vystupují na jednom místě spolu s ostatními, nyní také pojímáme jako nositele významových rysů, které charakterizují pole postavy (odkazují na nastolený vnitřní klid, na

¹⁰² Sloboda, 2005. str. 206.

vyrovnaný rytmus atd.).¹⁰³

Vposledku tedy platí, že pokaždé lze předpokládat významovou jednotu na rovině jednoty místní, jakkoli z principu nelze očekávat, že se tyto dva typy jednoty budou v textu překrývat pokaždé – neustále musíme trvat na tom, že tato souvislost je pouze možná. V opačném případě, v případě, pokud bychom překryv výrazu a obsahu očekávali jako nutný, mohli bychom zaměnit nejednotnost na rovině extraktu s nejednotou na rovině fragmentu. Neprávem bychom tedy hovořili o roztříštěnosti textu také v případě, kdy je text nesouvislý pouze z hlediska textových míst, ale nikoli z hlediska významových hodnot a strukturních vztahů mezi příslušnými významovými poli (zde opět můžeme odkázat na Harigovu pouze povrchově roztříštěnou prózu *Plaidoyer*, kde jsou prvky jednoho tématu rozptýleny napříč textem).

2.8 Kontinuita pasáží

Přejdeme nyní k charakteristice, která představuje protějšek difúznosti pasáží. Vedle toho, že jsou pasáže vymezeny jako textové veličiny, které nemusí být jednoznačně lokalizovatelné, může být pasáž zároveň popisována jako veličina kontinuální. Tedy zatímco v případě difúznosti se jednalo o to, že se pasáže rozbíhají do různých textových míst (jak na rovině obsahu, tak na rovině výrazu), pojem kontinuity nyní odkazuje na okolnost, že prvky více pasáží se *prostupují* v rámci jediného místa. Mezi pasážemi tak nemusí být ostrá hranice jako mezi slovy a větami, tj. jako mezi jednotkami, jež se z principu vzájemně nepřekrývají. Pasáže se mohou velmi dobře prolínat.¹⁰⁴

Rozlišit lze hned dva typy prolínání:

1. Nejprve vezměme případ, kdy jeden jazykový termín generuje různé sémy pro vícero pasáží, tzn. kdy poskytuje obsah pro více významových polí, která spojujeme např. s nějakým aktantem, dějištěm, konáním apod. V jednom jazykovém termínu se tedy prostupují mnohá témata.

Příkladem budiž krátký úryvek z prózy *Malá Luversová* od Boris Pasternaka:

Luversová se narodila a vyrostla v Permu. Stejně jako druhdy její lodičky a loutky, tak se později i její vzpomínky stápely v huňatých medvědích kůžích, kterých bylo doma hojnost. Otec zastupoval luňevské doly a měl rozsáhlou klientelu mezi továrníky kolem Čusové. Darované kůže

¹⁰³ Výše jsme zmínili, že v případě textového místa můžeme popsat obdobnou funkci, nikoli funkci identickou jako v případě ekvivalencí na rovině výrazu. Pokud totiž fónické ekvivalence sloužily jako možný *interpretant* obsahu zahrnutých pod odpovídající výrazové formy, nyní jednota místa spíše *signalizuje* příslušnost k jedné pasáži. Fakt, že se některé prvky vyskytují na určitém místě v textu pospolu, lze tedy chápat jako signál „významové sounáležitosti“ těchto prvků – jednotu místa lze brát jako odkaz na skutečnost, že se s tímto místem, jakožto extraktem, překrývá určitý fragment. Přitom však nemusí docházet k tomu, že by některé výrazy skutečně aktualizovaly či neutralizovaly obsah jiných sémů. V takovém případě bychom hovořili o výrazech jako interpretantech obsahu.

¹⁰⁴ Rastierovo tvrzení, že „pasáže nemají fixní hranice“ (Rastier 2007b, str. 8), tedy můžeme vztáhnout nejen k problematice difúznosti či rozptýlenosti prvků pasáží (tzn. nejedná se pouze o to, že pasáže nutně nejsou místy v textu), ale právě také na otázku přeryvů mezi pasážemi, které nemusí být ostré.

byly hnědé do černa a krásně načechrané. Lední medvědice v dětském pokoji vypadala jako obrovská oprchalá chryzantéma. Byla to kožišina pořizená „Ženičce do pokoje“, vyhlédnutá a objednaná v krámě a dodaná posluhou.¹⁰⁵

Termín, v němž se naráz kříží sémy náležející do různých významových polí, představují „huňaté medvědí kůže“. Tento termín díky svému obsahu vstupuje do pasáže soustředěné kolem generického sému /domácnost/, do níž vnáší specifický sém /honosná/, spolu s tím vstupuje do významového pole, které charakterizuje postavu otce „malé Luversové“, zde vytváří specifický sém /vysoce postavený/, a nakonec se usazuje v poli založeném na generickém sému /rodiče/, zde vytváří specifický sém /milující/ (kožešina byla pořizena kožišina pořizena „Ženičce do pokoje“). Získáváme tedy tři různorodé pasáže (domácnost, otec, rodiče), které se však prostupují v jediném termínu (kožešiny).

Jiným, typickým příkladem takového prolínání pasáží či témat může být termín odkazující naráz na strukturní vztah mezi postavami a na pole postavy, tzn. na nějakou pasáž. Například hned v následující fázi povídky je popisována scéna, kdy francouzská vychovatelka Žeňu udeří. Tento termín, jež tvoří jednoduché syntagma „Francouzka ji udeřila“, jednak charakterizuje určitý vztah, vytváří napětí mezi oběma postavami, které lze interpretovat prostřednictvím sému /antagonismus/. Zároveň však poskytuje sém /přísnost/, který vstupuje do významového pole spojeného s postavou vychovatelky.

2. Druhý typ prolínání nespočívá v tom, že jeden termín poskytuje vícero sémů, jež náležejí do různých pasáží, ale v tom, že tento termín generuje jediný sém společný více pasážím. Pokud se tedy v prvním případě, v případě setkání několika sémů v jediném termínu, kontinuita či spojitost opírala o polysémii příslušných termínů, v tomto případě se kontinuita opírá o mnohost funkcí, které lze jedinému sému vzhledem k rozmanitým pasážím připsat.

Příkladem budiž opět Pasternakovo líčení domácnosti u Luversů:

Děti si už odmalička na časté otcovy pobyty mimo domov zvykly do té míry, že se jim stalo výsadou otcovství málokdy obědvat a nikdy nevečeřet. Ale čím dál častěji si hráli a vadili, jedli a pili v pustopustých, honosně liduprázdných pokojích, a nižádné lhostejné ponaučení udílené Angličankou nemohlo nahradit přítomnost matky, jež vždy prosycovala domov slastnou tíhou vznětlivosti a tvrdošijnosti...¹⁰⁶

¹⁰⁵ Pasternak 1986, str. 42.

¹⁰⁶ Pasternak 1986, str. 43.

Termíny, které v daném kontextu poskytují polyfunkční sém, jsou adjektiva „pustopusté“ a „liduprázdné“. V obou termínech je generován specifický sém /opuštěné/, který se rozbíhá naráz do více významových polí. Jednak vstupuje do pasáže s generickým sémem /děti/ (tento kontext je v úryvku nejpatrnější), jednak do pasáže, jejíž fond vytváří generický sém /rodinné sídlo/. Získáváme tedy dvě jasně odlišné pasáže, dvě odlišná významová pole, která se však opírají o identický prvek obsahu: /opuštěné/ + /děti/, /opuštěné/ + /rodinné sídlo/.

V souvislosti s tématem prolínání je třeba upozornit, že kontinuitu pasáží nelze samu o sobě spojovat s mnohoznačností textů. Fakt, že jediný termín může naráz generovat sémy vstupující do mnoha pasáží, nebo že může obsahovat sém, který je z hlediska uplatnění v rámci pasáže polyfunkční, sám o sobě neimplikuje mnohoznačnost textu. Jakkoli tuto otázku budeme moci lépe posoudit, až se budeme zabývat tématem aferencí, již nyní řekněme, že jediný termín zde jednoduše pomáhá generovat sémy pro mnohé pasáže, které nutně nemusíme aktualizovat v rámci různých interpretačních alternativ. Nemusí se jednat o výslednice paralelních či vzájemně nesouladných čtení. Dokonce platí, že takto vzniklé pasáže mohou představovat uzly jediné struktury, v níž se propojují. Pokud se například v úvodním odstavci Pasternakovy povídky ukazuje, že jeden termín (medvědí kůže) generuje více sémů vstupujících do různých pasáží – „otec“ a „domácnost“ –, lze si snadno představit, že se mezi těmito pasážemi bude rozvíjet strukturní vztah. V tomto případě půjde o vztah rozporný, kdy je domácnost otcem zároveň zušlechtována (pokud jde o vnější blahobyty) i zanedbávána (pokud jde o otcův vztah k dětem). Stejně tak může strukturní vztah vzniknout mezi pasážemi (opuštěných) dětí a pasážemi (opuštěného) domu, které sdílí jeden specifický sém: opuštěné děti obývají opuštěný dům.¹⁰⁷

Vposledku poznamenejme, že ačkoliv prolínávanost pasáží představuje protějšek jejich difúznosti (pasáže se rozestupují, případě prostupují), nejde v daném případě o protikladné kategorie. Text můžeme, vzhledem ke stejnému souboru pasáží, označit zároveň za difúzní i

¹⁰⁷ Zde můžeme rozvést tvrzení Tomáše Hoskovce, který se ve studii „Filologie a poetika“ dotýká fenoménu mnohoznačnosti v jazyce. Hoskovec na příslušném místě upozorňuje, že „v potenci abstraktního systému sice patří jeden jediný jazykový znak do mnoha definičních oborů zároveň ..., v konkrétním textovém výskytu však patří vždy do jediného z nich (což se nevyklučuje s tím, že různí účastníci téhož textu mohou též znak chápat v různých oborech). Existují pravidla – textová, čili jazyková pravidla – pro vyvolání (aktualizaci) i potlačení (virtualizaci) definičních oborů: opírají se o hierarchie definičních oborů a pracují s dynamikou významů, totiž s tím, že jednotlivé významové rysy se v průběhu textu ve vzájemné interakci skládají do sémantických konfigurací. Které z mnoha různých pravidel se skutečně uplatní, závisí na zvycích a postojích (tedy opět na normách) jazykového společenství, v němž je text konkrétně uplatněn. Výchozí nastavení oněch norem pojmáme jako situační ukotvení a žánrové zařazení textu“ (Hoskovec 2012, str. 15). Toto tvrzení je zajisté správné, nakolik je důsledně odkazováno na jazykový o mimojazykový kontext výpovědi, který slouží jako interpretant textu (tvrzení Tomáše Hoskovce je zde v souladu s Rastierovým pojetím kontextu, viz např. Rastier a Valette, 2009b, str. 3, kde je mnohoznačnost spojována právě s odhlédnutím od kontextu). Pokud však vyjdeme z pojmu pasáže, můžeme navíc dodat, že text zůstává jednoznačný, i když v rámci jediného kontextu zařadíme identický jazykový termín do více „definičních oborů“. Termín by byl mnohoznačný pouze tehdy, pokud bychom ho za pomoci různých tříd interpretovali ve vztahu k *jediné* pasáži (např. určité postavě bychom naráz, na základě jednoho jazykového termínu, připisovali různé vlastnosti), avšak zůstane jednoznačný, pokud se jeho různé definiční obory pojí s různými pasážemi.

prolínavý, aniž ho posuzujeme z různých úhlů pohledu.¹⁰⁸ Spíše platí, že protikladem difúznosti je koncentrovanost textových veličin. Protikladem prolínání pasáží je jejich jednoznačná segmentace.

2.9 Hierarchie pasáží

Vposledku se zaměříme na téma hierarchizace pasáží, tzn. na jazykový jev, který Rastier označuje také výrazem „kvalitativní nerovnosti“ (*inégalités qualitatives*) textu.¹⁰⁹

Východiskem je fakt, že jednotlivé pasáže jsou v textu v různé míře vztahovány k jiným pasážím, vykazují různou míru konektivity. Platí, že „ačkoli [pasáže] jsou relativně izolovatelné a ačkoli jim náleží vnitřní konektivita, vykazují také konektivitu vnější: vytvářejí hermeneutické uzly.“¹¹⁰ Rastier přitom tvrdí, že čím širší je soubor svazků, které pojí příslušnou pasáž s jinými pasážemi, tím výše se tato pasáž v rámci hierarchie pasáží ocitá. Některé pasáže například zcela převrací dosavadní rytmus zápletky nebo nějakého líčení a jako takové jsou určující pro celkový smysl textu. Naopak jiné pasáže mají charakter pouhých vsuvek či odboček a jako takové vykazují pouze „lokální konektivitu“, vážou se pouze k jedné či několika málo pasážím.¹¹¹

Jak je patrné, takové kritérium hierarchizace může dobře sloužit k obecné klasifikaci literárních textů. V daném případě lze rozlišovat texty, které vykazují právě takové uzlové body, určitá centra, k nimž se řada rozmanitých pasáží vztahuje (příkladem může být úvodní scéna ze *Zločinu a trestu*, k níž se zpětně vztahují řada dalších scén v románu). Vedle textů s významovými centry pak stojí texty, v nichž takové pasáže spíše absentují (příkladem budiž Sternův *Tristram Shandy*, v němž chybí spojující tematická linie).¹¹²

Vedle tohoto způsobu hierarchizace však můžeme postavit ještě jiný způsob, který se opírá o odlišné kritérium posuzování pasáží. Všimněme si nejprve, že v případě hierarchie, kterou Rastier popisuje, je pertinence pasáží určována z hlediska textu jako *celku*, z hlediska textu jako souboru

¹⁰⁸ V úryvcích z Pasternakovy prózy tak nacházíme oba jevy naráz: jednak můžeme konstatovat termíny, které kondenzují více sémů – například termín „medvědí kůže“, který nese sém /otec/ i sém /domácnost/ –, a zároveň sém, které tvoří součást rozptýlených pasáží. Prvky vytvářející obraz otce se tak nacházejí v první i druhé ukázce, jež představují různé fáze textu.

¹⁰⁹ Viz např. Rastier 2007b, str. 4, 6 a 22.

¹¹⁰ Rastier 2007b, str. 22.

¹¹¹ Rastier v této souvislosti upozorňuje, že jako uzlové body můžeme nejsnáze izolovat „repliky proměňující narativní strukturu“ (Rastier 2001, str. 45). Alespoň na okraj upozorníme, že vedle pertinence opírající se o vnější konektivitu pasáží, kterou Rastier označuje jako pertinenci objektivní, je popisována také pertinenci subjektivní (Rastier 2007b, str. 24). V tomto případě se nejedná – jak by naznačoval termín „subjektivní“ – o vztah k prioritám toho či onoho interpreta, ale spíše o vztah příslušných pasáží k určitému interpretačnímu či analytickému úkolu. V daném případě je důraz kladen na okolnost, že subjektivně pertinentními se stávají pasáže, které sice nevykazují vysokou konektivitu, ale které dobře odpovídají nějakému zadání (nejvyšší místo v hierarchii zaujmou pasáže, které takovému zadání odpovídají nejdokonaleji). Například v Andjelkovského sbírce můžeme jako subjektivně pertinentní vyčlenit termíny, které v příslušných básních narušují rytmickou pravidelnost (v první básni sbírky se poslední verš „Vem mě“ vyděluje z formy dvojverší), případně termíny, které se napříč sbírkou objevují pouze jedenkrát („drásat“, „přítímí“ atd.). Analytický úkol se tedy opírá o kategorii odchylky a kategorii singularity. Jako subjektivně pertinentní pak budou označeny právě uvedené termíny, neboť těmto kategoriím odpovídají.

¹¹² K tomuto rozlišení se vrátíme v závěreční části IV. kapitoly, kde budeme rozlišovat různé formy provázanosti textové sekvence.

všech pasáží. Nějaké pasáži je tak připisována tím větší relevance, čím provázanější je se všemi zbylými pasážemi. Vedle toho však můžeme uvažovat o relevanci nějaké pasáže nikoli vzhledem k textu jako celku, ale také ve vztahu k nějaké jeho části, nebo jeho částem. Řečeno konkrétněji: ačkoli příslušná pasáž nemusí být výrazně konektivní z hlediska celku, může být nezbytnou podmínkou pro interpretaci nějaké jiné pasáže, a právě tím nabývat zvláštní relevanci. V tomto ohledu platí, že každá pasáž určuje také vlastní dráhy pertinence, sama poukazuje na místa v textu, která umožňují aktualizaci jejích sémů – která umožňují, aby se v ní vydělil náležitý sémantický fond a náležité sémantické formy spočívající na tomto fondu. V daném případě můžeme hovořit o pertinenci lokální.

Jednoduchým příkladem takové pertinence může být vztah dvou takřka okrajových epizod ve Vaculíkově *Sekyře*. V první kapitole se popisuje noční výprava otce a syna, kteří se vydali sbírat cizí jablka, přičemž následně je líčena epizoda, v níž se popisuje požár opuštěné stodoly – v ní nasbíraná jablka shoří.¹¹³ Jakkoli těmto pasážím přísluší z hlediska celku velmi nízká pertinence, jakkoli vykazují pouze malou konektivitu k ostatním pasážím v románu, lze v tomto případě hovořit o vysoké pertinenci jedné pasáže vzhledem k druhé. Platí, že teprve díky druhé pasáži (díky pasáži, jejímž tématem je požár) se uzavírá epizoda se sbíráním jablek a že druhá pasáž teprve ve vztahu k první pasáži nabývá určitý smysl (v rámci určitého čtení v ní lze identifikovat téma zmaru). Jedna pasáž tedy vyazuje oproti jiným pasážím větší relevanci ve vztahu k druhé pasáži. Tato pasáž „vystupuje do popředí“, pokud jí namíříme právě tímto směrem a neporovnáváme ji s textem jakožto celkem.

Shrnutí

Pokusme se nyní jednotlivá určení shrnout se zvláštním přihlédnutím k tomu, jak se pasáže, jakožto jednotky popisované v rámci rétoricko-hermeneutické tradice, odlišují od znaků, jakožto jednotek popisovaných v rámci tradice logicko-gramatické.

1. Nejprve jsme hovořili o tom, že hlavní rozdíl mezi pojmem pasáže a pojmem znaku spočívá v kontextovém zakotvení. Zatímco pasáž je vázána na uspořádání textu jakožto souboru kontextových hodnot, znak lze identifikovat nezávisle na takovém uspořádání – znak je v tomto smyslu kontextově autonomní. – Tento rozdíl můžeme shrnout pomocí pojmů *kontextualizace* a *dekontextualizace*.

2. Dále platí, že na rozdíl od znaku nemusí být pasáž v textu nutně lokalizována. O jedné pasáži lze tedy hovořit také tehdy, když se neváže ke konkrétní textové fázi či konkrétnímu textovému místu. To je dáno tím, že pasáž se vymezuje právě a pouze hodnotově, tj.

¹¹³ Vaculík 1966, str. 13.

prostřednictvím diferenčních vztahů k jiným pasážím. – Tento rozdíl mezi znakem a pasáží shrnuje dvojice pojmů *lokalizovatelnost* a *difúznost*.

3. Jako protějšek difúznosti jsme postavili kontinuitu či prostupnost pasáží. Textové jednotky nevytvářejí – na způsob jazykových znaků – jasně oddělené segmenty, ale jeden jazykový termín může generovat více různých sémů pro více různých pasáží, případně jeden jazykový termín může generovat jeden sém, který se uplatňuje ve více pasážích. V prvním případě jde o polysémii (jeden termín „značí mnohé“), v druhém případě o polyfunkčnost (jeden jazykový termín poskytuje sémy charakterizující jak postavu, tak děj). – Tento rozdíl mezi znakem a pasáží můžeme uchopit pomocí dvojice pojmů *segment* a *kontinuum*.

4. Vztahy mezi extraktem a fragmentem na rozdíl od znaku nejsou jednosměrné, ale dvousměrné. Tedy zatímco u znaku je myslitelná pouze sémióza směřující od označujícího, které dekódujeme, k označovanému, které prostřednictvím kódu vydobýváme, v případě pasáží může sémióza postupovat jak přímo, od extraktu k odpovídajícímu fragmentu, tak opačně, od fragmentu k extraktu: jisté hlásky pojmáme jako doprovodné znaky tématu. – Tyto charakteristiky shrnuje opozice *jednosměrné* a *dvousměrné* sémiózy.

5. Další rozdíl mezi pasáží a znakem spočívá v tom, že zatímco v logicko-gramatickém přístupu je ke každé entitě na rovině obsahu připojena právě jedna entita na rovině výrazu, v případě pasáží, tj. v případě rétoricko-hermeneutického přístupu, tato korelace nutně nevzniká. U pasáží se mohou rozmanité sémy uspořádat do sémických forem, aniž je shrnuje nějaký jazykový termín (sémy dané jazykové jednotky se rozprostírají a propojují napříč textem). Dokonce můžeme popisovat pasáže, u nichž jakákoli lexikalizace není myslitelná (nelze je shrnout jménem). – Tento rozdíl shrnuje rozlišení *nutné* a *fakultativní lexikalizace*.

6. Vposledku jsme pasáže vymezili jako jednotky hierarchizovatelné či pertinentní. Vedle pertinence globální, která odkazuje na míru konektivity jednotlivých pasáží v rámci celku textu, jsme vymezili pertinenci lokální. U ní je posuzována relevance jedné pasáže pro interpretaci jiné pasáže. Pojetí textu jako konglomerátu pasáží se zde liší od pojetí textu jako syntagmatu znaků především v tom, že v druhém případě vůbec nevstupuje do hry konektivita jednotlivých textových veličin. Hledisko hierarchizace, které na konektivitu odkazuje, tu nemůže být uplatněno. – Tento rozdíl mezi textem jako souborem znaků a textem jako souborem pasáží vcelku shrnuje dvojice pojmů *hierarchičnosti* a *ahierarchičnosti*.

Jednotlivé opozice nyní můžeme vyjádřit v tabulce:

Znaky	Pasáže
absence kontextu	kontext
lokalizovatelnost	difúznost
sémióza jednosměrná	sémióza dvousměrná
segmentace	kontinuita
lexikalizace nutná	lexikalizace fakultativní
ahierarchičnost	hierarchičnost

K těmto jednoznačným rozlišením je třeba doplnit stručný komentář. Všimněme si, že kromě prvního a posledního určení v prvním sloupci, tj. kromě absence kontextu a ahierarchičnosti, je možné všechna ostatní určení konstatovat také v případě, když čteme text z hlediska rétoricko-hermeneutického, tzn. také když se zaměřujeme na uspořádání pasáží, nikoli na řazení znaků. Totiž také v případě pasáží můžeme – v tom či onom textu – konstatovat, že jsou lokalizovány, že se člení v segmenty, že pouze výrazy se stávají interpretanty obsahů a že ke každému souboru sémů lze přiřadit jeho lexikální protějšek. Nicméně pro pasáže platí, že tímto faktem nejsou definovány. Jinak řečeno, pasáže jsou ve své podstatě vymezeny tím, že mohou být difúzní, že se mohou rozprostírat za hranice lexika, že mohou rozvíjet dvousměrnou sémiózu a že se v textu mohou navzájem prolínat, přičemž tím nijak není oslabena jejich jednota ani možnost jejich jednoznačné interpretace. Vzhledem k tomuto upřesnění můžeme tabulku ještě dále rozdělit na určení, která pasáže vymezují nutně – pasáže jsou nutně zasazeny do kontextu a nutně vytvářejí hierarchii – a určení, která vymezují krajní možnosti pasáže: kontinuálnost, potlačená lexikalizace, dvousměrná sémióza a difúznost.

Exkurz: Kontext literárněvědný

Na závěr se alespoň stručně zaměříme na kontext literárněvědný, jehož se Rastier v úvahách o textových jednotkách také dotýká (vedle četných příkladů pocházejících z oblasti literatury průběžně nacházíme odkazy na Barthes, Todorova či Proppa). Pokud jde o ryze logicko-gramatický přístup, odkážeme znovu na Clauda Bremonda, který otázku jednotek tematizuje v návaznosti na Proppovu morfologickou studii. Na alternativní modely, blízké rétoricko-hermeneutické perspektivě, poukážeme v případě naratologické teorie Seymoura Chatmana a obecné poetiky Gérarda Dessonse. V závěru exkurzu se pokusíme Rastierovo pojetí porovnat s pojetími uvedených autorů.

Je známý faktem, že téma textových jednotek vstupuje do oblasti literární vědy nejpozději prostřednictvím Proppovy studie o morfologii ruské pohádky. Právě Propp dává výrazný impuls k tomu, aby si literární věda osvojila metodu, jejímž prostřednictvím bude možné z rozmanitých textů vydobývat jejich stavební prvky. Jakkoli samozřejmě toto tvrzení působí – odkaz na Proppa jako zakladatele určitého přístupu k textům představuje *topos* rozmanitých úvodů do literární vědy –, je třeba znovu zdůraznit inovativnost Proppových teoretických rozhodnutí. Nejprve upozorníme, že Propp bezevšeho nehovoří o složkách či jednotkách, které vytvářejí text. Členění díla na složky je západní poetice vlastní od jejích počátků – již u Aristotela jsou rozlišeny základní komponenty tragédie –, a nejedná se tedy o zvláštní Proppův přínos. Originalita Proppova přístupu spočívá spíše v tom, že ve své studii bezprostředně spěje ke *gramatice* příslušného literárního druhu. Text je implicitně chápán jako syntagma „velkých“, nadvětných prvků, jejichž skladba se podřizuje příslušným syntaktickým zákonitostem. Právě k tomuto bodu můžeme vést Proppův požadavek týkající se náležité taxonomie druhů, která má být inspirována přírodními vědami. Propp upozorňuje, že „klasifikace je jedním z prvních a velice důležitých stupňů vědeckého bádání“, neboť právě správné určení druhu pohádky nám umožňuje podřadit daný text pod odpovídající soubor zákonitostí.

V *Morfologii pohádky* jsou pak základní textové jednotky vymezeny jako funkce, které vykazují následující charakteristické rysy:

1) Klíčové je hledisko stálosti a proměnlivosti jednotek. Platí, že v ruských kouzelných pohádkách se může měnit „pojmenování (a s nimi i atributy) jednajících osob, nemění se jejich činnosti neboli *funkce*.“¹¹⁴ Jednotky textu jsou tedy identifikovány jako jednotky stabilní, opakující se napříč rozmanitými texty. Podle Proppa se „způsob realizace funkcí může měnit: představuje variabilní veličinu... Funkce jako taková je však veličina stálá.“¹¹⁵

¹¹⁴ Propp 1999, str. 27.

¹¹⁵ Tamtéž.

2) Druhý charakteristický rys textových jednotek spočívá v tom, že tyto jednotky vytvářejí uzavřený soubor: „počet funkcí, které jsou kouzelné pohádce vlastní, je omezený.“¹¹⁶ Právě proto je možné opakující se prvky klasifikovat – uzavřenost souboru je korelativním znakem klasifikovatelnosti.

3) Dále platí, že syntagmatické uspořádání textových jednotek-funkcí je neměnné. Propp v daném případě předpokládá, že „posloupnost prvků ... je přísně *totožná*. Svoboda posloupností je omezena velice úzkými hranicemi, které můžeme přesně stanovit.“¹¹⁷

4) Poslední vymezení se pak týká typové vyhraněnosti zkoumaného žánru: všechny pohádky, bez podstatných posunů, mají realizovat příslušný žánrový typ, tzn. „všechny kouzelné pohádky co do své stavby náleží k jednomu typu.“¹¹⁸

Následnou diskusi týkající se proppovského přístupu k textovým jednotkám můžeme shrnout jako diskusi tří pozic, z nichž první odpovídá logicko-gramatickému paradigmatu, zatímco další dvě směřují k přístupu rétoricko-hermeneutickému: 1. Proppovo stanovisko je ještě vyostřeno a dále formalizováno; 2. Proppův přístup je relativizován; 3. proppovská analýza je v podstatných ohledech problematizována.

1. Jak jsme naznačili, reprezentantem přístupu, v němž je dále rozvíjena Proppova pozice, je Claude Bremond, jakožto autor studie „Logika narativních možností“ (1966). Spřízněnost obou přístupů signalizuje samotný fakt, že Bremond stejně jako Propp neváhá přirovnat postup ve sféře literární vědy k postupům v oblasti přírodovědné. Podle Bremonda se nejeví nijak chimérický záměr „utřídít jednotlivé druhy světů zobrazených ve vyprávění na základě strukturních znaků určených tak přesně, jako jsou určeny znaky, podle kterých botanikové a přírodovědci definují předmět svého zkoumání.“¹¹⁹ Právě v analogii k metodám této disciplíny mají být vymezeny „zákonitosti, jimiž se řídí zobrazený svět“. Opět jako v Proppově studii jde o to dospět ke gramatice vyprávění.

Bremond však na rozdíl od Proppa rozlišuje dva typy zákonitostí, k nimž se analýza vyprávění může vztahovat: jednak zákonitosti historicky nespécifikované, odrážející „logická vymezení, jež musí být respektována při kterémkoli sledu událostí uspořádaných do formy vyprávění, má-li být srozumitelné“, jednak konvence, „které jsou vlastní pro určitou kulturu, dobu, literární žánr, vypravěčův styl nebo v krajním případě pouze pro jediný příběh.“¹²⁰ Cílem Bremondovy studie je pak vytknout především první uvedené, tj. univerzální zákonitosti vyprávění.

¹¹⁶ Tamtéž.

¹¹⁷ Tamtéž, str. 28.

¹¹⁸ Tamtéž, str. 29.

¹¹⁹ Bremond 2002, str. 118-119.

¹²⁰ Tamtéž, str. 118.

Právě na této nejvyšší rovině obecnosti mají být popisovány základní jednotky vyprávění a zákonitosti jejich zřetězení. O těchto jednotkách a zákonitostech můžeme říci, že „platí pro kterékoli vyprávění“, tzn. lze je pokládat za narativní invarianty, které se v jednotlivých textech opakují. Tomuto předpokladu vposledku odpovídá také Bremondova metoda – invariantní textové prvky jsou získávány čistě deduktivně, nikoli zobecněním rysů jednotlivých, historických textů.

2. Zaměříme se nyní na druhý moment diskuse, v němž je přístup zaměřený na univerzální gramatiku relativizován – za reprezentanta této pozice můžeme označit Seymoura Chatmana jako autora studie *Příběh a diskurs* (1978). V kontrastu k Proppově přístupu, v němž byla zdůrazňována žánrová čistota jistého typu textů, Chatman staví do popředí specifický ráz samotného empirična. Upozorňuje, že „od skutečných děl nemusíme očekávat, že budou čistými příklady našich kategorií. Tyto kategorie vytvářejí abstraktní síť, na níž se jednotlivá díla nějak situují.“¹²¹ Toto Chatmanovo tvrzení samo o sobě ještě neprotiřečí univerzalistickému přístupu, který také připouští empirické mísení prvků, ideálně artikulovaných na rovině kódu. Nicméně – a právě to je důležité – Chatman zároveň poukazuje na relativnost těchto idealit vzhledem k tomu, o čem nás poučuje empirie. Oproti univerzalistickému přístupu, jak ho reprezentuje Bremond, je kód literární vědy pojat jako pouhé *zobecnění* založené na pozorování jednotlivých textů, v literární vědě nedospíváme k univerzálním či invariantním jednotkám, ale k abstrakcím, k jisté „abstraktní síti“. Proto Chatman může svou úvahu shrnout důrazným tvrzením, podle něhož je cílem teorie vyprávění „určit minimální narativní konstitutivní prvky a vytvořit tak síť možností. Na tu pak klademe jednotlivé texty a ptáme se, zda jejich zahrnutí vyžaduje modifikaci této sítě.“¹²² Chatman přitom zjevně předpokládá, že konstitutivní jednotky analyzovaných textů netvoří uzavřený soubor nebo ohraničenou množinu narativních možností. V okamžiku, kdy nám oblast jednotlivých narativů odhalí jiné možnosti, jiné konstitutivní prvky, než jaké jsme dosud klasifikovali, nebudeme je chápat jako odchylky od narativní *langue*. Budeme je spíše chápat jako výzvu k modifikaci nebo k rozšíření dosud postulované tabulky textových jednotek.

3. Třetí pozici můžeme vytknout v rámci obecně uměnovědných reflexí Gérarda Dessonse, které se ovšem nezdá stáčet k problematice literárního textu. Dessons ve svých úvahách průběžně odkazuje na pojem *manière* (překládat ho budeme výrazem „manýra“), který má v kontrastu k pojmu styl odkazovat na individuální, či přímo uspořádání (literárního) díla. Tradičně tento pojem odpovídal „géniovi“ autora, který specifickým způsobem dílo komponuje, zatímco styl odkazuje pouze na technický aspekt skladby.¹²³ Ilustrativní jsou následující Dessonsova tvrzení o literatuře, v nichž jsou oba termíny kontrastovány: Podle Dessonse se „styl podrobuje analýze.

¹²¹ Chatman 2008, str. 17.

¹²² Tamtéž, str. 18.

¹²³ Dessons 1995, str. 58.

Postup, jehož pomocí styl uchopujeme, vztahuje neznámé ke známému. Styl je vymezen konečnou sférou jazykových faktů... Zkoumání nějaké manýry však nedospívá k ‚faktům manýry‘, neboť na rozdíl od stylu neexistují ‚jednotky manýry‘, jejichž souhrn by představoval ‚celek manýry‘. Stylová fakta tvoří styl, jenž vzniká adicí těchto faktů... Pokud jsou však nějaké rysy označeny za konstitutivní prvky určité manýry, nepředstavují její souhrn, nýbrž karikaturu. Nelze je navzájem izolovat, neboť manýra není celkem (*totalité*) oddělených jednotek, ale celistvostí (*globalité*) jednotek, mezi nimiž existují kontinuální vztahy.¹²⁴

Dessons tedy vychází z předpokladu, že literární text jako takový je záležitostí určité jakosti – vyznačuje se právě nějakou „manýrou“, která je pro něho určující. Přitom platí, že textová manýra vykazuje vlastní specifické jednotky, které se však podstatně liší od jednotek stylu jakožto technického aspektu textu. Tyto manýristické jednotky lze vymezit pomocí tří znaků: 1) nemusejí odpovídat danému repertoáru jednotek, z hlediska dosavadních způsobů uspořádání díla mohou být tyto jednotky čímsi neznámým, pole manýry je otevřené, 2) jednotky manýry nelze z textu vydělit, ustavují se přímo v kontextu daného díla jakožto celku, 3) a konečně, manýristické jednotky nejsou v díle ostře ohraničeny, naopak, jsou kontinuální. Tématem Dessonsovy poetiky tak nejsou ani invarianty, ani abstrakce vzniklé zobecněním empirického. Zdůrazněna je singularita každého literárního díla, resp. jedinečnost jeho kompozice.

Zaměříme se nyní na to, jakou pozici v této diskusi o jednotkách textu zaujímá Rastier jakožto autor pojmu pasáže. Nejprve upozorníme, že interpretační sémantice dobře neodpovídá ani jedna z uvedených pozic, nicméně – a to je třeba zdůraznit – s každou z nich ji spojují určité předpoklady. S Proppovým a Bremondovým přístupem Rastier sdílí představu, že textové veličiny můžeme z textu jednoznačně vydělit a pomocí náležité metody popsat. V tomto smyslu (a pouze v tomto) jsou jejich hranice ostré, text bezesporu lze podrobit analýze. Nicméně podle Rastiera – který vychází z rétoricko-hermeneutických postulátů – tyto jednotky nejsou realizacemi invariantních forem, nýbrž mohou se napříč různými texty radikálně lišit. Interpretační sémantika tedy nespěje ke gramatice textů, nabízí spíše metodu k popisu jednotlivých výpovědí a jejich specifických komponent.

S Dessonsem Rastier sdílí předpoklad, že prvky díla se ustavují přímo v textu – v jeho systému –, přičemž v každé nové výpovědi může docházet k artikulaci zcela původní sady jednotek. Pasáže jsou tedy v přísném slova smyslu hodnotami zakotvenými v diferenčních vztazích. Na rozdíl od Dessonse však Rastier nepostuluje vyhraněnou jedinečnost textů (ani v případě literárních děl není jedinečnost zdůrazňována). Do povahy textových jednotek se spíše promítá napětí mezi původními a již sedimentovány (normujícími) způsoby komponování díla. Texty tedy nejsou

¹²⁴ Tamtéž.

vyloženě singulární, ale pokaždé se usazují mezi pólem jedinečnosti a pólem opakování.

Konečně s Chatmanovým přístupem Rastiera pojí předpoklad, že literárněvědné kategorie, pomocí nichž jednotky textu uchopujeme, nelze chápat jako univerzálie zakotvené v příslušném jazykovém kódu. Z hlediska interpretační sémantiky mají tyto kategorie (např. kategorie postavy, nebo narativní události) základ v jednotlivých textech, nikoliv v autonomním pojmovém univerzu nebo v univerzální narativní *langue*. Nicméně na rozdíl o Chatmana Rastier netvrdí, že jednotlivé kategorie představují pouhá zobecnění plynoucí z pozorování konkrétních textů a jejich jednotek. Spíše je chápe jako normy, které se v textech postupně prosazují a které skutečně působí v jazykové komunikaci (texty komponujeme a vnímáme na pozadí určitých norem). V jednotlivých případech se text může takto ustaveným normám vymykat, nicméně tím není popřen fakt, že uvedené kategorie jsou v literární komunikaci normativní, nejedná se o pouhá abstrakta.

III. *Produktivita textu (aferece)*

Průběžně poukazujeme na to, jakým způsobem je v rámci Rastierovy teorie popisována specifická souhra otevřenosti a uzavřenosti textu. V první části byla tato souhra konstatována mezi principiální ahierarchičností isotopních vztahů a specifickou textovou strukturou, v další části jsme se zaměřili na povahu textových pasáží, které pouze nevyplňují invariantní formy, a které se přesto v daném kontextu ustavují jako analyzovatelné soubory prvků. V této kapitole se souhrou otevřenosti a uzavřenosti textu budeme zabývat v souvislosti s následujícím problémem: jakkoli z principu neexistuje pevná vazba mezi označujícím a označovaným (pól otevřenosti), lze v případě konkrétního textu sledovat různé interpretační opory, které umožňují přiřazovat určité obsahy k určitým formám (pól uzavírání). Jednak zde působí mimojazykový kontext, jenž určuje žánrovou normu platnou pro daný text, jednak zde působí text sám, který nezávisle na normách vyznačuje možné dráhy interpretace. To znamená, že také text nezávisle na příslušné normě (a někdy přímo v rozporu s ní) vnáší sémý do výrazových forem, takže vznikají zcela původní sémické svazky. Právě na tyto produktivní mechanismy textu, které shrnuje Rastierův pojem aferece, zaměříme v této kapitole pozornost. Budeme se zabývat tím, jak text sám také bez opory v příslušném jazykovém paradigmatu dokáže strukturovat svůj význam.

Výklad bude rozčleněn do následujících fází: Nejprve nastíníme literárněvědný kontext, jehož se Rastierovo pojetí významové produktivity textu dotýká – vytkneme základní pozice, vzhledem k nimž je možné interpretační sémantiku situovat. Dále nastíníme obecnou jazykovědnou diskusi, do níž Rastier prostřednictvím kategorie aferece vstupuje. Zde půjde především o Coşeriovu obecně lingvistickou koncepci, ale také některé dílčí jazykovědné otázky. Nakonec se zaměříme na některé problematické aspekty kategorie aferece a na její další možné využití při analýze literárních textů.

1. Kontext literárněvědný: běžné a básnické

Téma vlastní produktivity textu, případně jeho napjatého vztahu k daným pravidlům či jazykovým konvencím, představuje jedno z klíčových témat myšlení o literatuře ve 20. století. Na nejobecnější rovině lze tvrdit, že teoretický přístup tu byl dán především zkušeností s literární avantgardou a modernismem, které se na základě vztahu k jazykovým konvencím profilyovaly: platí, že určité nároky týkající se toho, jaké dílo má být ve vztahu ke konvencím, nacházely svou odezvu v teoretických tvrzeních o tom, co je literatura, případně jak obecně vymezit literární psaní. Takový vztah mezi programovou a teoretickou poetikou můžeme sledovat například mezi ruským formalismem a ruskými futuristy, na straně jedné, a mezi novou kritikou a anglofonní literární modernou, na druhé straně.

V rámci diskusí vztažených k tomuto tématu lze vytknout dva základní okruhy problémů,

kteře se v jednotlivých teoretických textech prostupují či přímo překřývají. Poetika literárního díla byla jednak formulována ve vztahu k normám či zákonitostem běžného jazyka – tématem se tedy stává vztah různých jazykových forem či různých způsobů vyjadřování (běžné vs. básnické). Vedle toho však byla pozornost věnována také vztahu mezi literárním dílem a zavedenými formami básnického jazyka, které na dílo vyvíjejí tlak – jde tedy o napětí uvnitř jedné jazykové sféry (uvnitř sféry umělecké literatury). Zatímco v prvním případě – v případě vztahu literárního díla k běžnému jazyku – dominoval názor, že básnický jazyk se výrazně odlišuje od zavedených způsobů komunikace, v druhém případě lze vytknout postoje diferencovanější: vztah k literárním konvencím není jednoznačně chápán jako vztah podstatné difference, důraz je kladen také na zachování dosavadních básnických postupů, na kontinuitu ve vztahu k ustaveným formám.

Zaměřme se nejdříve na první okruh problémů. Pozice, v níž je zdůrazňována diskontinuita mezi básnickým jazykem a jazykem běžné komunikace, bývá spojována se Šklovského esejí „Umění jako metoda“ (1916), v níž jsou oba jazyky proti sobě kladeny explicitně. Jazyk běžné komunikace, ve Šklovského esejí označený jako jazyk praktický, je nejprve prezentován jako forma, na níž se dobře vztahuje zákon ekonomie sil – v daném případě sil nutných pro formulaci a porozumění výpovědi. Podle Šklovského platí, že praktická komunikace dobře odpovídá zaběhlým způsobům či normám mluvy, neboť tím jsou oba procesy usnadněny: „v rychlé praktické řeči se slova nedoslovují, ve vědomí se objevují sotva první zvuky jména.“¹²⁵ Účinek básnického jazyka pak plyne z narušování norem běžné komunikace, které nutí k pozornosti vůči slovu. Se zvláštním zřetelem k básnickému umění Šklovskij hovoří přímo o „novém vnímání“, k němuž nyní dostáváme příležitost. Poznamenává, že „proto, aby vrátilo pocit života, dalo cítit věci, ... existuje to, co bývá nazýváno uměním. Cílem umění je dát pocit věci jako faktů vidění, nikoli faktů poznání...“¹²⁶

Alespoň na okraj poznamenejme, že vztah mezi literárním psaním a běžným mluvením není v moderní poetice chápán výlučně tímto, v podstatě paradigmatickým způsobem, tj. jako vztah mezi dvěma radikálně odlišnými způsoby vyjadřování. Např. Henri Meschonnic a autoři navazující na jeho práci v oblasti myšlení o literatuře (G. Dessons, Ch. Laplantine) prosazují pojetí, podle něhož básnický jazyk pouze zdůrazňuje to, co je vlastní každé promluvě, totiž určitý rytmus, v němž zaznívá subjektivita mluvčího. Meschonnic tak v jednom ze svých esejů poznamenává, že rytmus „lze v někdy zaslechnout ... jak v mluvené konverzaci, tak v některých snech či hrách s jazykem, které hrajeme pro sebe či pro druhé.“ Má platit, „že poezie nás přivádí k tomu, že [rytmus] slyšíme více než jinde. Proto však poezie ještě nepředstavuje protiklad či obrat vůči běžnému jazyku, ale stává se jeho figurou.“¹²⁷ Důraz tak musíme klást na spřízněnost básnického a běžného jazyka.

¹²⁵ Šklovskij 2003, str.12-13.

¹²⁶ Tamtéž, str.14.

¹²⁷ Meschonnic 1988, str. 103.

Básnické nenarušuje běžné, ale pouze přivádí ke slovu to, co se v každodenní komunikaci vyjevuje pouze nezřetelně. Jakkoli tedy mezi oběma formami promluvy zůstává rozdíl – běžný jazyk není jazykem poezie –, nejedná se o formy diskontinuální: vztah mezi poezií a běžnou mluvou lze chápat jako vztah amplifikace či vystupňování.

Vedle těchto úvah o vztahu běžného a básnického jazyka pak můžeme postavit dvě pojetí, v nichž je zvláště tematizován vztah mezi konkrétním básnickým dílem a určitou literární normou, která na dílo působí.

Zde se na jedné straně objevují podobná tvrzení, jaká Šklovskij formuluje v souvislosti s jazykem básnickým a jazykem běžným: stejně jako se básnický jazyk vzpírá běžné mluvě, má se literární dílo vymykat literárním konvencím. Například Jean-François Lyotard jakožto reprezentant tohoto přístupu k literárnímu psaní (a potažmo k umělecké tvorbě vůbec) popisuje transformaci zavedeného literárního jazyka takřka jako akt resistance. Poznává, že „protivníkem i spřežencem literárního aktu, jeho Velkým Bratrem (nebo spíše jeho O'Brianem), je jazyk, ... nejenom mateřská řeč, ale ono dědictví slov, obrátů a děl, kterému se říká literární kultura... Říci to, co už tento jazyk říci dovede, to není psát. Člověk chce říci to, co jazyk říci nedovede, ale co – jak předpokládá – má být schopen říci.“¹²⁸ Literární akt má tedy charakter polemiky se zděděnými formami psaní či vyjadřování. Podle Lyotarda se literatura pokaždé staví do opozice vůči daným normám, řečeno přesněji: literatura existuje právě a pouze v této opozici.

Odlíšný přístup ke vztahu konkrétního díla a „literární kultury“ pak můžeme vytknout v klasickém Eliotově eseji „Tradice a individuální talent“ (1919), který lze chápat jako určitý kontrapunkt k vyostřenému avantgardistickému postoji. Dědictví literárních forem a konkrétní literární dílo zde jednoduše nestojí proti sobě. Spíše platí, že v básni se tradice a individuální přínos svým způsobem vyvažují. Eliot tak upozorňuje, že „existující umělecké památky vytvářejí ideální řád, který se modifikuje, jakmile do něho uvedeme další nové (skutečně nové) umělecké dílo. Než k tomu dojde, je však tento řád úplný. Aby řád zůstal řádem i poté, kdy je do něho uveden nový prvek, musí se celý, byť sebenepatrněji pozměnit. Proporce, hodnoty a vztahy uměleckého díla se musí znovu upravit, staré se musí vyrovnat s novým. Nikomu, kdo přijal tuto představu řádu či formy evropské a anglické literatury, nebude připadat absurdní, že přítomnost mění minulost stejně jako minulost určuje přítomnost. A básník, který si toto uvědomuje, získává zároveň vědomí velké obtížnosti a odpovědnosti.“¹²⁹ Vztah díla a tradice tedy není vztahem polemickým, ale vztahem

¹²⁸ Lyotard 1993, str. 77 a 83.

¹²⁹ Eliot 1991, str. 11. Specifický postoj tu zaujímá také Jan Mukařovský, který se tématu básnických norem dotýká prostřednictvím obecných úvah o estetické normě. Vztah mezi normou a konkrétním dílem chápe jako vztah historicky proměnlivý – z hlediska principů „struktury vývoje“ má platit, že dílo může v daném období nabývat estetickou funkci proto, že normu respektuje, anebo naopak právě proto, že ji porušuje a prosazuje vlastní zákonitosti. Ve studii pojmenované přímo „Estetická norma“ tak Mukařovský poznamenává, že historie umění, a tedy také historie uměleckého psaní, má ráz „revolty proti normě“: „Jsou v ní ovšem období směřující k maximální

neustále nastolované rovnováhy. Dílo vstupuje do celku, který proměňuje, ale který zároveň určuje podmínky jeho vzniku.

V porovnání s tímto základním rozvrhem jednotlivých přístupů je třeba Rastierovu pozici chápat opět jako pozici svébytnou. Nejprve upozorníme, že z hlediska interpretační sémantiky jsou i výrazné jazykové proměny – jak na rovině významové, tak na rovině strukturní – čímsi zcela typickým pro mluvu vůbec. Nejedná se tedy o fenomén, který by narušoval běžnou komunikaci a který bychom mohli bezevšeho spojit s poezií či nějakou zvláštní formou vyjadřování. Naopak, z hlediska interpretační sémantiky platí, že se běžně dorozumíváme právě díky tomu, že se jazyk otevírá rozmanitým proměnám. Běžná konverzace často dokáže „dobře plynout“ nikoli proto, že bezesbytku odpovídá jazykovým normám, ale naopak proto, že se od nich odpoutává a že se uzpůsobuje vůči nuancím příslušné mluvní situace. V souladu s tím je pak možné říci, že ačkoli v literárních textech dochází k výrazným transformacím jazyka, nejedná se o procesy, které by literární dílo charakterizovaly jako takové. Literární promluva může i nemusí zdůrazňovat proměny či posuny vůči normě.

Druhý bod se týká pojmu konvence a pojmu jazykových norem, které se v jazyku rozmanitým způsobem uplatňují. Zde je třeba upozornit, že v rastierovské sémantice není pole jazyka homogenní, nýbrž dále se člení na různé soustavy jazykových norem. Rastier tak odkazuje na okolnost, že vedle obecného funkčního jazyka zahrnuje reálná jazykové kompetence společensky příznakové diskursy (např. odborný žargon), případně idiolekt mluvčího (individuální forma mluvy). Hned vzápětí o tomto fenoménu budeme hovořit podrobněji, nyní alespoň zdůrazněme, že právě proto nelze v rámci interpretační sémantiky popisovat proměny v jazyce jako proměny jazyka *vůbec*, ale pokaždé je třeba sledovat, v rámci jaké jazykové normy dochází k proměně. Jinými slovy, nemění se Jazyk, ale pouze to či ona sféra v rámci vnitřně diferencované jazykové kompetence.

Vposledku upozorníme, že vedle tohoto nuancovanějšího pohledu na fenomén změny jazyka, hraje v rastierovské sémantice důležitou roli rozlišení základních typů změn. Jednak jsou vyznačeny změny či posuny založené v určitém paradigmatu (netypické sémy aktualizujeme například na základě specifického idiolektu autora), jednak změny založené v kontextu dané promluvy (změna se neopírá o žádné, ani specificky autorské paradigma, ale o svébytné uspořádání textu). Tedy podobně jako nelze v rámci interpretační sémantiky hovořit o proměnách jazyka vůbec, nelze hovořit ani o

dosazitelné harmonii a stabilitě – bývají nazývána období klasičnosti. Ale jsou také, jako protíváha k nim, období, kdy umění vyhledává labilnost struktury...“ (Mukařovský 2007, str. 154). Také tento výklad nyní můžeme chápat jako protějšek avantgardního přístupu ke konvencím. Radikálnost tu však není zmírňována – jako v případě Eliotova eseje – na základě konkrétní poetiky, ale spíše prostřednictvím historického odstupu, v němž je posuzována proměnlivá role estetické normy.

změně vůbec: platí, že existují výrazně odlišné, vzájemně nepřevoditelné typy změn, které je při analýze textu třeba rozlišovat.

2. Kontext jazykovědný: Rastier a Coşeriu

Přejdeme nyní k jazykovědnému kontextu, který je pro interpretační sémantiku určující bezprostředně. Nejprve upozorníme, že Rastier se tématem aferencí zabývá v konfrontaci s různými koncepcemi jazyka (zmíněna je např. *Groupe Mu* či hjelmslevovská glosématika), případně v souvislosti s kategoriemi, které jsou s kategorií aference analogické (např. konotace). Hlavním východiskem úvah, které směřují k formulaci této kategorie, je však jazykovědná koncepce rumunského lingvisty Eugenia Coşeria – konkrétně jeho teze obsažené ve studii „Système, norme, langue“ (1969), jež je celá věnována saussurovskému pojmu *langue*. Právě klíčovými tématy této studie a komentářem, který k těmto tématům poskytuje Rastier, se nyní budeme podrobněji zabývat.

Coşeriu vychází z tvrzení, že jazykový systém, jak je vymezen v *Kurzu obecné lingvistiky*, nelze chápat homogenně, je nutné ho rozdělit do dvou oblastí, které jsou v podstatném ohledu nesouměřitelné. Na jedné straně nacházíme prvky spadající do oblasti tzv. normálního systému jazyka (normálního jakožto systému norem – specifických diskursů), na druhé straně prvky spadající do oblasti jazyka funkčního (diskursivně nevyhraněného). Tyto oblasti dle Coşeria nejsou koextenzivní, „neboť v každém jazyce existují systematické a individuální aspekty, které jsou normální v dané komunitě – tj. aspekty ‚institucionální‘ – a které přitom nejsou funkční, nenáleží tedy do ideálního systému významových diferencí a opozic samotného jazyka.“¹³⁰ Podle Coşeria tedy existuje užší sféra funkčního systému obecně sdílených prvků (například systém francouzštiny ustavený v tom či onom historickém okamžiku), a vedle toho širší sféra normovaných či diskursivních prvků, typických pouze v té či oné společenské sféře, v nichž se může funkční systém realizovat (např. specifická mluva francouzského námořnictva). Tyto prvky jsou tedy stejně jako jednotky funkčního systému společensky sankcionované, avšak nejedná se o prvky všeobecně sdílené.

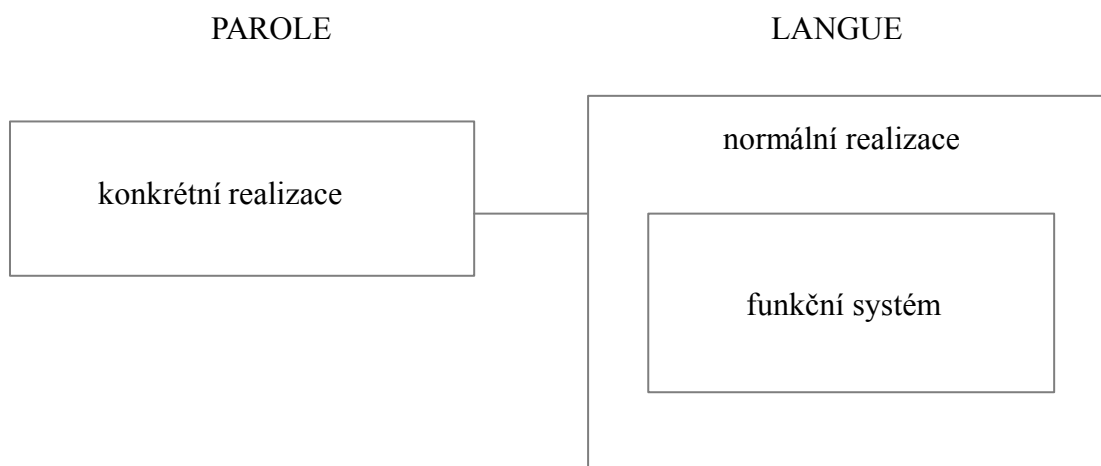
Zdůrazněme, že Coşeriu pojímá sféru diskursivních norem právě jako sféru rozmanitých *realizací* příslušných funkčních, tj. distinktivních rysů. Vztah mezi funkčním systémem a normou je tedy vztahem mezi distinktivními rysy významu a zavedenými či typickými variantami, v nichž se tyto rysy pouze manifestují a v nichž další významové hodnoty artikulovány nejsou.¹³¹ Právě proto může Coşeriu hovořit o normách jako o souborech *nefunkčních* prvků. V daném případě se jedná o způsoby realizace či užití systému, nikoli o soubory prvků, v nichž by docházelo k novému uspořádání roviny významu. Na příslušném místě jsme tak upozorněni, že „pokud se průběžně

¹³⁰ Coşeriu 1979, str. 49.

¹³¹ Srov. tamtéž, str. 52.

chceme držet de Saussura, musíme buď předpokládat, že *langue* není pouze funkčním systémem, nýbrž také normální realizací, anebo je nevyhnutelně nutné nalézt pro normální invarianty třetí oblast [vedle *langue* a *parole* – T.K.], tzn. oblast, kterou někteří lingvisté ztotožnili s termínem jazykové užití; tato oblast by musela představovat něco jako prostředkující a sekundární normu, kterou abstraktní systém připouští a která se vřazuje právě mezi vlastní systém a *parole*...¹³² Jak lze tušit, Coşeriu se přikloní k druhé variantě, neboť právě rozdíl mezi systémem a jeho „normálním užitím“ pokládá za zásadní. To znamená, že vedle jazyka a mluvy je zde sféra norem, které realizují významové rysy funkčního systému a které můžeme identifikovat v různých *paroles* (jistá promluva tedy může být označena za promluvu ve francouzštině, tzn. realizuje funkční systém francouzštiny, a zároveň odkazovat na žargon francouzských námořníků). Tyto normy však do jazyka nevnášejí nové významové distinkce.

V souladu s tímto rozlišením Coşeriu představuje následující schéma, uspořádávající pojmy jazyka, mluvy a normy.¹³³ Ve schématu se zřetelně vyjevuje vztah pojmu funkčního systému a pojmu normální realizace: normy představují širší jazykovou sféru, v níž se funkční jazyk rozmanitě realizuje. Takto realizovaný funkční systém (realizovaný v určitých normách) pak vstupuje do konkrétní promluvy (*parole*):

Rastier v návaznosti na tato rozlišení předkládá řadu tvrzení, která na jedné straně vycházejí z Coşeriova schématu, která však – na straně druhé – jeho rozlišení dále upřesňují, anebo v podstatných ohledech problematizují. Pokud jde o vnitřní rozmanitost jazykového systému, Rastier

¹³² Tamtéž, str. 53.

¹³³ Tamtéž.

obdobně jako Coşeriu upozorňuje, že jazykový systém „v širokém slova smyslu“ zahrnuje vedle funkčního systému jazyka ještě „společenské normy, jež působí v textu.“¹³⁴ Má platit, že *skutečná* jazyková kompetence není pouze kompetencí svázanou s funkčním jazykem, nýbrž pojí se také se společensky normovanými prvky.¹³⁵ Právě v návaznosti na Coşeria tak bude Rastier ve *Smyslu a textualitě* klasifikovat rozmanité jazykové roviny. V I. kapitole jsme se již zmínili o rozlišení na „funkční systém“ (tento pojem odkazuje přímo na Coşeriovu koncepci, jde o sociálně nespécifikovaný jazykový systém), sociolekt (jenž je spojený s příslušnou společenskou skupinou) a idiolekt (ten odpovídá individuálním normám, normám toho či onoho mluvčího, např. specifické rysy Mallarméova jazykového projevu).¹³⁶

Pokud jde o posun vůči některým Coşeriovým tvrzením, je třeba zdůraznit hlavně dva momenty Rastierova výkladu, v nichž se nejjasněji prezentuje jeho celkový záměr. Nejprve si všimněme, že otázka jazykových norem je v rastierovské sémantice formulována jako otázka určitého typu *sémů*, které se artikulují v rámci sociolektu či idiolektu, nehovoří se tedy jednoduše o jazykových prvcích či jednotkách, ale o sémehch či sémantických rysech ustavených na těchto rovinách. Podle Rastiera můžeme definovat „*více typů sémů* vytvářených prostřednictvím *více typů systematicity*“, neboť „v každém textu, ba v každé výpovědi, operuje *více významových systémů*, a funkční systém jazyka je pouze jedním z nich.“¹³⁷ Hlavní rozdíl mezi oběma koncepcemi tedy spočívá v tom, že kategorie sému je aplikována i za hranicemi funkčního systému. V rámci interpretační sémantiky platí, že jazyk se člení do většího množství paradigmat, jimž odpovídají specifické vrstvy významových rysů. Klasifikace různých jazykových vrstev, tj. rozlišení mezi funkčním systémem jazyka a společenskými či individuálními normami, je tedy klasifikací souborů rozmanitých *sémanticky relevantních* prvků. Nejde o rozlišení významového jádra a pouhých realizačních variant jako v Coşeriově modelu.

Rastierovi tak nyní nezbyvá, než se znovu tázat na vztah funkčního jazyka a jazykových norem. Pokud se nejedná pouze o vztah funkčních prvků a jejich užití v nějaké sociolektické či idiolektické variantě, musí být souvislost mezi jednotlivými jazykovými sférami znovu popsána. Uzávorkování pojmu varianty nás tedy znovu vrací k otázce, „jak lze přejít od roviny systému ... k rovině normy a diskursu.“¹³⁸

Právě tento přechod se Rastier pokusí uchopit prostřednictvím pojmu aference, takže místo vztahu mezi funkčním systémem a sociolektickými či idiolektickými *variantami*, v nichž se systém napříč různými sférami společenské praxe *realizuje*, bude řeč o *aferování* příslušných *sémů*, které se

¹³⁴ Rastier 2009a, str. 63.

¹³⁵ Tamtéž.

¹³⁶ Rastier 1989, str. 49. Rastier zde klade důraz na okolnost, že tyto tři systémy jsou v neustálé interakci, resp. že se prolínají v každém textu (Rastier 1989, str. 50).

¹³⁷ Rastier 2009a, str. 39 (kurzíva T.K.).

¹³⁸ Tamtéž, str. 55.

pojí se sociolektickou či idiolektickou normou. Jinými slovy, užít normu nyní neznámá pouze určitým způsobem realizovat funkční systém, ale vnést či aferovat do jazyka nové sémantické rysy, které ve funkčním systému artikulovány nejsou (žargon francouzského námořnictva tedy pouze neopakuje obecný systém francouzštiny, ale představuje svébytné významové pole).

Rastier se zde vyjadřuje zcela jednoznačně, když různým rovinám popisu přiřazuje dva základní typy obsahů: na rovině funkčního systému nacházíme sémý inherentní, na rovině jazykových norem sémý aferentní. Má platit, že „inherentní sémý spočívají na funkčním systému jazyka, zatímco sémý aferentní na jiných typech kodifikace: na společenských nebo na idiolektických normách.“¹³⁹ Vztah mezi systémem a normou tak „může být chápán ... jako vztah mezi inherentními a aferentními rysy“¹⁴⁰, může být chápán jako vztah mezi rysy, jež spadají na rovinu norem jakožto specifických jazykových systémů, a rysy, jež spadají na rovinu funkčního systému, jenž platí univerzálně pro všechny mluvčí daného jazyka.

Z hlediska našeho tématu (produktivita textu) je však důležité, že tímto Rastierův výklad aference nekončí. Vedle toho, že je tato kategorie spojována se sémý vymezenými v rámci sociolektu či idiolektu, je totiž vymezena také s ohledem na vnitřní vztahy v rámci textu. Aferentní sémý tedy nejsou pouze ty, které odpovídají nějaké společenské či individuální normě, ale také sémý, které jsou produkovány na základě vlastního textového uspořádání.

Rastier například popisuje vztah mezi dvěma sémými textu, kdy na základě nějakého textového interpretantu (například sdružení obou sémémů rýmem) přenášíme sém z jednoho sémému do druhého.¹⁴¹ Dochází tedy k tomu, že specifický sém spadající do jednoho sémému přechází v daném textu do sféry druhého sémému, tzn. je do tohoto sémému „aferován“ či „vnesen“. Toto druhé vymezení inherentních a aferentních sémů se zjevně liší od prvního vymezení. V rámci první definice jsou inherentní a aferentní obsahy spojovány s různými sférami *langue*: inherentní obsahy jsou spojovány s funkčním systémem, aferentní sémý s příslušnými jazykovými normami. V rámci druhé definice jsou aferentní, ne-inherentní sémý vymezeny s ohledem na kontext své aktualizace: inherentní sémý spadají do funkčního systému, aferentní sémý jsou vytvářeny textem. Hledisko zvláštního paradigmatu je tak v druhém případě nahrazeno právě hlediskem vlastní produktivity textu.¹⁴²

¹³⁹ Tamtéž, str. 44.

¹⁴⁰ Tamtéž, str. 55.

¹⁴¹ Tamtéž, str. 53 n.

¹⁴² S prvním vymezením aferentních sémů pracuje např. Guillaume Marvier ve své proustovské studii (Mervier 2007, viz např. str. 12 a 14). Marvier se zde explicitně odvolává na principy interpretační sémantiky. Druhou definici aferentních sémů zdůrazňuje ve svém shrnutí základních principů interpretační sémantiky např. Louis Hébert. Aferentní sémý vymezuje jednoznačně jako „sémý aktualizované v sémému-výskytu (*sémème-occurrence*), tzn. jde o sémý aktualizované výhradně v kontextu“ (Hébert 2002). Hébert naopak stranou ponechává první definici, která odkazuje na sféru jazykových norem.

Aniž bychom se nyní tímto rozdílem mezi oběma vymezeními aference zabývali podrobněji, pouze na okraj poznamenejme, že v následujícím oddíle bude třeba zvážit koherenci obou definic. Budeme se muset zabývat tím, zda jedna definice neproblematizuje či nevylučuje druhou, případně za jakých podmínek lze obě definice smířit.¹⁴³

3. Diskuse

Rastierův pojem aference jistě představuje důležitý příspěvek k problematice jazykových norem a jejich vztahu k funkčnímu systému jazyka. Nejen proto, že při formulaci tohoto pojmu je nutné znovu promyslet klasické coşeriovské schéma, ale také z toho důvodu, že vztahy mezi jednotlivými jazykovými systémy tu nejsou pouze konstatovány, nýbrž navíc jsou podrobně popsány procesy, v rámci kterých dochází k přesunu od jednoho významového uspořádání k jinému. Zároveň však musíme upozornit – a tato okolnost je stejně důležitá –, že předestřený model v sobě zahrnuje několik nejednoznačných míst, a nelze ho tedy jednoduše převzít, aniž bychom ho dále reflektovali. Rastierovu koncepci je tedy možné do jisté míry následovat, ale zároveň je třeba vystavit ji určité kritice.

Vyjít můžeme z polemických poznámek, které Rastierovi ve studii „Inherentní a aferentní sémy“ (1999) adresoval jeho kolega, sémiotik Sémir Badir. V souvislosti s pojmem aference tu jsou vyznačeny hned dva hlavní okruhy problémů:

1. Předmětem první výtky je bezprostřední vazba, kterou Rastier sleduje mezi sociolektickými normami, neredukovatelnými na systém funkčního jazyka, a konkrétní společenskou skupinou či společenskou sférou, v rámci níž se má příslušná norma uplatňovat. Badir v této souvislosti upozorňuje například na sémém „kaviár“, jež Rastier využívá při popisu významové aference.¹⁴⁴ Má platit, že inherentní obsah tohoto sémému vymezuje definice „slaná jeseteří vajíčka“ (tak je obsah tohoto sémému vymezen v *Larousově slovníku*), zatímco aferentní sém, který je za určitých podmínek s tímto termínem spojován, vyjadřuje termín „luxusní“.

Badir argumentuje následovně: „Co nás nutí chápat tento sém jako aferentní? V uvedeném příkladu není patrné, že by /luxusní/ příslušelo k nějaké společenské normě, pokud tím míníme normu vlastní nějaké zvláštní společenské skupině v rámci celku mluvčích daného jazyka. Naopak

¹⁴³ Těmto dvěma vymezeními pojmu aference, jakožto protějšku pojmu inherence, odpovídá rozlišení mezi termíny *acceptation*, *emploi* a *sens*, které Rastier přebírá od lingvisty Roberta Martina (Martin 1983). Rastier zjevně předpokládá, že *sens* odpovídá inherentním sémům na rovině *langue*, zatímco *emploi* označuje „výskyty stejného sémému, jež se liší jedním lokálně aferentním sémem či více lokálně aferentními sémami (u nichž předpokládáme, že nemohou a ani nemusí být reprezentované v *langue*), *acceptations* pak „představují dva sémémy lišící se jedním či více aferentními sémami, jež jsou společensky normované“ (Rastier 2009a, str. 66-67). Jak je patrné, aferenci vztahované ke kontextu zde odpovídá pojem *emploi* (jde o sémamy aktualizované lokálně), zatímco aferenci jakožto specifickému souboru prvků odpovídá pojem *acceptation*.

¹⁴⁴ Rastier 2009a, str. 63 n.

se zdá, že rys /luxusní/ je pertinentní pro mluvčí francouzštiny vcelku.¹⁴⁵ Badir tedy poukazuje na základní obtíž, která charakterizuje snahu bezprostředně spojit určitou jazykovou normu s tou či onou společenskou skupinou. Upozorňuje, že Rastier podle všeho „smísil dva okruhy problémů, které jsou ve skutečnosti vzájemně nezávislé: jde o problematiku partikularizace jazykových obsahů jakožto funkce společenských skupin či individuí a problematiku obecné diverzifikace stejných jazykových obsahů jakožto funkce rozmanitého užití jazyka.“¹⁴⁶ Jinak řečeno, není zpochybněna principiální možnost spojovat aferentní sémy s významovými posuny vůči funkčnímu systému jazyka. Nicméně platí, že tyto posuny nejsou nutně charakteristické pro tu či onu společenskou skupinu. Jsou charakteristické spíše pro tu kterou jazykovou praxi či techniku (to či ono užití jazyka), která může být uplatňována napříč různými společenskými skupinami nebo dokonce, jak Badir naznačuje, všemi mluvčími daného jazyka.¹⁴⁷

2. Dále platí, že Rastierovo dvojaké vymezení aference spěje nutně k rozporu. Aference se má jednak opírat o textové uspořádání sémémů, u nichž k aferenci dochází.¹⁴⁸ Například sém /slabý/, který je inherentní v sémému „dítě“, přenášíme v daném textu do sémému „žena“, kde je chápán jako sém aferentní. Z hlediska funkčního systému je totiž sémém „žena“ vymezen odlišně, řekněme, že zahrnuje inherentní sémy /bytosť/ a /plodící děti/.¹⁴⁹ Motivací tohoto přenosu pak může být prosté tvrzení obsažené v textu: „ženy jsou jako děti“. Jeden sémém („dítě“) tedy v daném případě neprochází změnou a slouží jako opora aference, druhý soubor sémémů je pak místem, v němž dochází k aktualizaci aferovaného sému. Inherentní sém /plodící děti/ je v daném textu nahrazen aferentním sémém /slabá/ (jako dítě).

Druhé vymezení lze shrnout následujícím způsobem: Při aferenci mohou být specifické sémy aktualizovány nezávisle na textovém uspořádání, aferentní sémy se ustavují v logickém smyslu dříve, než jsou v daném textu realizovány. Jde o případy, kdy se aference neopírá o vztah mezi dvěma textově propojenými sémými, nýbrž aktualizace aferentního sému je pouze realizací sociolektu či idiolektu jakožto souborů aferentních sémů (lze myslet specifickou jazykovou normu, v níž sémém „žena“ zahrnuje sém /slabý/). Aference je tedy pouze realizací jistého paradigmatu – nějakého specifického diskursu či individuální normy.

Při spojení obou definic aference dospíváme k následujícímu paradoxu: Aference je nezávislá na normě i normovaná, aference je dána (normou), ale také produkována (textem).¹⁵⁰

¹⁴⁵ Badir 1999, odd. 3.1.

¹⁴⁶ Tamtéž, odd. 4.2.

¹⁴⁷ Tamtéž, odd. 3.1 a 3.2.

¹⁴⁸ Tamtéž, odd. 4.2 a 4.3.

¹⁴⁹ Tamtéž, 4.3.

¹⁵⁰ Tato komplikace charakterizující Rastierův výklad je pak podrobněji tematizována také v kritické studii Régise Missira *Norme(s) linguistique(s) et afférence sémantique*. Zde je problém dvojího vymezení aference koncizně shrnut prostřednictvím rozlišení „intertaxémické definice“ aferencí a definice aferencí jako „aferentních taxémů“. Missire nejprve upozorňuje, že aference se jednak ustavuje v textu prostřednictvím vztahu dvou taxémů, nakolik u

4. Upravený Rastierův model

Podívejme se nyní, jakým způsobem se Rastier s jednotlivými výhradami vypořádává:

1. Vezměme nejprve Badirovu výtku, podle níž by rozlišení „společensky bezpříznakové“ (v případě funkčního systému jazyka) / „příznačné pro společenskou skupinu“ (v případě norem) mělo být nahrazeno rozlišením universálního funkčního jazyka a společensky příznakových diskurzivních technik. V daném případě nacházíme u Rastiera odpověď v teorii žánrů, která je formulována hned v jeho další monografii *Smysl a textualitu* (text vyšel v r. 1989, tj. dva roky po vydání *Interpretační sémantiky*). Právě pojem žánru má totiž dále precizovat pojem společenských jazykových norem, který byl formulován v dřívějším spise. Prostřednictvím této kategorie je nyní popisován úzký vztah mezi normou a společenskou praxí, nikoli společenskou skupinou. Rastier na příslušném místě upozorňuje, že „užití jazyka je společenským výkonem *par excellence*, neboť každá komunikační situace je určována společenskou praxí, která ji utváří a vymezuje.“¹⁵¹ Přitom platí, že „každý mluvčí se podílí na více společenských praktikách a musí tedy disponovat více diskurzivními kompetencemi. Každá kompetence pak předpokládá zvládnutí jednoho či více žánrů.“¹⁵² Tím je zjevně učiněno zadost námitce, v níž byla zpochybněna bezprostřední souvislost mezi sociolektem a určitými společenskými skupinami. Žánry jakožto formy sociolektu jsou nyní spojeny se společenskou praxí, která může být uplatňována všemi mluvčími daného jazyka, aferentnost již není vztahována pouze k omezenému okruhu mluvčích, k určité třídě či skupině.

2. Zároveň je však třeba upozornit, že v rámci Rastierovy sémantiky nadále zůstává v platnosti dvojaké vymezení aferentních sémů. Jednak jde o sémy zahrnuté v sociolektické či idiolektické normě, ale také o sémy produkované textem.

Tuto dvojakost nalézáme např. v pozdější práci věnované kategoriím mikrosémantiky.¹⁵³ Rastier zde pojem aferentních sémů do určité míry precizuje, takže v příslušném oddíle jsou nyní explicitně odlišeny dva druhy aferencí. Na jedné straně se ocitají aferentní sémy, které jsou v příslušném textu aktualizovány právě na základě nějakého paradigmatu, na základě určité sociolektické či idiolektické normy: hovoří se o „aferentních typech“. Vedle takto aktualizovaných sémů pak Rastier staví obsahy, které se „zakládají pouze na šíření sémů napříč kontextem“ a které lze označit jako „aferentní kontextové sémy.“¹⁵⁴ Rastier v této souvislosti upozorňuje, že „způsob aktualizace tyto sémy radikálně odlišuje od první uvedené třídy sémů, neboť ve hře není vztah mezi

jednoho z nich dochází ke změně specifického sému. Má platit, že generický sém – a tedy taxémické zařazení – se v daném případě nemění, proměna sémické struktury se týká pouze jedné – specifikační – vrstvy sémému. Missire však upozorňuje, že rastierovská sémantika zároveň operuje s pojmem sémantických tříd, které nejsou vymezeny prostřednictvím funkčního jazyka – jde o předpoklad aferentních taxémů, které mají základ v příslušné jazykové normě, tzn. celá struktura sémému je aferentní (Missire 2004, odd. 3.2).

¹⁵¹ Rastier 1989, str. 39.

¹⁵² Tamtéž, str. 40.

¹⁵³ Rastier 2005c. Jde o přepracovanou kapitolu z dříve publikované knihy *Sémantique pour l'analyse* (1994).

¹⁵⁴ Tamtéž, odd. 3.1.

typy a výskyty, ale pouze vztah mezi výskyty.¹⁵⁵ Jedná se tedy o přenos sémů v rámci daného textu, o přenos sémů mezi konkrétními sémémy, které se v textu vyskytují.

Je tedy patrné, že na rozdíl od *Interpretační sémantiky* je zde reflektována hranice mezi oběma aferencemi, Rastier dokonce hovoří o radikální rozdílnosti mezi popisovanými způsoby aktualizace. Nicméně přesto, že je takové jednoznačné rozlišení provedeno, stále zůstává otevřena otázka, co je společným jmenovatelem obou typů aference. Rastier nevysvětluje, co tyto dva typy aference pojí kromě faktu, že nejde o sémý spadající na rovinu funkčního jazyka.¹⁵⁶

5. Aferentní a paradigmatické sémý

Zaměříme se nyní na tuto dvojakost podrobněji. Domníváme se, že problematickým místem v Rastierově výkladu aference je především popis sémů, které se neaktualizují na základě funkčního systému ani na základě uspořádání textu, ale pouze prostřednictvím sociolektu. Jedná se tedy o aferentní sémý, které jsou označeny jako aferentní typy, případně je lze označit jako aferentní sémý paradigmatické.¹⁵⁷ Prvky obsahu, aktualizované na tomto základě, jsou specifické tím, že se z jednoho úhlu pohledu přibližují sémům inherentním, zatímco z jiného úhlu si podržují aferentní charakter:

1. Jednak platí, že tyto sémý jsou stejně jako sémý inherentní aktualizovány s oporou v určitém diferenčním systému, který konkrétnímu textu v logickém smyslu předchází. V tomto ohledu má například sociálně normovaná aktualizace sému /slabý/ v sémému „žena“ blíže k aktualizaci inherentního sému /silný/ v sémému „vichřice“ (/silný/ + /vítr/) než k aferenci sému /chlad/ v sémému „bílý“ (k ní dospíváme, pokud se například bělost v textu asociuje se sněhem, mrazem apod.).

2. Na druhou stranu stále platí, že aktualizace sému /slabý/ je v uvedeném případě spřízněna s kontextovou aferencí sému /chlad/ (s aferencí produkovanou textem), neboť z hlediska inherentního systému jsou obě aktualizace vyloučeny: sém /slabý/ není inherentním sémem sémému „žena“, stejně tak je tomu v případě sému /chlad/ a sémému „bílý“.

¹⁵⁵ Tamtéž, odd. 3.1.

¹⁵⁶ Rastier přitom nechává stranou třetí důležitou formu aference, která je neredukovatelná na oba uvedené typy. Aference se totiž nemusí opírat ani o specifické paradigma (o specifickou aferentní normu), ani o jazykový kontext (nejde o výměnu sémů mezi dvěma taxémami), ale pouze o určitý mimojazykový fakt, který interpreta nutí v rámci daného sémému aktualizovat specifický sém, neodvoditelný z funkčního systému. V daném případě tedy dochází k aktualizaci, která neodpovídá inherentnímu uspořádání sémů a která se zároveň neopírá o specifické uspořádání textu, ani o sociolekt či idiolekt: příslušný sém je aktualizován pouze na základě určitých faktických daností (např. sém /slabý/ je v rámci sémému „žena“ aferován tehdy, když je fakticky konstatována slabost žen). Nicméně je patrné, že v tomto případě by byly překročeny hranice interpretační sémantiky. Mimojazykový kontext je zde totiž zohledňován nejen jako situace, která určuje příslušný jazykový žánr, nýbrž také jako sféra zahrnující určité *stavy věcí*, které se promítají do uspořádání sémantických tříd. Vzhledem k tomu, že takový typ aference lze v rámci rastierovské sémantiky jen obtížně popsat, necháme ho v následujícím výkladu stranou. Podrobněji se k němu vrátíme v závěru práce, kde se pokusíme rozlišit tři formy vztahu výpovědi k mimojazykovému kontextu.

¹⁵⁷ Rastier tyto sémý někdy označuje jako „společensky normované aferentní sémý“ (viz např. Rastier 2005a, odd. 3.1).

Můžeme tedy konstatovat, že v případě aferencí založených na sociolektu lze rozlišit dvojí hledisko. Jednak hledisko systémové: aference opírající se o sociolekt je v této perspektivě aferencí na základě toho, že nespadá do paradigmatu funkčního jazyka, a tím je blízká aferenci produkované textem. Vedle toho můžeme postavit hledisko funkční: v daném případě je aference opírající se o sociolekt bližší inherenci, neboť k aktualizaci dochází stejným způsobem jako u inherentních sémů. V obou případech jde o aktualizaci sémů spadajících do určitého paradigmatu.

V dalším výkladu se tuto dvojakost pokusíme odstranit následujícím způsobem: Místo sémů aferentních a sémů inherentních budeme hovořit pouze o sémích aferentních a sémích paradigmatických. Jako *paradigmatické* sémy označíme ty, které jsou v textu aktualizovány na základě nějaké jazykové normy, nehledě na to, zda se jedná o funkční systém, idiolekt či sociolekt. Jako paradigmatické sémy tedy budou označeny také právě zmíněné paradigmatické aferentní sémy, ty už dále nebudeme označovat jako aferentní.

Za *aferentní* sémy pak budeme pokládat pouze ty prvky obsahu, jejichž aktualizace se neopírá o nějaké paradigma, nýbrž plyne právě a pouze z textového uspořádání: tyto sémy jsou produkovány textem. V daném případě tedy dochází k určitému přesměrování či převrácení vztahu mezi paradigmatem a textem: zatímco u paradigmatických sémů je garantem jejich aktualizace nějaký jazykový systém nezávislý na příslušném textu, zde je aktualizace závislá na samotné struktuře textu, který se ocitá v napjatém vztahu vůči paradigmatu.

Vzhledem k tomuto vymezení budeme moci rozlišovat významové vrstvy textu, jejichž obsah je určován normami, a vrstvy, jejichž obsah vzniká takřka *hic et nunc*, díky danému textovému uspořádání. Tomuto rozlišení není na překážku fakt, že tyto heterogenní vrstvy se mohou setkávat v jediném textu, ba dokonce v jediném séměmu.¹⁵⁸

Shrnutí

Pokusme se nyní o stručné shrnutí dosavadního výkladu. Vyšli jsme z Coşeriova modelu, v němž jsou rozlišeny různé vrstvy saussurovské *langue*: funkční jazyk a sociolekt. V rámci tohoto rozlišení byl na jednu stranu postaven funkční systém jako významové jádro příslušného jazyka, na druhou stranu byly postaveny sociolektické normy, které nepředstavují vlastní soubory sémů, ale pouze realizační varianty systému. Rastier toto rozlišení různých jazykových vrstev ve své sémantice přebírá, avšak sociolekt a idiolekt nechápe jako pouhé varianty funkčního systému, ale jako

¹⁵⁸ Jednoduchým příkladem může být báseň Vasilije Kandinského „Vidět“, v níž jsou napříč různými verši popisovány rozmanité barvy či rozmanité odstíny barev (Kundera 1969, str. 53). U příslušných séměmu je jako východisko aktualizován právě paradigmatický generický sém /barva/ a paradigmatické specifické sémy odpovídající jednotlivým odstínům (/modrá/, /bílá/, /rudá/ ad.). Paradigmatické sémy jsou však na základě kontextu doplňovány také aferentními sémy: např. v séměmu „bílý“, který se objevuje ve verši „bílý skok po bílém skoku“, je vedle paradigmatického sému /barva/ aktualizován aferentní sém /hybnost/. Tento sém je aktualizován díky bezprostřednímu vztahu k séměmu „skok“. U séměmu „hnědohnědá“ ve verši „hnědohnědá uvízla zdánlivě na věky věkův“ zase aktualizujeme aferentní sém /nehybnost/. Motivací této aktualizace je vztah k séměmu „uvízla“.

svěbytné významové vrstvy, které artikulují vlastní sémy. Tyto sémy jsou označeny jako sémy aferentní, zatímco sémy spadající do funkčního systému jsou označeny jako inherentní.

V další fázi výkladu jsme upozornili na dvě problematická místa v Rastierově koncepci. Problém lze jednak spatřovat v tom, že aferentní sémy mají být spojeny s jazykem nějaké společenské skupiny, i když mohou být aktualizovány všemi mluvčími daného jazyka. Této komplikace je možné se zbavit pomocí náledujícího zpřesnění: aference se nepojí s nějakou konkrétní společenskou skupinou, ale s určitou společenskou praxí, kterou mohou vykonávat mluvčí napříč různými společenskými skupinami. Vážnější komplikace se pak týkala toho, že aferentní sémy byly původně vymezeny dvojace: Jednak jako sémy aktualizované na základě specifické normy (sociolektu či idiolektu), jednak jako sémy aktualizované nezávisle na jakémkoli paradigmatu, jako sémy produkované v textu. Tuto dvojakost jsme se rozhodli řešit novým rozlišením sémů. Sémy, které jsou aktualizovány na základě nějakého – jakéhokoli – paradigmatu, označujeme jako sémy paradigmatické. Sémy, které jsou aktualizovány pouze na základě textového uspořádání, označujeme jako sémy aferentní.

V dalším výkladu na toto rozlišení navážeme: nejprve rozlišíme různé momenty procesu, který ústí v aferenci sémů. Půjde o to vyložit, jaké podmínky musí být splněny, pokud má text produkovat vlastní sémické svazky. Dále se budeme věnovat tomu, jaké mechanismy či jaké typy interpretantů jsou při těchto procesech ve hře (zde budou rozlišeny celkem čtyři možné interpretanty). Vposledku alespoň stručně nastíníme jeden specifický, neaferentní typ významových proměn. Půjde o významové proměny, které pramení ze střídání různých jazykových paradigmat v textu.

6. Aferentní procesy

Mezi paradigmatickou a aferentní aktualizací sémů existuje důležitý rozdíl. V prvním případě sledujeme pouze jazykové či mimojazykové signály, které určují, na základě jakého paradigmatu máme text interpretovat: např. okolnost, že čteme lékařský recept, signalizuje, že text je třeba interpretovat na pozadí lékařského diskursu; výraz „vlaštovka“ bude mít určitý význam v běžné, každodenní mluvě a jiný význam v odborné ornitologické rozpravě. V druhém případě, při aktualizaci aferentních sémů, do hry nevstupují pouze jazykové či mimojazykové signály, které odkazují na odpovídající jazykovou normu, nýbrž přímo na textové úrovni se musí vyčlenit figura, o níž se aktualizace sémů opírá.¹⁵⁹ Nejedná se tedy o pouhý poukaz, který by naznačoval, jaké paradigma je v daném případě operativní, nýbrž o textový prvek, který významový proces přímo formuje, který umožňuje produkci aferentních sémů. Tento prvek budeme označovat jako textový

¹⁵⁹ Již v 5. oddíle jsme upozornili na to, že zatím ponecháme stranou případy, kdy je aference založena na skutečném či pouze fiktivním stavu věcí.

interpretant.

6.1 Konstituce interpretantu

Z tohoto rozlišení dvou typů aktualizace plyne, že zatímco v případě paradigmatických aktualizací může být operativnost nějakého paradigmatu jednoduše konstatována, v případě kontextové aference je třeba popsat, 1) jakým způsobem se interpretant v textu ustavuje, 2) za jakých podmínek se interpretant stává funkční.

Zaměříme se nejprve na konstituci interpretantu. Pokud jde o úroveň morfémů a lexíí, je tento proces dobře patrný při aferenci nesené zvukovými shodami, tj. shodami na rovině extraktu. V daném případě platí, že při náležitém zvukovém uspořádání výpovědi či řad výpovědí jsou sémý spojené s jedním výrazem aferovány ve výrazu, který je s ním zvukově ekvivalentní. Dochází tedy k přenosu sému, který se opírá o zvukovou shodu.

Jednoduchým příkladem zde může být verš „Zvěst jde z hvězd“ z Andjelkovského sbírky *Mirny*. V daném případě lze tvrdit, že k aferenci dochází u sémému „hvězdy“, kde je do svazku inherentních sémů /nebeská/ (specifický sém) a /tělesa/ (generický sém) navíc vnesen specifický sém /zvěstující/. Interpretantem, o nějž se příslušná aference opírá, je opakovaná dvojhhláska -vě- v sémémech „zvěst“ a „hvězdy“: zvuková shoda zde motivuje přenos sému z jednoho sémému do druhého. Aktualizace sému tedy není nesena tím, co bylo dáno v jazykovém systému, nýbrž opírá se o jazykový prvek, který se jako takový vyčlenil prostřednictvím textového uspořádání: dvojhhláska -vě- v rámci daného paradigmatu není nositelem sému /zvěstující/.¹⁶⁰

Analogický proces pak lze popisovat také na jiných textových rovinách. Tedy stejně jako jeden termín přejímá obsah jiného termínu, s nímž je zvukově ekvivalentní, tak jeden termín může přejímat obsah také na základě typově odlišných vztahů. Z hlediska základních momentů textové struktury lze vyčlenit následující čtyři typy interpretantů:

1) Místní sounáležitost dvou termínů

Jedná se o nejjednodušší způsob usouvztažnění dvou sémémů. Termíny, mezi nimiž dochází k přenosu sému, tu nejsou propojeny ani strukturně (např. jako antagonisté), ani hodnotově (např. pasáže vlk – pes), nýbrž pouze se vyskytují ve stejné fázi textu. Díky tomuto místnímu vztahu je pak lze k sobě vztáhnout, a tím získat základ pro aferenci.

Zde opět můžeme vzít příklad z *Miren*, kde se v několika básních v různých konfiguracích setkávají verše „Jdou“ a „Potom spát“ (str. 31, str. 33). Trvalý souběh těchto segmentů, mezi nimiž není žádný strukturní vztah, se pak stává interpretantem pro báseň na str. 34, kde se oba segmenty

¹⁶⁰ Analýzu vztahu mezi zvukem a významem v poezii, která nás v daném případě inspirovala, provádí v již zmíněné studii „The Meaning of Sound Patterns in Poetry“ Benjamin Harshav (Harshav 2007).

znovu objevují. Na základě jejich dosavadního souběhu lze v sémému „spát“ aferovat specifický sém /pohyb/, který přenášíme ze sémému „jdou“. Hybnost, nyní připisovaná „spánku“, tedy má základ v místní vazbě, která se utvořila v předešlých básních.

2) Strukturní vztah mezi pasážemi

V daném případě se interpretantem stává strukturní pouto – sémy přenášíme mezi strukturně spojenými pasážemi. V Ajtmatovově románu *Popraviště*, k němuž jsme již odkazovali v II. kapitole, je příkladem takového interpretantu vztah mezi pasáží „vlci“ a pasáží „tundra“. Řekněme, že pokud vlci obývají tundru (jedná se tedy o vztah označovaný Rastierem jako lokativ), lze v pasáží „vlk“ aktualizovat sémy spojované s „tundrou“ a v pasáží „tundra“ aktualizovat sémy spojené s „vlky“. Jestliže je tedy „tundra“ prezentována jako místo spojené s živly, může se sém /živelnost/ promítnout do pasáže „vlci“: vlci se na pozadí tundry jeví jako živelné bytosti. A naopak, k pasáží „tundra“ nyní lze připojit sém /nekultivovatelné/, původně spojovaný s „vlky“. Tundra obývaná vlky se nyní prezentuje jako prostor, který si nelze podmanit.

3) Vztah struktury k jejím uzlům

Tento typ interpretantu se od dosud zmíněných typů liší tím, že jde o vztah mezi termíny, které se ocitají na různých rovinách komplexnosti – jde o vztah mezi pasáží a strukturou, která rozmanité pasáže spojuje. Na základě tohoto vztahu pak dochází k přenosu obsahu buď směrem od struktury k pasáží (v pasáží jsou aferovány významové rysy, které jsme dosud připisovali struktuře), nebo od pasáže ke struktuře (strukturní vztah interpretujeme prostřednictvím pasáže).

Příkladem může být již popisovaná epizoda z Pasternakovy novely *Malá Luversová*, v níž francouzská vychovatelka udeří malou Žeňu. V daném případě platí, že významový rys, který charakterizuje momentální vztah spojující oba aktanty, se přenáší do pole sémů, jež formují postavu vychovatelky. Agresivní akt tedy odkazuje na agresivitu postavy, v jejímž významovém poli aktualizujeme nový sém.

4) Výrazové, obsahové a strukturní analogie

Pod tento typ vztahů spadají zvukové ekvivalence, o nichž jsme hovořili výše, jde o spjatost analogických termínů na rovině výrazu. Obecněji však můžeme říci, že v daném případě dochází k aferenci na základě podobnosti, kterou lze popisovat na různých textových úrovních: nejen na úrovni výrazu (např. rým), ale také na úrovni obsahu, u analogických pasáží a analogických vztahů mezi pasážemi. Pokud se omezíme na analogické strukturní vztahy mezi pasážemi, lze opět rozlišit různé směry aference.

Kupříkladu může docházet k tomu, že antagonismus mezi párem aktantů budeme včítat také do vztahu mezi jinými typy pasáží, které jsou uspořádány podobně. Na základě vztahu, který existuje mezi psy a vlky, tak budeme interpretovat vztah, který existuje mezi obývaným domem a tundrou: rozlišíme kultivovaný a nekultivovaný prostor, které se ocitají v takřka antagonickém napětí. A naopak, vztah mezi domem a tundrou se může stát východiskem pro interpretaci vztahu mezi psem a vlkem: podobně jako je dům výsledkem určitého potlačení či kultivace přírody, můžeme chápat psa jako ochočeného vlka.

Aferentní procesy lze tedy rozdělit do čtyř druhů:

- 1) jeden termín přejímá sémy od jiného termínu na základě místních vztahů;
- 2) jedna pasáž přejímá sémy od jiné pasáže, s níž je strukturně spjata;
- 3) pasáž přejímá sémy od struktury, v níž je zahrnuta (a naopak);
- 4) struktura či pasáž přejímá významovou hodnotu od analogické struktury či analogické pasáže.

6.2 Aktualizace aferentních sémů

Přejdeme nyní od konstituce interpretantu k podmínkám pro jeho uplatnění, tj. k podmínkám vlastní aktualizace aferentních sémů. Zde nejprve musíme zdůraznit, že k tomu, aby interpretant skutečně spustil aferentní proces, musí být aferovaný sém *koherentní* s významovým komplexem, do něhož vstupuje. Tento sém tedy nemůže být aktualizován jednoduše proto, že byl vyčleněn určitý interpretant a že se tento interpretant na příslušném místě vyskytuje. Aferovaný sém také musí být ve významovém souladu se sémy obsaženými ve fázi, v níž se nově ocitá.

Například v již citovaných verších z *Miren* „Kámen za kamenem / Pramen za pramenem“ byl u termínu „pramen“ aferován sém /neživé/, který nahrazuje paradigmatický sém /životadárné/. Tato aference se opírá o zvukovou shodu s termínem „kámen“, z něhož je aferentní sém přenesen. Jde tedy o aferenci opírající se o analogii na rovině výrazu, tato analogie hraje roli interpretantu.

Z hlediska našeho tématu je pak důležité, že příslušný sém tu lze aktualizovat právě proto, že je významově koherentní s místem, do něhož je vnesen. Jednak platí, že ve fázi textu, v níž k aferenci dochází, se nenachází struktura, která by nutila aktualizovat sém /životadárný/, a která by tak zabraňovala aktualizovat sém /neživé/. Tato struktura by mohla mít podobu predikace (hovořilo by se přímo o životadárnosti pramene), případně bychom nacházeli typizované formule poukazující na „životadárnost“ („živá voda“ ad.). V přílehlých verších se navíc vyskytují sémémy, s nimiž je koherentní právě aferovaný sém /neživé/, takže aktualizace tohoto sému posiluje jednodušost pasáže. Jde o termíny „nikdo“, „nevolá“ a „nespojené“ odkazující na různé typy „absence“: absenci

druhých (nikdo), hlasu (nevolá) a svazků (nespojené). Sémém pramen se k těmto sémémům řadí, nakolik sám odkazuje na „absenci živého“.

Stejná podmínka pak musí být respektována na jiných textových úrovních, tzn. nejenom v případě sémů aferovaných u jednotlivých jazykových termínů (jako je „pramen“), ale například také při interpretaci strukturních vztahů mezi pasážemi. I zde platí, že sém je přenášen z jednoho vztahu na druhý, pouze pokud je v příslušné fázi textu zachována významová koherence.

Tuto aferenci můžeme sledovat například v románu Marguerite Yourcenarové *Hadriánovy paměti*, v němž se rozvíjí analogie mezi dvěma strukturními vztahy.

Úvodní část tohoto románu představuje dopis adresovaný Marku Aureliovi, v němž Hadrián líčí své tělesné strádání. Nacházíme zde tedy pasáže, které lze shrnout prostřednictvím termínů „Hadrián“ a „tělo“.¹⁶¹ Vedle toho se pak ustavují pasáže „císař“ a „impérium“, které se rozprostírají napříč textem (jde o ústřední témata románu). Přitom je důležité, že vztah mezi těmito pasážemi, tj. mezi pasážemi „císař“ a „impérium“, můžeme vykládat na základě vztahu mezi úvodními pasážemi „Hadrián“ a „tělo“.

Pokud jde o první svazek pasáží („Hadrián“ a „tělo“), lze jejich vztah vymezit pomocí generického sému /provázanost/ a specifického sému /ambivalence/. V případě specifického sému (ambivalence) platí, že Hadrián je i není svým tělem. Tělo, které mu je důvěrně známé, se v nemoci zároveň obrací proti němu (je něčím či někým jiným). Nicméně stále platí, že v nemoci i zdraví existuje mezi oběma úzké pouto či provázanost: Hadrián je se svým tělem stále svázán.

V rámci daného kontextu se pak tyto dva sémy přenášejí i na strukturní vztah mezi významovým polem, které spojujeme s císařem, a polem, které spojujeme s impériem. V tomto vztahu tedy aferujeme sémy /provázanost/ a /ambivalence/: císař *je* svým impériem, nicméně impérium se císaři zároveň vymyká a ohrožuje ho.

Tento přenos je umožněn tím, že interpretace vztahu mezi císařem a impériem pomocí sémů /provázanost/ a /ambivalentní/ je průběžně podporována jednotlivými epizodami děje, tzn. je s těmito epizodami *koherentní*: impérium např. prožívá smutek s císařem po smrti jeho chráněnce, nicméně císař je neustále ohrožován úklady vnitřních nepřátel.

7. Paradigmatické proměny

Vposledku se alespoň stručně zaměříme na významové změny, které nejsou neseny vlastním uspořádáním textu, nýbrž pramení z toho, že se text průběžně, v různých fázích, napíná k odlišným jazykovým paradigmátům. Jedná se tedy o nahrazení jazykového paradigmatu, které v dané fázi textu představuje oporu interpretace, jiným paradigmátem, které nutí interpretovat text v jiné fázi

¹⁶¹ Yourcenarová 1971, str. 7-24.

odlišně. V daném případě proto nelze hovořit o aferentní aktualizaci v přísném slova smyslu, ale spíše o zvláštní typu paradigmatických aktualizací. S aferencemi tuto aktualizaci spojuje pouze to, že určité vrstvy textu se ocitají v napjatém vztahu k určitému paradigmatu. Nyní však toto napětí není dáno tím, že text produkuje vlastní význam, ale tím, že se napíná k odlišné normě či odlišnému systému jazyka, než k jaké se napínal dosud.

Tento typ významových proměn můžeme rozdělit do dvou druhů: V jednom případě připisujeme identickým jazykovým formám (např. morfémům, lexiím, syntagmatům a větám) na pozadí nového paradigmatu odlišný *obsah*. Identické jazykové termíny se tedy na pozadí různých paradigmat pojí s různými svazky sémů (můžeme hovořit o *primárních* paradigmatických proměnách). V druhém případě se jedná o změnu paradigmatu, na jehož základě uspořádáváme vnitřní *vztahy* pasáže nebo textovou *strukturu* propojující pasáže. Tedy zatímco v prvním případě jde o proměny týkající se obsahu, v druhém případě jde o různé formy uspořádávání jednotek (budeme hovořit o *sekundárních* paradigmatických proměnách).

7.1 Primární paradigmatické proměny

Příkladem primární paradigmatické aference může být pasáž z druhého dílu Proustova *Hledání*, kde k významové proměně dochází na úrovni jediné lexie. Jedná se o úsek, kde se v rámci líčení rozmanitých epizod spojených s vypravěčovým pobytem v Balbeku několikrát opakuje sémém „divadlo“. Pokud jde o první výskyt tohoto sémému, vypravěč hovoří o „panu Blochovi“, který „znal všechny slavné lidi, aniž je znal“, vídal je totiž z dálky v divadle...¹⁶² Sémém „divadlo“ na tomto místě můžeme interpretovat prostřednictvím sémů /místo/ a /veřejné/, tyto sémy lze chápat jako paradigmatický obsah opírající se o funkční systém jazyka. Divadlo je prezentováno jako prostor, v němž se – např. oproti přijímacím salónům panských sídel – mohou setkávat představitelé různých tříd.

V pozdější fázi vyprávění se pak hovoří o Saint-Loupově milence jako o ženě „od divadla“¹⁶³. Zde sémém „divadlo“ nese odlišný obsah: nyní zahrnuje sémy /místo/ a /pochybné/, takže ve vztahu k původnímu vymezení sémému dochází k proměně obsahu. Důraz na to, že se v divadle mohou setkávat různé třídy, nahrazuje důraz na okolnost, že se v divadle profiluje určitý typ osob. V daném případě – a právě to je z hlediska našeho tématu důležité – k významovému posunu nedochází díky tomu, že by se určitou prací v textu ustavoval specifický obsah nějakého sémému (pak by se jednalo o běžnou aferenci). Významová změna je spíše dána tím, že zatímco v prvním případě o divadle hovoří sám vypravěč, jenž výraz „divadlo“ používá a interpretuje na základě jednoho, řekněme, liberálního paradigmatu, v druhém případě jde o parafrázi výpovědí osob, které používají jiné

¹⁶² Proust 1979, str. 312.

¹⁶³ Tamtéž, str. 322.

jazykové paradigma. Jmenovitě, jde o okruh aristokratů, kteří na rozdíl od Saint-Loupa neuznávají rovnost mezi třídami.

Tento typ významového posunu pak můžeme dále specifikovat. Všimněme si, že právě popsaná paradigmatická proměna se na rovině textu uskutečňuje v různých fázích. V daném případě platí, že různým paradigmátům odpovídají různá textová místa (tzn. prvnímu výskytu výrazu „divadlo“ odpovídají sémy /místo/ + /veřejné/, druhému výskytu /místo/ + /pochybné/). To je však pouze jeden způsob, jakým se různá paradigma v rámci textu mohou setkávat – budeme hovořit o následné formě významových proměn. Vedle toho lze popisovat aktualizace na základě různých paradigmát, k nimž dochází v *identickém* textovém místě, tzn. v jediné fázi výrazu.

Zde se jedná o fenomén popisovaný v rámci bachtinovských analýz, v nichž je tématem střet několika jazyků v jediném „slově“ či v jediné „výpovědi“. Vezměme příklad z *Chudých lidí*, jímž se zabývá také Bachtin. Jde o tři věty, v nichž se hlavní hrdina ohrazuje proti úsměškům, že je pouhým opisovatelem:

Já vím, že nemám velké zásluhy, když jen opisuji... Co je komu po tom, že opisuji? Je snad to, že opisuji, hřích? ‚Opisuje‘, říkají ...¹⁶⁴

Výrazem, v němž se podle Bachtina lomí rozmanitá „sebevědomí“, je sloveso „opisovat“. V daném případě jsme upozorněni, že v každém užití tohoto slova „je eventuální cizí důraz ve slově ... obsažen, ale je potlačen vlastním důrazem Děvuškinovým, avšak [tento důraz] stále sílí a vezme na sebe formu přímé cizí řeči. Tak je zde předvedena jakoby gradace postupného zesilování cizího důrazu...“¹⁶⁵ Bachtin tedy namísto sémantické skladby spíše sleduje dynamiku určité síly, s níž se prosazují rozmanitá významová zaostření slova: s vlastním Děvuškinovým důrazem se zde prolíná důraz anonymních pomlouvačů.

Nicméně platí, že v případě, kdy se hovoří o střetávání a zesilování různých důrazů a různých pohledů, můžeme hovořit také o střetávání různých významových intencí, které se pojí s různými paradigmaty. Termín „opisování“, jak je zde užit, je naráz zakotven ve dvou jazykových paradigmatech: v jednom případě (z perspektivy „pomlouvačů“) ke generickému sému /povolání/ připojujeme specifický sém /nedůstojné/, v druhém případě (v perspektivě Děvuškinově) k němu připojujeme specifický sém /užitečné/. Tento napjatý vztah mezi oběma významovými intencemi tedy můžeme chápat jako specifický případ paradigmatické proměny.

Z hlediska našeho tématu je pak důležité, že v daném případě nejde o proměnu následnou, kdy se odlišná paradigma pojí k různým textovým místům, nýbrž o proměnu soustředěnou.

¹⁶⁴ Cit. podle Bachtin 1971, str. 281.

¹⁶⁵ Bachtin 1971, str. 281.

Paradigmatická proměna se váže k jedné textové fázi, v rámci jediného výskytu sémému „opisovat“ se setkávají dvě rozmanité skladby sémů.

7.2 Sekundární paradigmatické proměny

Zaměřme se nyní na druhou základní formu paradigmatických proměn, tj. na paradigmatické proměny týkající se uspořádání textových pasáží (např. postava) a struktur spojujících pasáže (např. zápletka). V případě sekundárních paradigmatických proměn platí, že stejně tak, jako dochází k odlišné interpretaci sémémů na pozadí různých paradigmat, můžeme dospívat k odlišnému uspořádání pasáží a strukturních vztahů mezi pasážemi, pokud se proměňuje paradigma, na jehož pozadí text interpretujeme.

Příkladem takovýchto proměn je přítomnost rozmanitých žánrů (či norem) v románu, kdy si tyto žánry postupně podrobují jednotlivé románové struktury. Odkázat můžeme například na Grimmelshausenovo vyprávění o Simpliciovi, kde jsou nejprve líčeny rozmanité epizody, jimiž hlavní hrdina vyprávění prochází. V daném případě je struktura postavy určována žánrem pikareskního románu, Simplicius je modelován jako typický „pikareskní aktant“, u něhož je kladen minimální důraz na psychologické aspekty a naopak je zdůrazněna vnější interakce s jinými aktanty. V závěru románu však dochází k určité proměně žánru, vyprávění přechází v duchovní alegorii, kterou doprovází určitá filosofická reflexe. Nyní do popředí vystupuje nová dimenze postavy, kterou lze vnímat jako typizovanou postavu světce. Simplicius se proměňuje ve znak duchovnosti a aktanční aspekty ustupují do pozadí. Důležité je, že nejde pouze o změnu určitých aspektů původního, „pikareskního aktantu“, ale o modelování postavy podle jiného vzorce.¹⁶⁶

Podobně jako u primárních paradigmatických proměn také u proměn sekundárních lze rozlišovat případy, kdy jsou různá paradigmata v textu operativně odděleně – každé se vztahuje k různým textovým místům jako u Simplicia –, a případy, kdy se tato paradigmata střetávají v rámci jednoho textového místa. V druhém případě dochází k tomu, že vedle napětí uvnitř dané struktury nebo uvnitř dané pasáže (např. rozpory v uzpůsobení postavy, kdy jí naráz přičítáme neslučitelné vlastnosti), se navíc rozvíjí napětí mezi dvěma paradigmaty, která k sobě naráz tuto strukturu či pasáž „přitahují“. Dějiště, postava či zápletka se otvírají naráz – nikoli jako u Simplicia postupně – k různým paradigmatům, na jejichž pozadí jsou konstruovány. V tomto smyslu platí, že určité mnohohlasí lze konstatovat také přímo na rovině textu, místo slov či výpovědí je mnohohlasá sama struktura dějství či struktura postavy.

Příkladem takové paradigmatické proměny může být nejednoznačnost charakterizující některé

¹⁶⁶ Jiří Stromšík v doslovu k českému překladu *Dobrodružného Simplicia Simplicissima* hovoří přímo o přerůstání pikareskního románu, ten nyní přejímá složky „vysoké literatury“, pikareskní putování nabývá „morálně-filosofickou“ pointu (Grimmelshausen 1976, str. 492-493).

pasáže v Dostojevského románech. V rámci určitého zjednodušení lze tvrdit, že z hlediska typického uspořádání psychologického románu se do pozice antagonistů dostávají samy vnitřní stavy postavy, v případě realistického románu jde především o určité napětí mezi postavou a jejím prostředím, z hlediska detektivního románu jde o napětí mezi jednajícími postavami. V Dostojevského románech, např. v případě Raskolnikova ve *Zločinu a trestu*, se pak naráz prolínají všechny tři zmíněné typy zápletky: vnitřní rozepře, napětí vzhledem ke společnosti jako celku a soupeření s jinou postavou (policejním komisařem). Postavu Raskolnikova, a jeho pozici v románu, tak můžeme naráz promítnout do tří paradigmatických plánů, můžeme ji popisovat z hlediska tří různých způsobů uspořádání: vstupuj naráz do realistického, psychologického a detektivního románu. Důležité je, že v daném případě se nejedná o různé možnosti čtení, ale právě o způsob, jakým se v textu nějaká postava prezentuje – prezentuje se naráz na pozadí různých paradigmat.

Shrnutí

Pokusme se nyní stručně shrnout jednotlivé momenty druhé části kapitoly. Vyšli jsme z rozlišení dvou typů aktualizace sémů: aktualizace paradigmatické a aktualizace aferentní. První typ aktualizace představuje realizaci sémů ustavených v rámci určitého paradigmatu, druhý typ, aktualizace aferentní, je aktualizací sémů produkovaných textem.

Tato produktivita je možná, pokud jsou splněny dvě podmínky: jednak se na rovině textu ustavuje figura, která motivuje přesuny sémů (tuto figuru jsme označili jako textový interpretant), jednak musí být při přenosu sému zachována významová koherence – aferovaný sém je koherentní s textovou fází, do níž vstupuje.

Textové interpretanty pak byly rozděleny do čtyř druhů: místní sounáležitost (sém přenášíme z jednoho sémému do jiného sémému proto, že se oba termíny vyskytují pospolu ve shodné fázi textu), strukturní vztah (k přenosu dochází proto, že oba termíny jsou strukturně propojeny), vztah mezi strukturou a strukturním uzlem (sém přenášíme ze strukturního vztahu do pasáže a naopak) a konečně strukturní či obsahová analogie (přenášení sémů mezi analogickými strukturními vztahy, případně mezi analogickými pasážemi). Pokud jde o podmínku koherence, hovořili jsme o tom, že aferovaný sém jednak nesmí být v rozporu se sémy aktualizovanými v dané textové fázi, jednak musí stvrzovat její významovou jednoduitost. To platí nejen při aktualizaci sémů konkrétních termínů (uváděli jsme příklad sémému „pramen“), ale také při interpretaci strukturních vztahů (příkladem byla analogie mezi pasážemi v románu *Hadriánovy paměti*).

V závěru jsme se zaměřili na specifický typ významových změn, které nelze označit jako změny aferentní. Jednalo se o proměny způsobené tím, že určitá fáze textu se otevírá k jinému paradigmatu, než o jaké se opíraly předchozí textové fáze. Zde jsme hovořili o významových změnách paradigmatických, které se dále dělí do dvou druhů: V jednom případě dochází ke změně

na rovině interpretovaných obsahů, v druhém případě jde o změny týkající se uspořádání pasáží a strukturních vztahů mezi pasážemi. V rámci obou typů jsme vposledku rozlišili proměny, které se odvíjejí v různých fázích textu, a proměny, kdy se různá paradigmatata překrývají či prolínají v jediné textové fázi.

IV. *Linearita textu (taktika)*

Ve *Smyslu a textualitě* Rastier rozlišuje čtyři základní textové dimenze, které se v každé výpovědi rozmanitým způsobem prolínají – jde o dimenzi tematickou, dialektickou, dialogickou a taktickou.¹⁶⁷ Pod první z uvedených kategorií spadá problematika textových obsahů a jejich struktury (popisovány jsou soubory sémů, jež se isotopně uspořádávají do významových polí či pasáží), dialektika se týká způsobů zřetězení těchto obsahů (jedná se tedy o strukturní vztahy mezi pasážemi), kategorie dialogiky odkazuje na téma textových světů a jejich modalit (jde o problematiku tzv. kontrafaktuálů přenesenou do oblasti textové teorie), a konečně taktika odkazuje na téma lineárního uspořádání textových jednotek.

Právě na poslední uvedenou kategorii se nyní zaměříme, neboť také u ní lze sledovat úzký vztah k otázce otevřenosti textu, kterou se snažíme napříč rastierovskou teorií tematizovat. Souvislost je následující: Již v předešlé kapitole jsme hovořili o tom, že jakkoli se text z principu otvírá vůči rozmanitým interpretacím, lze vytknout mimojazykový a jazykový kontext, který pokaždé poskytuje interpretační vodítka. Linearita pak spadá do kontextu jazykového, představuje specifický aspekt textového uspořádání, které interpretaci určitým způsobem orientuje.

Výklad v této kapitole opět rozčleníme do několika kroků. Nejprve nastíníme lingvistický kontext diskuse o lineárním řádu textů – zde se budeme věnovat především relevantním tvrzením ze Saussurova *Kurzu obecné lingvistiky*. Následně představíme vlastní Rastierovu koncepci a některá její problematická místa (především přílišný důraz na formalizaci). Tuto koncepci taktiky se pak pokusíme dále rozvést – zaměříme se na různé druhy linearity a jejich možné využití při interpretaci literárních textů.

1. Kontext jazykovědný: linearita znaku

Pokud jde o jazykovědný kontext, Rastierovým východiskem jsou diskuse týkající se pojmu linearity znaku, jak je formulován na příslušných místech Saussurova *Kurzu obecné lingvistiky*. Jakkoli jeho výklad charakterizují také podstatné posuny, Rastier nezdůrazňuje právě na tento pojem, jenž v saussurovské lingvistice představuje jeden ze základních sémiotických principů.

Zaměříme se nejprve na relevantní tvrzení v Saussurově spisu. V oddíle „Druhý princip: lineární povaha označujícího“ – jak známo, prvním principem je arbitrárnost – jsme upozorněni, že „označující je svou povahou auditivní, a probíhá pouze v čase, od něhož přebírá tyto charakteristiky: a) *představuje určitý rozsah* a b) *tento rozsah je měřitelný v jediné dimenzi*: tou je linie.“ Platí tedy, že akustická označující „mají k dispozici pouze linii časovou; jejich prvky se

¹⁶⁷ Viz Rastier 1989, str. 54-109. K souhrnnému vymezení těchto dimenzí viz např. Rastier 2002, odd. 4.2-4.5.

představují jeden po druhém, tvoří řetěz. Tento jejich charakter se okamžitě projeví, jakmile je zachytíme písmem a následnost v čase nahradíme prostorovou linií grafických znaků.¹⁶⁸

V daném případě můžeme vyzdvihnout hned několik charakteristických rysů, které se s takto vymezeným pojmem linearity pojí. Jak ve své práci *Le temps chez Saussure* upozorňuje současný saussurovský badatel Yong-Ho Choi, v první řadě je třeba klást důraz na to, že princip linearity znaku je v *Kurzu obecné lingvistiky* aplikován právě a pouze na rovinu označujících. Již název příslušného oddílu odkazuje na okolnost, že jde o lineární povahu označujících, nikoli o linearitu znaku jakožto duální entity.¹⁶⁹ Právě poukazem na fakt, že jde o označující, pak můžeme podle Yong-Ho Choie hájit Saussura proti proslulé výtce Romana Jakobsona, který se snaží princip linearity relativizovat poukazem na souběh distinktivních rysů v rámci jediné časové fáze: fonémy jsou dle Jakobsona naráz konstituovány prostřednictvím více prvků, a simultaneita distinkcí tedy protičeří postulované linearitě.¹⁷⁰ V daném případě je však třeba upozornit, že distinktivní rysy u Saussura nejsou totéž, co označující, jsou to spíše konstitutivní prvky označujících, které samy charakter označujících prvků nemají.

Z hlediska našeho tématu je však důležitější, že pokud má princip linearity platit, musí být vztahován k označujícím pouze na rovině syntagmatu, nikoli na rovině paradigmatické. V případě linearity se tedy nejedná o označující jako takové, nýbrž o označující realizované (nebo jak poznamenává Yong-Ho Choi, „rozvinuté“) na rovině mluvy – na úrovni jazykového systému jsou označující uspořádány simultánně. Rozhodující charakteristika linearity znaku pak navazuje právě na tento aspekt. V rámci syntagmatického uspořádání znaků, které vystupují v řadě, se totiž nejedná o pouhý sled, ale o *uspořádání* znaků do nějaké řady. Yong-Ho Choi v této souvislosti poznamenává, že v daném případě nejde o linearitu jako takovou, o *prostou* následnost, nýbrž o řád, který se v rámci té či oné série označujících uplatňuje. Ve svých rukopisech tak Saussurem výslovně upozorňuje, že „především linearita jazyka bude garantovat řád ve slově; z této linearity plyne nutnost, aby slovo mělo nějaký začátek a nějaký konec, aby se uspořádávalo jako prvek vyznačující se následností.“¹⁷¹ Dle Yong-Ho Choie tak díky linearitě, tj. ve vztahu k lineárnímu řádu daného syntagmatu, můžeme například rozlišovat to, co je gramatické, a to, co je agramatické: některé posloupnosti jednoduše nejsou přípustné. V rámci přípustných sledů pak může lineární řád sloužit jako „kritérium určující tu kterou jazykovou hodnotu.“¹⁷² Například můžeme rozlišovat, zda se

¹⁶⁸ Saussure 2007, str. 100.

¹⁶⁹ Yong-Ho Choi 1996/1997, str. 142 nn.

¹⁷⁰ Např. v přednášce „Dva aspekty jazyka a dva typy afatických poruch“ Jakobson poznamenává, že Saussure „podlehl tradiční víře v lineární charakter jazyka“ a to ačkoli věděl, „že foném je souborem současně vystupujících distinktivních příznaků“ (Jakobson 1995a, str. 59). Vedle Jakobsona zmiňuje Yong-Ho Choi také Jeana-Clauda Milnera (1989), který formuluje obdobnou výtku.

¹⁷¹ Yong-Ho Choi 1996/1997, str. 142 nn.

¹⁷² Cit. podle Yong-Ho Choi 1996/1997, str. 150.

jedná o otázku, o tvrzení apod.¹⁷³

Platí tedy, že princip linearity vykazuje v Saussurově spise dva definiční rysy. V první řadě je to princip týkající se výhradně roviny označujících prvků, nejedná se o princip znaku vůbec. Dále platí, že pojem linearity odkazuje na určitý řád – na řád, který je relevantní z hlediska určování jazykové hodnoty a z hlediska gramatičnosti daných syntagmat.

2. Taktika textu

Přejdeme nyní k výkladu linearity v Rastierově koncepci, kde je obdobná problematika, jakou se zabývá Saussure, transponována z roviny znaku na rovinu textu. V první řadě je třeba poznamenat, že v rámci rastierovské koncepce lineárnost (či taktičnost) nepředstavuje princip vymezující pouze rovinu označujícího či výrazu, ale také rovinu označovaného či obsahu. V kontrastu se saussurovským výkladem Rastier dokonce poznamenává, že důraz bude klást především na linearitu na rovině obsahové, nikoli na rovině výrazu. Dle Rastiera tu lze obě roviny popisu velmi dobře oddělit, neboť „prvky obou rovin si nutně neodpovídají jedna ku jedné (*terme à terme*).“¹⁷⁴

Toto tvrzení vychází z předpokladu, že při analýze taktiky je třeba zohlednit „prokluzování“ označovaného pod označujícím. Jsme odkázáni na princip, podle něhož je vztah označujícího a označovaného dán primárně vztahy mezi znaky (hodnota každého znaku je určována vztahem k jiným znakům, jenž vstupují do příslušného kontextu), takže formálně identická označující mohou v rozmanitých textech nést odlišný význam.¹⁷⁵ Z hlediska linearity je tento princip zdůrazňován odůvodněně. Ukazuje se totiž, že na rovině výrazu můžeme konstatovat různé typy pravidelností, aniž musíme nějaké pravidelnosti konstatovat na rovině obsahu. Opakování stejného výrazu neimplikuje opakování stejného obsahu, neboť může dojít ke změně kontextu, v němž se daný obsah artikuluje. A naopak, také na rovině obsahové lze konstatovat pravidelnosti či proměny, aniž tyto pravidelnosti a proměny musejí být doprovázeny či přímo signalizovány analogickými strukturami na rovině výrazové.¹⁷⁶ Vzhledem k tomu je smysluplné rozlišit hned dvojí, vzájemně

¹⁷³ Instruktivní je v této souvislosti také výklad André Martineta. Ten v příslušné kapitole své knihy o principech obecné lingvistiky upozorňuje, že uspořádání jazykových prvků v řadě „má distinktivní hodnotu“ (Martinet 1970, str. 16-17). K tématu linearity viz také podrobný výklad P. Wunderliho (1972).

¹⁷⁴ Rastier 1989, str. 95. Alespoň na okraj upozorněme, že Rastier svou analýzou lineárního uspořádání textu otevírá otázky, které jsou v užším kontextu literární vědy diskutovány nejpozději od publikace Lessingova *Láokoónta* (1766). Zde jsou rozlišeny dva základní módy uměleckého znázornění: na jedné straně stojí malířství jakožto umění prostoru (znaky na obraze jsou prezentovány vedle sebe), na druhé straně stojí poezie jakožto umění času (znaky zde vystupují za sebou). Proti tomuto rozlišení se staví např. J. Frank, který poukazuje na prostorovost jistého typu literatury (Frank 1986, zejm. str. 11 n.), implicitně také A. Pinottiová (2009), u ní je uvedené rozlišení zpochybněno v analýze „znázorněných“ narativů, jejichž fáze vystupují na obraze současně. Shrnutí diskuse a argument podporující Lessingovo rozlišení podává Sternberg (1999, viz také 1990a).

¹⁷⁵ Výše jsme již hovořili o tom, že v případě pasáží jsou uvažovány dvě relativně autonomní roviny, které se na ploše textu vymezují vzhledem ke svému kontextu: extrakt se vymezuje ve vztahu k jiným extraktům, fragment ve vztahu k jiným fragmentům (viz např. Rastier 2007b, str. 7).

¹⁷⁶ Právě na tomto místě můžeme znovu odkázat na Jakobsona, který ve studii „Baudelairovy *Kočky*“ popisuje na různých textových rovinách rozličné typy ekvivalencí (Jakobson 1995b), které se mohou křížit. Jde o ekvivalence

nezávislé lineární řady textu: linearitu (či taktiku) obsahu a linearitu (či taktiku) výrazu.

Pokud jde o vztah taktiky výrazové k obsahu, Rastier sleduje 1) linearitu na úrovni primární artikulace výrazu (zde je navíc odlišována taktika větné roviny – tj. pořadí lexii – a taktika roviny nadvětné – odstavce, kapitoly), a 2) linearitu na úrovni druhé artikulace (prozódie, metrika).¹⁷⁷ O vztahu taktických řad k obsahu se zde hovoří proto, že obě tyto roviny se mohou stát ve velmi rozmanitých ohledech vodítkem interpretace: Pořadí slov ve větě může signalizovat otázku, pořadí kapitol lze spojit s chronologickým sledem popisovaných událostí, případně, jak jsme se pokusili ukázat v předešlé kapitole, uspořádání rytmické může vést k aferenci některých sémů. Podobně jako u ostatních textových kategorií přitom Rastier upozorňuje, že vztah výrazové linearity k obsahu je třeba určovat vzhledem k různým žánrům, které jsou v případě daného textu operativní: např. sled kapitol či aktů budeme interpretovat jako signál chronologického sledu pouze v rámci určitého typu literatury.¹⁷⁸ Případně je třeba tyto vztahy určovat vzhledem ke kontextu, v němž se rozmanité linearity setkávají: např. pokud dojde ke zvukové shodě v próze, v níž takové shody dosud nebyly funkční, lze to chápat pouze jako nahodilý souběh, bez relevance pro významovou hodnotu termínů, které se shodují.

Pokud jde o taktiku uvažovanou pouze na obsahové rovině, jsou popisovány především tzv. sémantické rytmy, v nichž jsou pravidelně distribuovány příslušné jednotky obsahu.¹⁷⁹ Rastier zde bezprostředně přechází ke klasifikaci těchto rytmů jednak z hlediska toho, jaký typ obsahu je rytmizován (sémy generické a sémy specifické), jednak z hlediska forem aktualizace sémů (sémy inherentní a sémy aferentní). V daném případě tedy do hry vstupují základní kategorie Rastierovy mikrosémantiky – popisovány jsou pravidelná uspořádání generických a specifických sémů a pravidelná uspořádání sémů inherentních a aferentních.

Pokud jde o rozlišení generických a specifických sémů, Rastier popisuje sémantický rytmus například ve dvou verších Žalmu 114, které tvoří následující paralelismus: „hory poskakovaly jako berani a pahorky jako jehňata“.¹⁸⁰ Pravidelnost se zde rýsuje v rámci uspořádání dvou generických sémů /ovce/ („berani“, „jehňata“) a /vyvýšenina/ („hory“, „pahorky“), které procházejí oběma verši – v tomto případě získáváme vzorec a b a b. Vedle toho se však na úrovni specifických sémů /velký/ („berani“, „hory“) a /malý/ („pahorky“, „jehňata“) ustavuje schéma a a b b. V souvislosti s těmito dvěma různými rytmickými řadami pak Rastier hovoří o „sémantické polyfonii“, v uvedených verších se protínají různé taktické vzorce:

fónické, syntaktické i obsahové.

¹⁷⁷ Rastier 1989, str. 96-97.

¹⁷⁸ Příkladem může být klasická struktura dramatu, kdy různým aktům odpovídají následné fáze děje – časová souvislost je zde předpokládána.

¹⁷⁹ Rastier 1989, str. 97.

¹⁸⁰ Citujeme podle ekumenického překladu z r. 1990.

a b a b

a a b b

Jinou formu střetávání linearit představuje „sémantický kontrapunkt“, v němž jsou na paralelních pozicích (např. ve dvou rytmicky ekvivalentních termínech) proti sobě kladeny opozitní sémy (tzn. opozice nejsou rozptýleny v textu, nýbrž jsou koncentrovány v určitém místě, kde stojí proti sobě). Příkladem mohou být opět verše z Andjelkovského *Miren*, kde se ve verších:

Hlas je křik

Z potoka

Do dne a do roka

Rozluštíš vzlyk

rýsuje kontrapunkt mezi paralelními výrazy „křik“ a „vzlyk“ v prvním a čtvrtém verši.¹⁸¹ V daném případě platí, že významová souvislost obou termínů je udržována sdílenými generickým sémem /výraz vnitřního hnutí/, zatímco v opozici se ocitají jejich specifické sémy /hlasitý/ (křik) a /tichý/ (vzlyk).

Obdobné uspořádání pak můžeme sledovat v souvislosti se dvěma základními formami aktualizace sémů, tj. v případě uspořádání sémů inherentních a aferentních. Například v syntagmatu „mladý stařec, nezralý filosof“ (*jeun vieillard, le philosophe prématuré*) Rastier připisuje generický inherentní rys /záporný/ výrazům „stařec“ a „nezralý“, naopak – vzhledem k danému kontextu – je výrazům „filosof“ a „mladý“ připsán generický aferentní rys /kladný/. Aferentní a inherentní sémy se tedy uspořádávají podle schématu a b b a. Vedle toho se však objevuje odlišné uspořádání na rovině specifických sémů, kde sémům „filosof“ a „starý“ přísluší aferentní sém /pozdější/ (*ultérieur*), zatímco sémům „mladý“ a „nezralý“ lze připsat inherentní sém /dřívější/ (*antérieur*). Zde vzhledem k rozložení inherentních a aferentních sémů vzniká sémantický vzorec a b a b, takže opět dospíváme k sémantické polyfonii, forma a b b a se kříží s formou a b a b.¹⁸²

a b b a

a b a b

Shrnutí

Již na základě tohoto stručného přehledu Rastierových analýz můžeme shrnout některé hlavní rysy

¹⁸¹ Andjelkovski 2010, str. 62.

¹⁸² Rastier 1989, str. 99.

jeho přístupu. V první řadě je třeba upozornit na asymetrii, která charakterizuje obě části Rastierova výkladu – na asymetrii mezi oddílem, v němž je načrtnut vztah linearity označujícího k rovině obsahu, a oddílem, v němž je samostatně tematizována linearita označovaného. Všimněme si nejprve, že v rámci prvního oddílu – zjevně kvůli tomu, že jde o popis vztahu *dvou* rovin – je vytčena určitá funkce taktického uspořádání. V daném případě platí, že sama lineárnost označujícího se stává principem interpretace – interpretantem, o nějž se můžeme opírat při analýze roviny obsahu. To je ostatně zcela v souladu se Saussurovým výkladem, Saussure linearitu chápe jako specifický řád určující hodnotu příslušné jazykové jednotky: hodnota nějakého syntagmatu je dána uspořádáním prvků postupujících za sebou.

Na druhé straně, při popisu samotné linearity obsahu, na níž Rastier klade zvláštní důraz, téma interpretace a interpretantů absentuje. V daném případě Rastier již nepopisuje žádnou funkci linearity obsahu a soustředí se pouze na rozmanité formy taktického řazení sémů. Jak jsme viděli výše, hovoří například o sémantické polyfonii a sémantickém kontrapunktu. Důvodem, proč u popisu samotné linearity obsahu žádná funkce tematizována není, je zřejmě fakt, že zde již chybí rovina, která by byla funkční. Totiž zatímco v případě vztahu označujících a označovaných mohla být popisována funkčnost označujícího vzhledem k označovanému, v případě označovaného, které uvažujeme samostatně, již není nic, co by tuto funkci vykonávalo. Posun od Saussurových analýz je tedy v tomto případě markantní: nejde pouze o přesun od roviny označujících k rovině označovaných, ale také o formalizaci popisu, v němž není brán zvláštní ohled na možné funkce lineárního uspořádání textu.

Právě zde se pokusíme o rozšíření Rastierova principu taktiky či linearity obsahů, který nemusí být pouze principem lineárních *forem* obsahu. Platí, že princip linearity obsahu může být stejně jako princip linearity označujících také principem určité *funkce*, kterou ta či ona obsahová linie nese. Takovým principem může být proto, že ačkoli máme co do činění pouze s jednou rovinou znaku – s označovaným –, funkční je sama následnost obsahu, sama následnost na obsahové rovině se stává interpretantem obsahů. Pokud tedy Rastier v jednom místě výkladu poznamenává, že jeho úvahy o taktice pouze načrtávají určitou problematiku¹⁸³, nebudeme toto tvrzení číst tak, že klasifikace forem může být podána mnohem podrobněji, než jak je podána v příslušné kapitole *Smyslu a textuality*. Jinými slovy, nebudeme se zabývat tím, jak tuto kapitolu rozšířit o další soubory forem, ale spíše tím, jak tuto kapitolu prohloubit tematizací určité funkce taktiky.

¹⁸³ Tamtéž, str. 100. Zatím nejdůkladněji bylo téma taktiky (či sémantických rytmtů) rozvedeno Christophem Gérardem (viz Gérard 2006). Aparát interpretační sémantiky při analýze rytmu využívá např. také Michel Ballabriga (viz zejm. Ballabriga 2005).

3. Funkční vymezení taktiky

3.1 Interpretace

Zdůrazněme tedy, že podobně jako u principu linearity znaku nejde u principu taktiky pouze o neredukovatelnou danost charakterizující text, nýbrž o soubor funkcí, které taktice jako jedné z textových dimenzí přísluší: přecházíme tedy od hlediska formálního k hledisku funkčnímu. Přitom jsme již naznačili, že hlavní funkce taktiky je spojena s otázkou interpretace textu. Linearita obsahu je v rozmanitých ohledech určující pro aktualizaci sémů příslušných textových jednotek a pro usouvztažňování těchto jednotek napříč textem.

Pro lepší objasnění můžeme toto pojetí taktiky odstínit proti dvěma odlišným přístupům:

1) V novější teorii literatury se o linearitě často uvažuje z hlediska textové pragmatiky. V rámci této perspektivy bývá zdůrazňováno, že linearita není pouze obrazem znázorňovaných předmětností, obrazem, který má sugerovat nějaký řád na rovině objektů, nýbrž že je komponována se záměrem působit na recipienta. Logika uspořádání sekvence je tedy primárně logikou recepce a působení, principem uspořádání je v daném případě vztah ke čtenáři či posluchači, nikoli vztah k tomu, co text reprezentuje.¹⁸⁴

Pro toto pojetí taktického uspořádání hovoří například typická struktura detektivního románu, kde jsou první fáze příběhu prezentovány až na konci vyprávění. Tento přesun má u čtenáře vyvolat určitý prožitek (napětí a následné překvapení), primárně se tedy nejedná o to vyjádřit určité vztahy na rovině fiktivních či reálných událostí.

čtenář

↑ ↑ ↑

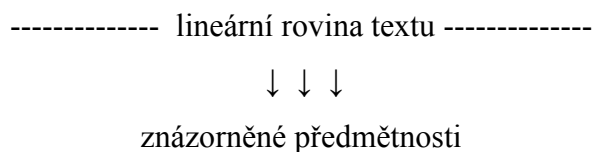
----- lineární rovina textu -----

2) Vedle tohoto pojetí lze klást klasicistní přístup zdůrazňující vztah linearity textu k reprezentovaným předmětnostem. Linearita je posuzována například jako obraz časového uspořádání na rovině znázorňovaných událostí nebo jako odraz nějakého hodnotového řádu objektů. V tomto přístupu je tedy důraz přenášen z osy čtenář–text na osu text–objekt.¹⁸⁵

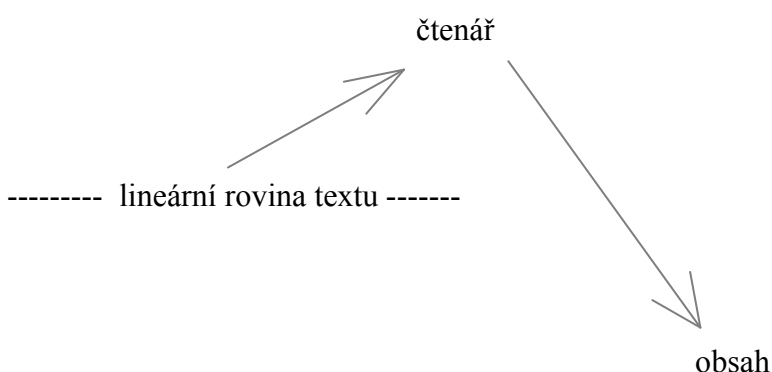
¹⁸⁴ Jako představitele tohoto přístupu můžeme uvést již zmíněného Meira Sternberga, který svůj postoj shrnuje především ve třech rozsáhlých studiích „Telling in Time (I-III)“ (Sternberg 1990b, 1992, 2006). Stejně důrazně spojuje sekvencnost s účinkem na čtenáře Stanley Fish, jehož studie byla pro Sternberga bezprostřední inspirací (Fish 1970).

¹⁸⁵ Paradigmatickým autorem zde může být právě Lessing jakožto autor *Láokoónta*. V souladu s klasicistním přístupem k literárnímu dílu klade důraz na homologii mezi povahou média (časové rozpětí poezie) a znázorněných objektů: poezie má znázorňovat „předměty nebo jejich části následující po sobě“ (Lessing 1980, zejm. str. 335 n.).

Toto pojetí linearity lze hájit například odkazem na realistická líčení, kde jednotlivé fáze textu mají odpovídat jednotlivým fázím cesty – daná promluva je uspořádána vzhledem k tomu, jak se odvíjí putování hrdinů v románu.

Funkční pojetí taktiky v porovnání s uvedenými přístupy zaujímá jakési prostřední postavení. S pragmatickým přístupem k linearitě ho pojí předpoklad, že uspořádání jednotek do řady je relevantní pro čtenáře textu – také zde je primárně kladen důraz na otázku, jakým způsobem bude text recipován. Na druhé straně, s přístupem kladoucím důraz na reprezentaci sdílí předpoklad, že to které taktické uspořádání nemá primárně vyvolávat určitý afekt, nýbrž má vést k uspořádání roviny obsahu – stává se interpretantem. Taktika, navazující vztah ke čtenáři, tedy usměrňuje interpretaci a napomáhá uspořádat významová pole, která jsou v textu prezentována.

Jak následně uvidíme, důraz na interpretační funkci linearity není třeba klást *proti* důrazu na jistý afekt, který mohou vyvolávat důmyslné manipulace s taktikou. V rámci sémantiky textů je ohled na interpretační funkci sice primární, avšak popis afektivních účinků tím není nijak vyloučen.

Stejně tak zůstává ve hře možnost, že linearitu textu budeme chápat jako výraz linearity znázorněných událostí. Avšak jedná se právě o možnost při interpretaci lineárního uspořádání textu, nikoli o nutný vztah mezi příslušnými rovinami (textovou a netextovou).

3.2 Aferentní a paradigmatická taktika

V návaznosti na tyto základní teze nyní můžeme provést některá další rozlišení a vtáhnout do hry pojmy interpretační sémantiky, které sice Rastier s taktikou výslovně nespojuje, ale které přesto mohou vystihnout různé aspekty, či typy taktického uspořádání.

Nejprve upozorníme, že také v případě taktičnosti lze rozlišovat, zda aktualizace sémů opírající se o lineární uspořádání představuje paradigmatický, anebo aferentní proces. Můžeme se tedy ptát, zda taktické uspořádání textových jednotek 1) představuje paradigmatickou strukturu, kdy k tomu či onomu uspořádání přiřazujeme příslušné sémy na základě daného kódu (v tomto případě by taktika spadala do řádu paradigmatického), 2) anebo zda jsou taktické postupy významově produktivní pouze v rámci toho či onoho textového uspořádání (v tomto případě budeme hovořit o taktice aferentní).

První, paradigmatický typ zjevně odpovídá lineárnímu principu, který tematizuje Saussure – lineárnost popisována Saussurem tvoří základ výhradně paradigmatických procesů interpretace. Příkladem tohoto taktického typu může být vymezení nějaké věty jako otázky prostřednictvím lineárního vztahu mezi přísudkem a podmínkem: například oznamovací věta „Pavel čte knihu.“ se v rámci systému češtiny stává při odlišném uspořádání větných členů otázkou – „Čte Pavel knihu?“.

Na textové rovině je příkladem tohoto taktického typu již zmiňovaný fakt, že lineární uspořádání textových jednotek interpretujeme v rámci parametrů daného žánru jako odkaz na linearitu časovou. Příkladem budiž pasáž z Moraviova románu *Horalka*, kde předpokládáme, že jednotlivé fáze popisu cesty odpovídají co do následnosti jednotlivým fázím putování. Následné věty „točili jsem se po rovince kolem úpatí jedné hory“, „začali jsme vystupovat po oslí stezce“ a „octlí jsme se v úzkém srázném údolí mezi dvěma horami“¹⁸⁶ tedy interpretujeme jako výraz časové posloupnosti, aniž musí být explicitně naznačeno, že se jedná o následné děje. Tato interpretace se tedy opírá pouze o určité paradigma, v němž jedna linearita (linearita textu) odpovídá jiné linearitě (linearitě událostí).

Případem taktické aference jsou pak řady textových fází, v nichž následnost posuzujeme pouze vzhledem k uspořádání daného textu. Jednoduchým příkladem může být opět pasáž z Moraviovy *Horalky*, v níž Michel vysvětluje Cesiře, proč člověk musí být „hrubý“ na německé vojáky. Na Cesiřinu námitku, že mezi Němci jsou přeci také „hodní lidé“, Michel odpovídá, že „jsou možná hodní na své ženy a děti, jako jsou hodní na svá mláďata a samičky vlci a hadi. Ale na lidstvo – tohle nakonec rozhoduje – to jest, na tebe, na mne, na Rosettu, na tyhle uprchlíky a na rolníky, mohou být jen zlí.“ K tomu je následně připojen Cesiřin komentář: „Bylo zkrátka zvláštní, jak byl Michele hodný a současně nelítostný.“¹⁸⁷

¹⁸⁶ Moravia 2007, str. 60.

¹⁸⁷ Tamtéž, str. 155-156.

Tento dovětek nabývá určitý smysl právě vzhledem k Michelově „výkladu“, který tomuto dovětku předchází. Dovětek si tedy vykládáme v daném kontextu, na pozadí toho, co bylo právě řečeno. Cesira naznačuje, že také Michel je „hodný“ a „nelítostný“ v právě naznačeném smyslu: hodný ke svým a nelítostný k cizím.

3.3 Taktické jednotky

Výše jsme již hovořili o tom, že kategorie taktiky se týká roviny obsahu, nikoli roviny výrazu. Základní lineární vztah tedy nebude popisován mezi slovy, větami či odstavci, ale mezi sémickými svazky, které se mohou pojit k velmi rozmanitým jazykovým formám (k lexémům, odstavcům, ale třeba také k celým kapitolám). Taktika se tudíž v první řadě týká uspořádání svazků generických a specifických sémů, které jsou aktualizovány vzhledem k jejich postavení v příslušné sekvenci.

Zde můžeme provést následující rozlišení: platí, že jedné taktické řadě (tj. jedné řadě sémémů) může na rovině výrazu 1) odpovídat sled identických jazykových forem, v nichž se tyto sémémy usazují, anebo 2) jí odpovídá sled jazykových termínů, které jsou formálně odlišné. Jistá řada sémémů tedy může využít k tomu, aby se rozvinula, pouze lexie, nebo pouze věty, nebo pouze odstavce, jiná řada může průběžně využívat jednotky rozmanité: sémémy sdružené do řady jsou jednou generovány odstavcem, jindy větou, jindy řadou lexíí. Důležité je, že právě proto nelze jednotlivé momenty taktického uspořádání obsahu určovat na základě fázi výrazu. Více vět může generovat více sémémů, ale také pouze jeden sémém: různé fáze se tedy mohou pojit k rozmanitě „rozlehlým“ výrazovým formám.

Zde můžeme navíc odkázat také na Genettovy analýzy „rychlosti“ v Proustově *Hledání*, v nichž je tematizován obdobný fenomén. Genette v daném případě hovoří o rychlosti vyprávění, kterou vymezuje jako „poměr mezi trváním příběhu, které se měří sekundami, minutami, hodinami, dny, měsíci a roky, a délkou textu, která se měří řádky a stránkami.“¹⁸⁸ Na základě tohoto poměru jsou pak rozlišovány různé rychlostní stupně: rychlejší pasáže zachycují větší porci času na menší ploše, pomalejší pasáže zahrnují stejnou porci času na ploše větší (například rok není shrnut v jediném odstavci, ale je popisován v celé řadě odstavců). Jakkoli tento popis nelze přímo přenést do rámce rastierovské sémantiky, je možné ho pro účely této sémantiky upravit: v jednotlivých textech lze sledovat proměnlivý poměr mezi jednotkami výrazu a množstvím sémémů, které tyto jednotky postupně generují. Spíše než o rychlosti pak budeme hovořit o různých stupních hutnosti jednotlivých textových fází. To znamená, že hutnější místa textu využívají pro rozvinutí širšího pole sémémů méně komplexní jazykové jednotky (příkladem budiž literární symbol kondenzující v jediné větě široké pole sémů), méně hutné fáze zahrnují ve stejně komplexním výrazu méně obsahů

¹⁸⁸ Genette 1972, str. 123. K diskusi tohoto tématu viz také Genette (1983, str. 22-25), kde je původní stanovisko do jisté míry revidováno.

(příkladem může být věta informující pouze o jistém stavu věci). Textovou sekvenci pak lze posuzovat vzhledem k tomu, jak se v ní postupně zhutňují, anebo naopak odlehčují různé fáze.¹⁸⁹

3.4 Reference

Řekli jsme, že kategorie taktiky je Rastierem prezentována jako jeden ze základních pojmů textové sémantiky. Jedná se o kategorii, která má vystihovat uspořádání významových jednotek v té či oné textové sekvenci. Nicméně vzhledem k tomu, jakým způsobem jsou tyto jednotky definovány, je třeba znovu zdůraznit, že rastierovskou teorii taktiky nelze bezevšeho klást vedle těch teorií, v nichž se bere zvláštní ohled na uspořádání znázorněných předmětů či událostí. V rámci taktických analýz se totiž nepracuje s odstíněním textové roviny a roviny předmětů (rovina reference), ale právě s funkční řadou *intensionálních* jednotek – sémémů, které mohou, ale nemusí na určité předmětnosti odkazovat. Zvláštnost tohoto přístupu tedy spočívá v tom, že ho lze uplatňovat také u těch textů, u nichž je rozlišení na reprezentaci a reprezentované (objekty) problematické či přímo neproveditelné. Platí, že taktické uspořádání a jeho funkčnost lze v rámci rastierovské sémantiky popisovat pokaždé, pokud je postupně prezentován jakýkoli soubor sémémů.

Tuto zvláštnost kategorie taktiky je třeba vyzdvihnout v souvislosti s některými experimentálními texty, které lze jen obtížně s kategorií reprezentace spojovat, případně v souvislosti s texty, jejichž efekt spočívá právě v popření vztahu k předmětnostem. Jako příklad uveďme následující verše z textu *bei mozambique* od Friederike Mayröckerové:

Španělsko; Lurdy (včetně) –

vy zrnitým sestrám; modrého anděla...¹⁹⁰

Připusťme, že v daném případě lze jen obtížně vytknout konkrétní objekty, události, či stavy věci, na něž by uvedené verše odkazovaly, a tedy jen obtížně zde můžeme popisovat vztah mezi uspořádáním roviny reprezentace (text) a uspořádáním roviny toho, co je reprezentováno. Nicméně i tak platí, že taktické uspořádání je zde funkční vzhledem k významům, které oba verše nesou. V rámci příslušného paradigmatu můžeme jednotlivé fáze textu klást například do analogického vztahu, takže taktičnost by naznačovala určitou logickou vazbu mezi významy: stejně jako se má „Španělsko“ k „Lurdám“, vztahují se k sobě „zrnité sestry“ a „modrý anděl“. Případně – v rámci jiného paradigmatu – lze následné fáze chápat jako explikaci fází předcházejících, tedy taktické

¹⁸⁹ V rámci interpretační sémantiky byla kategorie hutnosti dosud užívána pouze v souvislosti s isotopiemi (viz Rastier 1989, str. 178). V daném případě se jedná o počet sémů, které navazují isotopní vztahy. Domníváme se však, že tato kategorie může být operativní i nezávisle na pojmu isotopii, tzn. také pokud jde o poměr jazykových termínů a sémémů, které tyto termíny nesou.

¹⁹⁰ Mayröckerová 1967, str. 51.

uspořádání by opět značilo jistý logický vztah – ekvivalenci explikovaného a explikujícího: „Španělsko“ a „Lurdy“ jsou „zrnitými sestrami“ a „modrým andělem“.

Z takto široce vymezené kategorie taktiky pak vyplývá, že můžeme sledovat velmi rozmanité formy střetávání mezi taktickým uspořádáním textu a řádem významového pole či významového regionu, jehož prvky se v konkrétním textu rozvíjejí. Nemusíme se tedy omezovat pouze na popis střetů mezi chronologií znázorněných předmětů a linearitou textové sekvence. V daném případě se můžeme zabývat tím, do jaké míry linearita textu odpovídá určitému hodnotovému odstupňování pole (např. jako první je uvedeno nejdůležitější, nebo to nejméně důležité), stupňům obecnosti po sobě (první je uvedeno obecné pojmenování, nebo konkrétnější určení), případně můžeme rozlišovat různou míru odchýlení od kodifikovaných způsobů uspořádání.

Shrnutí

Pokusme se nyní stručně shrnout základní vymezení taktiky či linearity textu. Vyšli jsme z tvrzení, že taktiku není třeba chápat pouze formálně, jako kategorii odkazující na určité pravidelnosti v textové sekvenci (Rastier např. rozlišoval sémantickou polyfonii a sémantický kontrapunkt), linearita je také nositelem interpretačních funkcí. Jinak řečeno, fakt, že určité jazykové termíny následují za sebou, představuje vodítko pro interpretaci těchto termínů.

Takové pojetí linearity textu jsme postavili vedle dvou odlišných pojetí: 1) Jednak bývá zdůrazňován afektivní potenciál lineárního uspořádání – principem linearity je tedy účinek na čtenáře, textová sekvence je uspořádána právě za tímto účelem. Například přesun počáteční fáze příběhu na konec vyprávění může vyvolat určité napětí a překvapení. 2) Vedle toho je linearita textu chápána jako reprezentace řady událostí – linearita textu tedy má být obrazem reálných či fiktivních objektů. Paradigmatickým příkladem je zde homologie mezi linearitou popisované cesty a linearitou popisu.

Linearita pojatá jako interpretant však nezapadá ani do jedné z těchto koncepcí: tzn. nejde ani o reprezentaci událostí, ani o prostředek literárního účinku. Upozornili jsme, že v rámci interpretační sémantiky je linearita především oporou při aktualizaci sémů, stává se specifickým interpretantem.

Také s ohledem na rozlišení provedená v předešlé kapitole pak můžeme jednotlivé interpretační funkce linearity rozlišovat vzhledem k tomu, zda jsou paradigmatické, nebo aferentní. V prvním případě dochází např. k tomu, že na základě nějakého románového paradigmatu chápeme sled fází jako signál chronologického řazení popisovaných událostí. V druhém případě dochází k tomu, že teprve v textu samotném se odkrývá příslušná interpretační funkce linearity.

Taktické fáze či jednoty jsme pak odlišili od fází na rovině výrazu. Fázi v daném případě tvoří svazky sémů, kterým na rovině výrazu mohou odpovídat různé výrazové formy. Jedna fáze se tak může ustavit v syntagmatu několika lexií, anebo v celém odstavci. Vzhledem k tomu, kolik jedna

výrazová forma nese sémů, je možné rozlišovat různě hutné či odlehčené pasáže.

Vposledku jsme upozornili na to, že textová sekvence nemusí být operativní pouze u výpovědí, které rozvrhují určité předmětnosti. Výsledkem interpretace mohou být nejen objektivní vztahy mezi znázorněnými událostmi či předměty, ale také logické vztahy mezi významy, tj. vztahy na intensionální rovině textu (například vyplývání, kontradikčnost apod.).

4. Taktické formy

Následující výklad bude rozdělen do dvou částí. Nejprve se budeme zabývat tím, jak jednotlivé taktické formy plní roli interpretantů, případně jak plní další, přidružené funkce. Rozlišeny budou čtyři základní formy taktiky – rozlišíme sledy a) identických, b) ekvivalentních, c) inverzních a d) různorodých pasáží. Tyto formy pak nabývají funkci interpretantů, nakolik signalizují, že následné fáze odkazují právě na identické, ekvivalentní, inverzní či různorodé pasáže.¹⁹¹

V další části této kapitoly se budeme zabývat tím, jakým způsobem se jednotlivé formy provazování podílejí na průběžném jednocení textu jako celku. Tématem tedy nebudou formy provázanosti mezi dvěma či několika následnými fázemi, ale kombinace těchto forem při globálním jednocení textu (rozlišeny budou páteřní formy provazování a formy provazování bez významového jádra).

4.1 Sled identických pasáží

Nejvyšší stupeň provázanosti vykazují sekvence, v nichž se rozvíjejí obsahy jediné pasáže, tzn. pasáž se v daném případě neprezentuje přerývaně, na různých místech v textu, nýbrž vystupuje v jednom bloku fází. V daném případě tedy následnost chápeme jako signál identity, jako signál faktu, že jde o homogenní pole obsahů (o jedinou postavu, o jediné dějiště apod.).

Jednoduchým příkladem tu může být úryvek z Nabokovova románu *Vě znamení levobočka*,

¹⁹¹ Alespoň na okraj upozorníme, že u všech těchto lineárních forem bude nutné rozlišit hned dva směry interpretace: Bud' se obsahy předchozích fází stávají východiskem pro interpretaci fází následných (obsahy následných fází tedy interpretujeme jako identické, ekvivalentní, jako inverzní vzhledem k obsahům předešlých fází). Anebo se následné fáze stávají východiskem pro zpětnou interpretaci předešlých fází (předešlé fáze zpětně čteme jako identické či strukturně spojitě s následnými fázemi). Pokud jde o zpětné proměny kontextu, musíme dále rozlišovat mezi případy, kdy jsme k aktualizaci či neutralizaci sémů dovedeni samotným taktickým uspořádáním textu a kdy jsme k takové aktualizaci či neutralizaci vedeni pouze nahodile: 1) Existují případy zpětné aktualizace či neutralizace sémů, kdy teprve následná fáze textu umožňuje v předešlé fázi provést aktualizaci sémů, k níž nás předchodí fáze neopravňovaly. Klasickým příkladem takové aktualizace jsou tragické anagnorize či zpětná odhalení v detektivním románu: v jisté fázi textu jsme nuceni zpětně neutralizovat dosud aktualizované sémy a aktualizovat sémy nové, které odpovídají významové proměně, k níž v následné fázi došlo. Důležité je, že tyto návraty v sekvenci nemusí být pouze objasňující, ale může jít také o zpětné znejasnění (v daném případě pouze neutralizujeme určitý sém, aniž aktualizujeme nový). 2) Odlišným případem jsou aktualizace a neutralizace sémů, které vznikají pouze na základě určité chyby v interpretaci – tyto aktualizace můžeme alespoň předběžně vymezit tak, že k nim v příslušné fázi interpretace dochází pouze nahodile, resp. že k nim mohlo dojít již v dřívějších fázích. Chyba se v daném případě opět může týkat nejen toho, že jsme aktualizovali jiný sém, než jaký odpovídá kontextu, ale také toho, že jsme vůbec aktualizovaly nějaký sém a nezachovali výraz nevyplněný či neurčitý. Chyba se tedy může týkat faktu, že rozumíme více, než připouští daný kontext.

v němž je soustředěně líčena následující scéna:

Trávník střapatý i připlešlý, s asfaltovou pěšinkou uprostřed a celý posetý šedohnědými listy. Barvy mizejí. Naposledy se rozzáří okno, k němuž stále vedou schody dne. Jenže všechno už skončilo, a kdyby se uvnitř rozsvítila světla, zabila by zbytky dne venku. Chomáčky oblak se zarděly růžovou tělkou a miliardy větviček jsou náhle neobyčejně zřetelné; a teď už dole nejsou žádné barvy: domy, trávník, plot, průhledy mezi nimi, všechno se ztlumilo do jakési kaštanové šedi.¹⁹²

Jednotlivé fáze popisu se tu postupně sdružují kolem společného tématu, jímž je počáteční okamžik večera: ten tvoří jádro příslušného významového pole. K tomuto tématu se pak napříč jednotlivými fázemi postupně připojují specifické „predikáty“, které téma dále konkretizují, například sém /poklidné/ (obsah indikovaný sémémy „obláčky“, „listí“, „ztlumilo se“) nebo sém /šero/ („kaštanová šed“, „barvy mizejí“). Důležité je, že pokud by jednotlivé fáze nenásledovaly za sebou, pokud by například byly rozprostřeny napříč kapitolou, neinterpretovali bychom je soustředěně jako popis jednoho večerního okamžiku. Právě následnost je dovoluje pojímat naráz jako součást identické pasáže.

4.2 Sled ekvivalentních pasáží

V případě ekvivalence fází se ustavuje podstatně odlišný vztah. Nepochází k postupnému *rozvíjení* jediné pasáže, ale k *opakování* sémů spadajících do jedné pasáže v následných fázích. Následnost tedy v daném případě vnímáme jako signál toho, že určitý obsah se v textu navrací.

V rámci tohoto taktického typu dochází buď k tomu, že v odpovídajících sémémech následné fáze jsou aktualizovány tytéž sémy, které nacházíme v předchozích fázích textu, tyto sémy jsou tedy jednoduše přenášeny do následné fáze. Případně dochází k tomu, že v rámci daného textového uspořádání jsou sémy následných fází zpětně přenášeny do předešlých fází. Zde jsou v příslušných sémémech dosud platné sémy neutralizovány a aktualizovány sémy nové. V jednom případě se tedy jedná o progresivní, v druhém případě o regresivní aktualizaci sémů. Jedna fáze textu je zpětně či progresivně určující pro jinou fázi tak, že do ní promítá vlastní obsah.

Příkladem prvního, progresivního typu šíření sémů může být opět pasáž z *Moraviovy Horalky*, v níž Cesira líčí svou dceru Rosettu jako dítě s příznaky svatosti. Jedná se o následující pasáž: „Řeknu jen, že mi někdy připadalo, že je dokonalá. Patřila k těm lidem, na kterých se ani při zlém vůli nedá najít žádná chyba. ... Ta její dokonalost nebyla jen v tom, že neměla chyby; byla taky v tom, že mezi tisíci věcmi udělala a řekla tu pravou. Kolikrát mě to až lekalo a myslila jsem si, že

¹⁹² Nabokov 2002, str. 21.

moje dcera je světice.“¹⁹³ Na základě této pasáže pak čteme následující epizody či fáze děje jako *znaky* právě popsané Rosettiny povahy. Jde o epizodu, v níž Rosetta ušetří život myším mláďatům¹⁹⁴, a epizodu, v níž je líčeno Rosettino „panenské tělo“.¹⁹⁵ Sémy předchozí fáze, v níž je tematizována Rosettina „svatost“, se tedy promítají do těchto následných fází, v nichž se objevují konkrétní příklady vystihující Rosettinu povahu.

Příkladem druhého, regresivního typu může být kapitola z Barthesova eseje *Fragments milostného diskurzu*, v níž je na příslušném místě líčena „řeč zamilovaného“. Toto líčení rozdělíme do dvou fází, které si obsahově odpovídají. V první fázi jsou prezentovány rozličné figury „milostného diskurzu“, které kondenzují sémy jako /citlivost/, /tělesnost/, /bezprostřednost/ ad.: „Řeč je pokožka: otírám se svou řečí o druhého. Jako bych měl místo prstů slova, nebo jako by na konečcích mých slov byly prsty.“ Druhou, následnou fází představuje konstatování: „má řeč se chvěje touhou“¹⁹⁶, v němž aktualizujeme sémy /jazyk/ a /roztoužený/. Přitom platí, že u příjmů, které jsou rozvinuty v první části, můžeme zpětně aktualizovat obsah, který je prezentován v části druhé. Řeč proměněnou v hmatové ústrojí, řeč otírající se o druhého a „dotýkanou“ druhým tedy zpětně interpretujeme jako řeč touhy. Sémy aktualizované v následné fázi se zpětně šíří do fází předchozích.

Pokud jde o první uvedený směr aktualizace (o aktualizaci směřující od předchozí fáze k následné), lze hovořit o nejsilnějším vztahu ke kontextu. Předchozí fáze totiž pouze nevyznačuje možné hodnoty následných fází, ale přímo do těchto fází vlastní sémy šíří. V opačném směru se naopak jedná o nejvyšší stupeň potlačení kontextu, neboť následné fáze mění daný kontext v souladu se svým vlastním obsahem.

4.2.1 Expanze a komprese

V rámci kategorie ekvivalence lze dále vydělit dvě specifické formy provázanosti fází, dvě specifické formy významové rovnováhy mezi následnými fázemi.

Východiskem pro jejich popis budou dvě kategorie Greimasovy sémantiky, na něž jsme již odkázali výše, v kapitole věnované pasážím.¹⁹⁷ Připomeňme nejprve, že Greimas ve své *Strukturální sémantice* hovoří o metalingvistické funkci jazyka, která nabývá buď formu expanze (jíž odpovídá definice jednoho jazykového termínu ve více termínech), nebo komprese (které odpovídá pojmenování více termínů v jednom termínu). O metalingvistické funkci se v daném případě jedná proto, že určitá jazyková jednotka je významově ekvivalentní s jinými jazykovými

¹⁹³ Moravia 2007, str. 81.

¹⁹⁴ Tamtéž, str. 83.

¹⁹⁵ Tamtéž, str. 85.

¹⁹⁶ Barthes 2008, str. 95.

¹⁹⁷ V daném případě šlo o kategorii implicitních pasáží.

jednotkami, v nichž expanduje, nebo s jednotkami, které pojmenovává (které shrnuje). Řečeno s Greimasem: o expanzi můžeme hovořit tehdy, když nějakou sekvenci „bereme jako [obsahově] ekvivalentní s jednotkou komunikace, která je syntakticky jednodušší než tato sekvence.“¹⁹⁸ Při kompresi se tento významový pohyb obrací. Expandovaná zpráva je nyní stlačena do ekvivalentní, ale jednodušší formy. Greimas v této souvislosti hovoří o „komprimujícím dekódování zprávy.“¹⁹⁹

Tyto dva základní vztahy mezi expandovanými a komprimovanými textovými jednotkami lze nyní přenést také na rovinu textové linearity. Následnost různých fází obsahu tak můžeme chápat 1) jako postupnou explikaci obsahu jedné fáze v následných fázích, nebo 2) jako kondenzaci obsahu více fází v jedné následné fázi. Z hlediska funkčního pojetí forem následnosti je přitom důležité, že oba uvedené typy vztahů je třeba chápat jako interpretanty. Musíme je brát nikoli jako pouhý fakt významové rovnováhy, ale také jako nástroj či vodičko interpretace. Následné fáze tedy interpretujeme tak, že rozvíjejí, nebo shrnují fáze předešlé.

a) Expanze

Jednoduchým příkladem expanze může být úvod Charmsovy povídky o plukovníku Sepunovi, který tvoří následující dvě věty:

V řece se topil velitel pluku Sepunov. Zalykal se, vymršťoval se z vody až po břicho, křičel, a potom se zase nořil pod vodu.²⁰⁰

V daném případě platí, že první věta představuje expandující fázi, zatímco druhá věta představuje fáze, v nichž se expanze naplňuje. Termínu „topit se“, který tvoří jádro první fáze, tak v následných fázích odpovídají termíny „zalykat se“, „vymršťovat se z vody“ a „nořit se pod vodu“.

Jiným, složitějším příkladem expanze je pasáž z Moraviovy *Horalky*, v níž se k sobě řadí tři souvětí:

Kdo bydlí ve městě, tomu déšť nevadí. Když jde ven, chodí po chodníku nebo po asfaltu pod deštníkem; když je doma, našlapuje na dřevěnou nebo mramorovou podlahu.²⁰¹

V daném případě platí, že druhé a třetí souvětí nese identický obsah jako první souvětí: jde o mikrogenerický sém /městský/, mesogenerický sém /déšť/ a specifický sém /neškodný/. Obsah první fáze se tedy opakuje ve dvou následných fázích (déšť neškodný doma i na ulici), které lze číst

¹⁹⁸ Greimas 1966, str. 73.

¹⁹⁹ Tamtéž, str. 74.

²⁰⁰ Charms 2007, str. 52.

²⁰¹ Moravia 2007, str. 117.

jako jednoduché stvrzení či jako doklad dosud řečeného: opakující zde dokládá opakované.

Vedle těchto jednoduchých taktických forem lze postavit také expandující sekvence, které v určitém ohledu proměňují obsah předešlých fází. Některé sémý jsou v následujících fázích modifikovány tak, že dochází ke změnám významu.

Příkladem může být úryvek z krátké Charmsovy povídky *Rytíř bez bázně a hany*, který lze rozdělit do čtyřech následných fází:

(1) Zkrátka a dobře, Alexej Alexejevič byl skutečným rytířem bez bázně a hany... (2) S neobyčejnou lehkostí mohl ... obětovat svůj život za Víru, za Cara a za Vlast, což také dokázal ve 14. roce, kdy vypukla I. světová válka. (3) Tehdy se s výkřikem *Za Vlast!* vrhl z okna ve třetím patře. Jakýmsi zázrakem se stalo, že Alexej Alexejevič svůj čin přežil ... (4) a krátce na to byl jako jeden z nejzanícenějších vlastenců odvelen na frontu.²⁰²

Expanzi první fáze v následujících fázích tu lze chápat jako úpravu či korekci řečeného. Jádrem expandující fáze je syntagma „rytíř bez bázně a hany“, kde můžeme vytknout sémý /odhodlání/ a /obdivuhodné/. Sém /odhodlání/ se pak opakuje také v následných fázích (obětavost, výskok z okna a odjezd na frontu), k těmto sémům se však ve třetí fázi navíc připojuje sém /pošetilost/, zatímco sém /obdivuhodné/ je zde neutralizován (řekněme, že spíše než o hrdinu, který vzbuzuje obdiv, jde o hrdinu pošetilého). Následné fáze tedy stvrzují dosud řečené určitými příklady, tyto příklady však zároveň v jedné fázi modifikují to, co mají doložit. Právě z této modifikace plyne ironičnost Charmsova textu.

b) Komprese

O kompresi lze hovořit tehdy, pokud sémémy v následné fázi textu interpretujeme jako nositele obsahů, které byly rozptýleně obsaženy ve fázích předešlých. V tomto ohledu platí, že následné fáze kondenzují obsah řečeného anebo znovu pojmenovávají dosud řečené – nějaký soubor sémů je nyní shrnut či zaostřen v jediném místě.

Jakýsi nulový bod komprese tu představuje struktura, v níž jsou všechny sémý komprimované fáze zahrnuty ve fázi komprimující, tzn. obě strany, které jsou k sobě kompresí vztaženy, jsou přísně ekvivalentní. Jednoduchým příkladem budiž věta „Dupe, křičí, lamentuje, zkrátka dělá hluk.“, kde jednu stranu ekvivalence představují termíny „dupe“, „křičí“, „lamentuje“ nesoucí sémý /projevovat se/ a /hlasitě/, zatímco druhou stranu představuje samotný termín „dělá hluk“, v němž se oba sémý obsažené v předešlých fázích kondenzují. Ekvivalenci lze v tomto případě chápat

²⁰² Charms 2007, str. 16.

jednoduše jako způsob zdůraznění řečeného.

Komplexnější příklady pak představují bajky či morality, v nichž je na konci vyprávění explicitně uvedena pointa či shrnující sentence, nebo také – vzato z ptačí perspektivy – rozsáhlejších texty, v nichž jsou původně roztroušené znaky nakonec shrnuty či interpretovány v jediné, vrcholné fázi vyprávění. Paradigmatickým příkladem tu může být Wildův *Obraz Doriana Graye*, kde je v závěrečné části, v níž Dorian znovu pohlédne na vlastní obraz, shrnuta povaha hlavního hrdiny. Jednotlivé rysy pokřivené osobnosti, zatím rozptýleně prezentované v předešlých kapitolách, jsou nyní vyjeveny naráz, v jediné epizodě. Obludný portrét ukazuje, kým Dorian skutečně je.²⁰³

4.3 Sled inverzních pasáží

Další taktickou formu vykazují sekvence, v nichž jsou sémy následných fází interpretovány tak, že mezi těmito fázemi vzniká inverzní vztah. Předchozí fáze jsou tedy určující negativně: v následné fázi aktualizujeme sémy, které jsou v převráceném vztahu k sémům obsaženým v předešlých fázích.

Příkladem mohou být znovu pasáže z *Horalky*. Pokud je v románu nejprve líčena štědrost lidí v horách jakožto kontrapunkt vypočítavosti lidí v údolí (Cesira a Rosetta jsou po výstupu do horské vesnice přizvány na hostinu), nečteme následné části, v nichž je popisována vypočítavost horalů, jako jednoduché napojení dalších fází na fáze předchozí. Čteme je přímo jako *inverzi* obsahu předchozích fází: obyvatelé horské vesnice se mění ve svůj opak, začínají se podobat lidem v údolí.

Do stejného druhu taktického uspořádání pak spadají také formy, v nichž následná fáze není bezevšeho určována kontextem (předešlými fázemi), ale naopak nutí převracet významovou hodnotu předešlých fází tak, že tyto fáze nyní tvoří kontrapunkt následných fází. V následné fázi tedy jednoduše nedospíváme k protikladu či k protějšku sémům obsažených v předešlých fázích (jako v prvním příkladu z *Horalky*), ale zpětně předešlé fáze převracíme.

Příkladem – opět z Moraviova románu – může být líčení Michelovy povahy, v jejímž významovém poli se v pozdějších fázích usazuje sém /bezprostřednost/ jakožto protipól sému /vypočítavost/. Důležité je, že poté, co tento sém aktualizujeme, se ve významových polích jiných postav *zpětně* ustavují sémy, které nyní tvoří kontrapunkt tohoto sému. Tento sém můžeme aktualizovat například u postavy Michelova otce, který se v porovnání se svým synem zpětně jeví jako jeho povahový protějšek.

4.4 Sled různorodých pasáží

Zřejmě nejběžnější případ aktualizace sémů představují sekvence, v nichž fáze zasazené do

²⁰³ Wilde 2005, str. 251n.

příslušného kontextu nabývají hodnotu logicky neodvoditelnou z předešlých fází: nejde ani o identitu, ani o ekvivalenci, ani o kontradikčnost či kontrárnost následných obsahů. Nicméně i tak jsou tyto pozdější fáze interpretovány vzhledem k předešlým.²⁰⁴

Jednoduchým příkladem může být epizoda z *Horalky*, kde Cesira po nátlaku místních vojáků souhlasí s tím, aby Rosetta byla poslána jako služka k vojenské hlídce.²⁰⁵ Vzhledem k tomu, jakým způsobem byla Cesirina povaha prezentována v dřívějších fázích (ve skutečnosti je pro ni určující silná vazba k dceři), lze toto jednání v této fázi interpretovat jako přetvářku. Předešlé je tedy východiskem interpretace následného, ačkoli následné jednoduše neopakuje, nerozvíjí, ani nepřevrací obsah předešlých fází.

Analogicky pak může docházet ke zpětné proměně některých sémémů, které jsou nově konfrontovány se sémémy následnými. V daném případě se tedy rovněž nejedná o jednoduchý logický vztah (pouhé přenesení obsahu či převrácení smyslu), nýbrž o aferenci sémů, jež jsou z následných fází logicky neodvoditelné. Příkladem může být znovu úvod Bloyova románu *Chudá žena*, který otvírá blasfemický výrok pronesený v pařížském kostele: „Tady to ale smrdí pánbičkem!“. Tuto epizodu budeme zpětně interpretovat vzhledem k tomu, jaké postavě je pronesená věta později připsána. Jejím autorem je „tatík Isidor Chapuis, mistr vahař a jeden z nejváženějších ochlastů od Holé palice...“ Vzhledem k tomuto dovětku můžeme nyní říci, že blasfemický výrok nemá být zpětně chápán například jako volnomyšlenkářský projev, ale spíše jako projev primitivní bezbožnosti.

Alespoň na okraj upozorníme, že zvláštní druh v rámci tohoto taktického typu představují sekvence, u nichž následnost chápeme jako signál strukturní spjatosti pasáží, na něž po sobě jdoucí fáze odkazují. Přesun od jedné fáze k jiné fázi tedy představuje přesun k jinému poli sémů, než jaké bylo aktualizováno dosud, toto pole však navazuje určitý strukturní vztah s předešlým polem. Nová fáze například artikuluje jinou vlastnost postavy, než o jaké se hovořilo dosud, nebo otvírá významové pole postavy, která je s dosud popisovanou postavou v antagonickém vztahu.²⁰⁶

²⁰⁴ Paradigmatickým příkladem takového způsobu čtení může být Sternbergova a Perryho analýza biblického příběhu o králi Davidovi (Perry a Sternberg 1986), případně Perryho studie k Faulknerově *A Rose for Emily* (Perry 1979). Obě studie pro nás byly inspirací.

²⁰⁵ Moravia 2007, str. 53.

²⁰⁶ Jednoduchým příkladem zde může být úvodní část Balzakových *Ztracených ilusí*, kde se v prvním odstavci popisuje tiskařský stroj: podrobně je popisována pohyblivá deska, forma sazby a další technické součásti (Balzac 1963, str. 9). Od tohoto popisu se následně přechází k líčení postavy Jeronyma Sechara, tiskaře, o němž se – díky bezprostřední následnosti fází – implicitně předpokládá, že na stroji pracuje. Mezi oběma fázemi se tedy na jedné straně rýsuje určitý tematický předěl – popis dějiště nebo objektu, střídá popis postavy. Na druhé straně obě významová pole, k nimž se první a druhá fáze textu pojí, navazují určitý vztah (líčen je specifický aktant a objekt, na nějž aktant působí), tento vztah přitom do textu včítáme právě díky následnosti fází. V daném případě platí, že vedle strukturního vztahu mezi oběma pasážemi můžeme konstatovat také sémý, které obě významová pole sdílejí (významové pole spojené s Jeronymem a významové pole spojené se strojem zahrnují sém /tiskařství/) – v textu je tedy rozvíjena hned dvojí spjitost. Nicméně platí, že strukturní vztah může vznikat také mezi významovými poli, která žádný sém nesdílejí. Například je myslitelné, že po vyličení stroje bude na scénu uvedena postava, jejímž záměrem je stroj zničit, a jejíž významové pole tedy sém /tiskařství/ nezahrnuje.

4.5 Řez

Vposledku se můžeme zaměřit na sekvence bez jakékoli provázanosti, na sledy fází bez funkčního i strukturního vztahu mezi jejich obsahy. V daném případě tedy dochází k tomu, že obsah předchozí fáze nijak neurčuje obsah následných fází a obsah následných fází nijak neurčuje obsah fází předchozích, přičemž mezi těmito fázemi se nerozvíjí ani žádný strukturní vztah.²⁰⁷ Text, který se tímto způsobem průběžně člení do vzájemně nesouvislých fází, pak nemůžeme chápat jako text, který rozvíjejí nějakou linii. Jedná se spíše o mez linearity, nikoli o taktickou možnost v přísném slova smyslu.

Pokud k takovému rozpojení sekvence dochází, pak se jednotlivé fáze textu stávají co do umístění v sekvenci zaměnitelné: obsah žádné z nich není v daném případě určován tím, jak je umístěna v sekvenci, význam textu i při takových změnách zůstává stejný.

Jednoduchým příkladem tohoto taktického typu může být báseň Karla Heinze Rotha „Obětuj také ještě střevíce“, v níž jsou volně řazeny následující verše:²⁰⁸

obětuj také ještě střevíce

Pokud

hluk jež

vlevo

kde jen hluk

kde vlevo

platí vždycky

hluk vlevo pryč

...

V daném případě platí, že obsah jednotlivých veršů aktualizujeme spíše izolovaně, u každého verše zvlášť. Odlišné uspořádání jednotlivých veršů tedy nemůže mít vliv na interpretaci jejich obsahu: Sekvenci „pokud / hluk / jež vlevo“ budeme interpretovat stejně jako sekvenci s přeskupenými fázemi: „jež vlevo / hluk / pokud“.

V případě sekvenciálního řezu pak můžeme rozlišovat dva stupně nespojitosti:

²⁰⁷ Daniela Hodrová popisuje obdobný kompoziční fenomén, hovoří o textové „tříšti“ (Hodrová 2001, str. 463 n.). Daný kompoziční typ pak také spojuje s určitým pohledem na svět – roztržštěná struktura má odpovídat „relativistickému modelu poznání“ (Hodrová 2001, str. 467).

²⁰⁸ Roth 1967, str. 80.

a) První stupeň odpovídá taktickému uspořádání, v němž předešlá i následná fáze sice obsahují některé shodné sémý – je přenesen zlomek obsahu –, avšak mezi těmito pasážemi neexistuje ani identita, ani ekvivalence, ani inverze, ani strukturní vztah.

Typickým příkladem tohoto přeryvu je tzv. „oslí můstek“, který nezřídka uplatňuje vypravěč ve Sternově *Tristramu Shandym*. Např. v epizodě, v níž je podrobně popisováno, jak si Tristramův otec vytahuje šátek z pravé kapsy kazajky levou rukou, přechází řeč k úvaze o lidské duši. Oslím můstkem se zde stává paralela mezi vztahem těla a duše a vztahem kazajky a podšívky.²⁰⁹

b) V případě druhého stupně přerývanosti nemůžeme mezi následnými pasážemi konstatovat žádný strukturní vztah, ani přenos jediného zlomku obsahu – jedná se tedy o čistý přeryv. Příkladem zde mohou být právě citované Rothovy verše.

Tuto maximální rozvolněnost fází – která může charakterizovat celý text (jako v případě Rothovy básně), anebo jen určitá místa v té či oné sekvenci – pak musíme odlišit od případů, kdy je pořadí fází zaměnitelné, avšak změna pořadí fází má vliv na význam jednotlivých sémémů. Význam tedy není v daném případě porušen, daná sekvence se nestává nesmyslnou, ale mění se významová hodnota jejích fází.

Například pokud v *Horálce* zaměníme epizodu s uvítací večeří a epizodu, v níž je líčena určitá rezervovanost místních vůči nově příchozím, změní každá z epizod svůj smysl. Nyní budeme rezervovanost obyvatel vesnice interpretovat jako prvotní nedůvěru, zatímco pozvání na večeří budeme interpretovat jako gesto, jímž jsou noví obyvatelé vesnice přijati mezi místní.

Shrnutí

Pokusme se nyní jednotlivá vymezení taktických forem shrnout. Řekli jsme, že následnost mezi fázemi lze chápat jako signál toho, že tyto fáze rozvíjejí identické, ekvivalentní, inverzní nebo obsahově různorodé pasáže. Sekvenčnost tedy hraje roli interpretantu, nakolik v daném kontextu vybízí k tomu chápat následné fáze jako části, které jsou k sobě určitým způsobem vztažené. Tento vztah se může rozvíjet ve dvou směrech: následné fáze buď interpretujeme na pozadí fází předešlých, nebo předešlé fáze zpětně interpretujeme na pozadí pozdějších fází.

Nejprve jsme se zaměřili na sekvence, které v následných fázích rozvíjejí identickou pasáž – může jít o plynulý popis postavy, objektu nebo o líčení nějaké události. Dále jsme se zabývali ekvivalentními vztahy mezi následnými fázemi sekvence. Zde nedochází k rozvíjení obsahů nějaké identické pasáže, k postupnému obohacování pasáže o nové obsahy, ale k opakování těchto obsahů – příslušné sémý se tedy v následných fázích navrácí. V případě ekvivalentních vztahů jsme pak provedli další rozlišení mezi vztahy expanze a komprese. V prvním případě je v následných fázích

²⁰⁹ Sterne 1971, str. 133 n.

rozptýleně aktualizován obsah, který byl soustředěn v první fázi (konkretizace nějakého obecného pojmenování v příkladech chápeme právě jako expanzi). V případě komprese jde naopak o shrnutí obsahu, který byl rozptýlen ve více předešlých fázích (např. konkrétní líčení postavy je následně shrnuto v obecném označení).

Blízko ke vztahům ekvivalence mají inverzní vztahy, kdy následná pasáž opakuje sémy předešlé pasáže, avšak přitom jejich smysl převrací: v následné fázi se tak ustavuje protějšek či protiklad dosud řečeného (například popis odlišných povahových rysů, než jaké byly dosud líčeny, můžeme interpretovat přímo jako popis povahového protějšku). Stejným způsobem, avšak v opačném směru, může následná fáze zpětně působit na fázi předchozí. Předešlé tedy zpětně interpretujeme jako protějšek či protiklad následného.

Dalším taktickým typem, vedle identity, ekvivalence a inverze, je postupné rozvíjení různorodých pasáží, které však zůstávají funkčně vztaženy. Zde následná fáze neopakuje sémy předešlé fáze, ani je nepřevrací, avšak stále je na základě předchozí fáze interpretována (např. popisované konání nějaké postavy spíše chápeme jako projev sobectví než šetrnosti, pokud u této postavy byly dříve tematizovány také jiné negativní stránky). Tento vztah lze opět popsat i v opačném směru: předešlá pasáž může být zpětně interpretována na pozadí následné fáze.

Vposledku jsme vymezili hranici lineárnosti. V daném případě nemůžeme konstatovat ani vztah identity ani vztah ekvivalence, přičemž nelze popsat ani strukturní provázanost mezi různorodými pasážemi. V případě takové sekvence můžeme hovořit o přeryvu či řezu v linearitě textu.

Jednotlivé formy rozvíjení a členění sekvence nyní můžeme shrnout v tabulce:

Taktické formy
identita
ekvivalence
inverze
různost
řez

5. Konec, začátek

Všem uvedeným taktickým typům lze připsat jednu význačnou funkci, kterou – přinejmenším z hlediska výše formulovaného vymezení – nelze chápat jako funkci interpretační. Platí, že vzájemný vztah fází může být z hlediska příslušného žánru, nebo pouze na základě uspořádání konkrétního

textu, chápán jako indikátor začátku a konce. Z usouvzažnění fází v dané sekvenci tedy může plynout pojetí nějaké fáze jako začínající a jiné fáze jako konečné.

Zde je třeba upozornit na dva aspekty tohoto vztahu. Nejprve poznamenejme, že vymezení konečné či počáteční fáze v textu není dáno tím, že by se v těchto fázích explicitně hovořilo o konci či začátku nějakého dějství. Jinak řečeno, nějaké vyprávění se neotevívá a neuzavívá proto, že je v textu obsažena výrazová forma, s kterou spojujeme sémy /konec/ a /začátek/. Konec a začátek – pokud je vymežujeme z hlediska taktického – nejsou významové rysy, ale právě funkce zřetězení jednotlivých částí sekvence.

Tento rozdíl mezi koncem a začátkem jakožto obsahy a koncem a začátkem jakožto funkcemi dokládá fakt, že fáze, které nesou sémy /konec/ či /začátek/, jednoduše nemusejí uzavírat či otevírat danou taktickou řadu: *téma* konce a začátku se může objevit v jakékoli fázi textu. A naopak, nějakou sekvenci lze chápat jako uzavřenou či jako otevírající se, i když sémy /začátek/ a /konec/ v textu nenacházíme. Například sekvenci, kterou otevírá fáze s obsahem /čekání/, může velmi dobře uzavírat fáze nesoucí sém /příchod/, sekvenci, kterou otevírá fáze s obsahem /roztržka/, uzavírá fáze nesoucí obsah /usmíření/.

Ze stejného důvodu pak konec a začátek nelze ztotožnit s fázemi, které v textové sekvenci zauímají poslední, resp. první pozici. Obdobně jako v předchozím případě platí, že to, co je první z hlediska pořadí, nemusí být první či počáteční z hlediska funkčního, nemusí otevírat nějaké dějství. Stejně tak platí, že to poslední v řadě nemusí být tím posledním z hlediska funkčního, nemusí žádné dějství uzavírat.

Například je patrné, že funkce začátku v *Horalce* jednoduše nepřipadá na první fázi, v níž se líčí Cesiřin život v Římě, nýbrž pojí se s pozdější fází, v níž se otevírá dramatická zápletka: jde o fázi, v níž se stává zřejmé, že Cesira a Rosetta musejí opustit Řím a vydat se na venkov. Příslušná fáze je tedy fází počáteční, neboť vnáší do textu narativní dynamiku, otevírá určité narativní možnosti, které musí být vyplněny v následných fázích vyprávění.

Podobně konec románu nespádá vjedno s posledním sémem, který v románu aktualizujeme, ale s dřívějšími fázemi, v nichž je zobrazena zpáteční cesta do Říma. Jedná se tedy o poslední, uzavírající fázi, neboť jsou v ní dosavadní narativní možnosti naplněny.

Takto obecně vymezené kategorie konce a začátku pak můžeme dále členit na základní druhy či typy. V prvé řadě je třeba rozlišovat mezi absolutním a relativním koncem a mezi absolutním a relativním začátkem.

O relativním začátku je možné hovořit tehdy, když se v nějaké fázi otevírá řada epizod, přičemž je zároveň uzavřena nějaká předešlá dějová linie. V *Horalce* tak relativnímu začátku odpovídá epizoda popisující, jak se Rosetta a Cesira po útěku z Říma usazují v horské vesnici. Epizoda je co do významu vázána na předešlé děje, které završuje, zároveň však otevírá prostor pro

nové zápletky a jejich řešení. Příkladem relativního konce je na druhé straně odchod Rosetty a Cesiry z vesnice. Tato epizoda uzavírá jednu dějovou linii, avšak zároveň nechává otevřenou situaci, na jejímž počátku byl odchod z Říma.

O absolutním zakončení pak budeme hovořit tehdy, když danou fázi pojmem jako úplné završení, tj. jako fázi, která uzavírá předešlé fáze a již neotvírá jiné fáze. Příkladem absolutního zakončení tak může být závěrečná epizoda z *Horalky*, v níž se Rosetta a Cesira vrací domů. O absolutním začátku budeme naopak hovořit v případě, kdy nějaká fáze otevírá možnost rozvíjet další linii fází, ale sama na jiné fáze nenavazuje. Příkladem je zmíněná epizoda, v níž Rosetta a Cesira opouští Řím.

Tato příkrá rozlišení je vhodné zavést především kvůli tomu, abychom mohli lépe identifikovat ambivalentní případy, v nichž se jednotlivé typy kříží. Připusťme, že v mnohých případech zůstává nerozhodnuto, zda se jedná o plný, či relativní začátek, anebo zda se jedná o absolutní, či relativní uzavření narativních možností. Právě tato ambivalence bývá efektivní.

Známým příkladem takové nejednoznačnosti je Goldingův *Pán much*, kde se úplný konec zároveň jeví jaké výhled na mnohem větší katastrofu: chlapce, kteří se na ostrově pobíjejí, zachraňuje válečný křižník. Pokud jde o ambivalentní začátek, může být příkladem krátká Hemingwayova povídka *Jednoduchý dotaz*.²¹⁰ Text líčí epizodu, v níž se vojenský major dotazuje svého pobočnicka, zda píše dopisy své dívce. Tato epizoda se před nás staví, aniž bychom znali dřívější kontext či motivaci rozhovoru. V daném případě však nelze jednoduše tvrdit, že vstupujeme do děje *in medias res*. Spíše platí, že je nerozhodnutelné, zda vylíčená epizoda je vyústěním nějakého předchozího děje, o němž se nevypráví, anebo zda má epizoda představovat uzavřený obraz jediné události, nesoucí svébytné sdělení (epizodu můžeme např. pojmut jako vylíčení starostlivého zájmu). Právě tato víceznačnost nese specifický účinek.

6. Taktická jednota textu

V první kapitole jsme jako klíčové téma představili otázku jednoty či provázanosti textu. Zabývali jsme se tím, jakým způsobem se text jakožto svébytný jazykový objekt může na různých rovinách provazovat a jakým způsobem vytváří významový celek. Zde jsme vymezili rovinu textu nikoli jako vyšší rovinu nad hranicí věty, nýbrž jako soubor isotopních vztahů, které se mohou rozvíjet jak nad, tak pod větnou hranicí – vznikají tak isotopní soubory sémů, které se dále uspořádávají do struktury. Přitom jsme kladli důraz na okolnost, že v rámci popisu těchto jednot nehraje roli, na jakém místě v textu nacházíme příslušné sémémy, které se do isotopní jednoty zapojují. Je tedy principiálně možné, že textová jednota vznikne i mezi termíny, které jsou napříč textem značně rozptýlené. Platí,

²¹⁰ Hemingway 1964, str.285-287.

že stejně dobře jako může být text významově členitý, i když na rovině výrazu nemusí být členitost patrná, tak se také významová jednota textu nevyklučuje s rozptýleností termínů – také výrazně nepřehledný či přerývaný text může velmi dobře vytvářet jednotu významovou.

V této souvislosti se však také musíme zabývat otázkou, jak může docházet k průběžnému jednocení té či oné textové sekvence do jednoho celku. Tedy můžeme se ptát, v jakém ohledu se průběžně ustavuje jednota následných fází, takže text vytváří takticky souvislý celek či takticky souvislou linii. Jak jsme právě upozornili, na rozdíl od významové provázanosti (isotopie) není průběžná lineární provázanost pro text jakožto text určující – i takticky nespojitý text zůstává textem. Nicméně je důležité různé formy jednocení popsat, neboť mohou mít významovou relevanci.

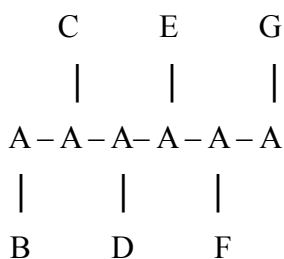
6.1 Základní typy jednocení

Lineární provázanost nejprve rozdělíme do dvou typů, které označíme jako typy páteřní:

1) O souvislé linii textu jednak můžeme hovořit tehdy, když v textu nacházíme pasáž, která jako specifická významová osa prochází celým textem. Na ni se pak průběžně prostřednictvím strukturních vztahů napojují ostatní pasáže. V tomto případě získáváme dva typy fází: jednak fáze, které nesou sémý náležející ke *konstantní pasáži*, jednak fáze nesoucí obsahy, které náležejí do pasáží přidružených.

Jednoduchým příkladem takovéto textové linie může být novela *Život Lazarilla z Tormesu*, jakožto klasické dílo spadající do žánru pikareskního románu. Zde se jednotlivé komponenty příběhu (různá dějiště, události) obtáčejí kolem jediné postavy, kolem pikara Lazarilla, který zde představuje hlavní spojovací článek.

Pokud pole této postavy označíme písmenem A a jednotlivé epizody označíme písmeny B C D E F G, můžeme tuto formu zauzlování znázornit následujícím způsobem:

2) Druhý typ taktické jednoty se v podstatném ohledu liší od předchozího typu, v němž je jednota zajišťována přítomností jedné pasáže napříč rozmanitými fázemi textu. Nyní je taktická jednota dána tím, že se obsahy předcházejících fází postupně nabalují a podílejí se na aktualizaci sémů v každé nové fázi. V tomto ohledu má zauzlování jednotlivých fází charakter *postupné*

kumulace: lineární jednota textu je dána relevancí všech předešlých fází pro interpretaci aktuální fáze, přítomné vždy interpretujeme na pozadí minulého. Vyjádřeno graficky:

1. fáze	2.f.	3.f.	4.f.
A	A	A	A
	B	B	B
		C	C
			D

(vyšší patra poskytují interpretační oporu pro patra nižší)

Příkladem takovéto kumulace může být klasická stavba bildungsrománu, v němž jednotlivé epizody postupně určují povahu hlavního hrdiny. V případě takové kompozice tedy platí, že každou fází čteme na pozadí všech předchozích etap vývoje. Každé fáze se postupně řadí k fázím, jimiž jsme dosud prošli a které představují oporu pro porozumění fázi přítomné.

6.2 Specifické typy jednocení

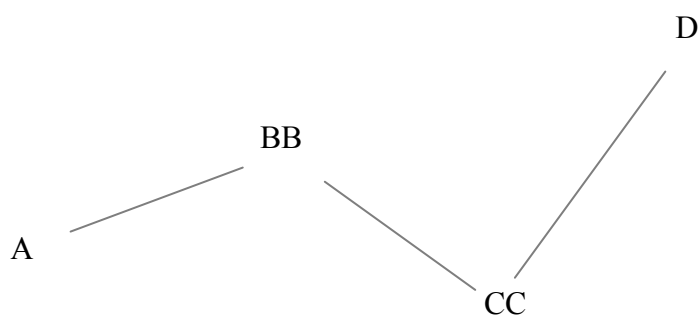
U obou uvedených typů – které se nezdá vyskytují pospolu v jediném textu – lze hovořit o *silné* taktické jednotě. V jednotlivých případech se textové fáze buď vinou kolem společného významového jádra, na něž se strukturně napojují, nebo se obsahy následných fází aktualizují na základě obsahů daných v předešlých fázích. V obou případech tedy lze vytknout významovou páteř, která text takticky jednotí.

Právě na tomto místě je však třeba upozornit, že ani u jedné z uvedených forem se nejedná o základní či minimální stupeň jednocení, ale spíše o formy jednoty, které jsou již v podstatném ohledu rozvinuté. Existují totiž typy sekvencí, které neodpovídají páteřním formám a u nichž přesto nelze hovořit o přerývaném textu.

V daném případě můžeme popsat hned dva modely lineárního zauzlování, které jsou v jistém ohledu slabší než modely právě popsané:

1) Nejprve se zaměříme na sekvence, v nichž na počáteční linii sice strukturně navazuje další fáze, ale tato fáze se již nevrací ke společnému významovému poli, ke společnému tématu. Vzniká tím *odbočka*, která se buď dále prodlužuje ve vlastním směru (BB), nebo z níž se vyděluje nějaká nová řada (C). Ta opět může vyznačovat nový směr (CC), nebo odbočovat (D) atd.

Vyjádřeno graficky:

Důležité je, že ačkoli v tomto případě nelze vytknout konstantní pasáž, k níž by se následné fáze navracely, stále konstatujeme lineární souvislosti fází, která zůstává nepřerušena: od bodu A až k bodu D dochází k zauzlování. O narušení této jednoty bychom hovořili pouze v případě, kdy by do textu vstoupila fáze nijak nespojená s žádnou z předcházejících fází. Narušení tedy nutně nemusí souviset s absencí nějakého konstantního významového pole.

Příkladem takto sjednocované linie může být pasáž ze IV. části Proustova *Hledání*, v níž je popisován večírek u manželů de Cambremer. Vypravěč se zde nejprve zmiňuje o rozhovoru se ženou hostitele, při kterém zároveň přemýšlí o svém ranním rozhovoru o Albertině – sekvence se tedy přesouvá od jednoho rozhovoru ke vzpomínce na jiný rozhovor, jehož téma je prvním rozhovorem asociováno. Tento druhý rozhovor, v němž se vypravěčova matka vyjadřuje o Albertině souhlasně, pak vyvolává vzpomínku na „stav pochyb“, do něhož vypravěče nejednou uvedl otec svou blahosklonností – blahosklonností, která „povyšuje do stavu zralosti“. Sekvenci pak zakončuje obecná úvaha o „životě dospělého“, k níž se vypravěč po vzpomínce na otce přesouvá.²¹¹

Ukazuje se tedy, že každá z uvedených fází klíčí ve fázi předchozí, specificky se na ni napojuje, avšak pokaždé zavádí vlastní směr. V daném případě je tak zachována soudržnost jednotlivých fází, ačkoli není možné označit jejich společné téma.

2) V druhém případě k zauzlování sekvence dochází tím, že se obsah následné fáze aktualizuje pouze na základě vztahu k *některým* předchozím fázím, nebo tím, že obsah následné fáze zpětně určuje obsah pouze *některých* fází předchozích. Jednota je tudíž v daném případě zachována, i když se obsah příslušné fáze neaktualizuje na pozadí *všech* předchozích fází, nebo i když určitá fáze nemění smysl *všech* předchozích fází: nedochází k úplné kumulaci či úplné redistribuci obsahů. Nyní můžeme hovořit o *kumulaci lokální*:

²¹¹ Proust 1983, str. 332-333.

1. fáze	2.f.	3.f.	4.f	
A	A	B	C	
	↓↑	↓↑	↓↑	(možné směry interpretace)
	B	C	D	

Příkladem tohoto taktického typu budiž báseň Stanislase Rodanského *Vertikální noc*.²¹² Některé fáze tohoto textu nepojí žádný strukturní vztah, a stejně tak nedochází ke kumulaci obsahů, takže bychom jeden verš četli na pozadí všech předešlých veršů. Přesto je v textu taktická jednota rozvíjena, přesto lze popsat průběžné řetězení textu.

Uvedme alespoň následující tři verše:

At' jsem – zlatý míč vržený do východu slunce.

At' jsem – kyvadlo, jež se vrátí do mrtvého bodu hledat vertikálu slova.

At' jsem – jednou i druhou miskou vah, vahadlem.

...

Platí, že vedle anafory – která představuje vnější souvislost – navazují tyto verše vnitřní, významový vztah, pokud pokaždé interpretujeme sémémy předešlého verše na pozadí verše nadcházejícího. První verš lze číst na pozadí druhého a druhý verš na pozadí třetího:

Pokud jde o první a druhý verš, platí, že syntagma „míč vržený do východu slunce“ lze interpretovat prostřednictvím sému /návrat/, který nacházíme ve druhém verši. Na pozadí tohoto vztahu tedy dospíváme k interpretaci, podle které se vržený míč *vrací* do slunce stejně jako kyvadlo klesá do mrtvého bodu.

Podobný vztah pak můžeme popsat mezi třetím a druhým veršem, kde pohyb kyvadla, o němž se hovoří ve druhém verši, budeme interpretovat prostřednictvím sému /vyvažování/ či /rovnováha/, které se nacházejí ve třetím verši. Nyní platí, že kyvadlo klesá do mrtvého bodu, stejně jako se vyvažují misky vah. Poklesnutí tedy představuje nabytí rovnováhy.

Důležité je, že tímto dvojím prolnutím se všechny tři verše propojují, aniž jim musíme připsat identický obsah. Sémy jsou sdíleny pouze mezi prvním a druhým veršem (/návrat/) a druhým a třetím veršem (/vyvažování/). Vazby tedy vznikají pouze lokálně.

²¹² Rodanski 2005, str. 103.

Shrnutí

Pokusme se nyní o stručné shrnutí poslední části kapitoly. Zabývali jsme se tím, jakým způsobem se text jako celek může uspořádat do jedné linie. Nejprve jsme vydělili dva základní typy provázanosti, tzv. typy páteřní, u nichž lze vytknout společnou významovou osu procházející celým textem. Jednak jde o textové formy, v nichž se na hlavní, konstantní pasáž napojují okrajové pasáže: příkladem je román věnovaný jedinému hrdinovi, kolem něhož se obtáčejí různé epizody děje. Další typ představují textové linie, v nichž následné fáze interpretujeme kumulativně na pozadí všech předešlých fází: příkladem byl bildungsroman.

Vedle těchto páteřních typů jsme rozlišili dvě textové linie, které zůstávají jednotné, i když nevykazují společné významové jádro. V prvním případě jde o texty, jejichž fáze pokaždé navazují na předešlou pasáž, ale nutně se nevracejí k nějaké konstantní pasáži, ke konstantnímu tématu – jde o neustálé narůstání odboček. V druhém případě se jedná o textové linie, v nichž každou fázi interpretujeme pouze lokálně, na pozadí některé předchozí nebo následné fáze, ale nevztahujeme ji ke všem fázím. Ani v tomto případě tedy nelze vytknout společné významové jádro, a přesto se sekvence postupně jednotí.

Tyto rozmanité typy jednocení opět můžeme shrnout v tabulce:

Taktická jednotka textu
konstantní pasáže
postupná kumulace
odbočování
lokální kumulace

Pokud se z odstupů zaměříme na jednotlivá témata rastierovské sémantiky, ukazuje se, že v rámci předkládané teorie se rozmanité dimenze textu prezentují jako dimenze nezávislé na mimojazykové skutečnosti. V první kapitole jsme se pokusili předvést, že koheze textu není dána tím, že by text hovořil o jediném předmětu, situaci či události, které jsou nezávislé na jazykové výpovědi, ale tím, že generuje obsahy, mezi nimiž se rozvíjejí isotopní vztahy. V druhé kapitole byly obdobně vymezeny základní jednotky textu – pasáže –, které z principu nemusejí odpovídat segmentům reálného nebo fikčního světa. V daném případě se jedná o homogenní významová pole, mezi nimiž se mohou rozvíjet vztahy nemyslitelné v případě reálných či fikčních objektů (pasáže se ocitají např. v kontrárních a kontradiktorických vztazích). Pokud jde o téma třetí kapitoly, o autonomii textu vzhledem k rovině objektů tu můžeme hovořit v souvislosti s tím, že aferentnost a paradigmatická sémů není dána povahou předmětů, k nimž text případně referuje. Platí, že také objektivně vykazatelným rysům mohou v dané situaci odpovídat pouze aferentní sémy, zatímco paradigmatické sémy vůbec nebudou mít objektivní korelát (např. paradigmatický sém /luxusní/ v sémému „kaviár“ neodkazuje na objektivní vlastnost věci). A konečně, v případě taktického uspořádání jsme zdůraznili, že lineární řád příslušných sémůmů nejen nemusí odpovídat lineárnímu řádu objektů, ale může s ním být zcela nesrovnatelný, tzn. nemusí tomuto řádu ani odpovídat, ani protičinit.

Vzhledem k tomu, jakým způsobem jsou tyto jednotlivé kategorie formulovány, bychom nyní mohli říci, že rastierovská sémantika je v podstatném ohledu výsledkem *imanentního* přístupu k textu a že specifická souhra otevřenosti a uzavřenosti, jak se prezentuje napříč jednotlivými textovými dimenzemi, je vposledku souhrou pouze na intensionální rovině. Takovému pohledu na Rastierovu sémantiku velmi dobře odpovídají některé vlastní autorovy výroky týkající se obecné, případně textové lingvistiky. Například ve studii „Sémantický a estetický realismus“, kde se Rastier vyhraňuje vůči pojetí významu textu jako pouhého prostředku reprezentace objektů, jsme upozorněni, že „reprezentační teorie významu vychází z odvěkého předpokladu, na jehož základě oddělujeme znak a smysl ... a redukuje jazyk na pouhý ideografický nástroj.“ Dle Rastiera se však „dnešní lingvistika nemůže spokojit s tímto předpokladem, naopak má napomoci k jeho odstranění ... : jde o to zkoumat texty samy o sobě (*en eux-mêmes*), tzn. jde o to zkoumat je jako objekty, nikoli jako nástroje poznání.“²¹³ Rastier zde vychází z předpokladu, že jazykový význam není jen funkcí mimojazykové skutečnosti (v tomto ohledu je oddělován smysl a znak, vlastní zdroj smyslu je přemístěn mimo systém znaků), ale spíše strukturou, která se generuje pouze „v jazyce a

²¹³ Rastier 1992b, str. 82.

prostřednictvím jazyka“. Analýza jazykového významu tedy může a má probíhat bez ohledu na rovinu, k níž text případně odkazuje (rovina předmětů či představ předmětů).

Důraz na autonomii jazykového významu je u Rastiera patrný i v momentech, kdy se musí vyrovnat s otázkou mimojazykového kontextu, který z hlediska jeho sémantiky představuje nezbytnou oporu interpretace. Právě v souvislosti s mimojazykovým kontextem jsme například upozorněni, že „důsledná teorie interpretace nutně reflektuje, že pro interpretaci textu jsou důležité veškeré druhy poznatků... Avšak pokud tyto poznatky umožňují objasnit text, ještě z něho nečiní svého nositele.“²¹⁴ V případě interpretační sémantiky tedy platí, že při výkladu textu je třeba zohlednit okolnosti, za nichž text vzniká, nicméně neznamená to, že smysl textu je pouhou funkcí vztaženou k faktům, nebo že je přímo identický s těmito fakty, o něž se při interpretaci opíráme. Rastier zjevně předpokládá, že existuje rozdíl mezi rovinou konstituce jazykového významu (která je v daném případě rovinou diferencí, rovinou vzájemně se vymezujících jazykových hodnot) a objektivní oporou interpretace, která pomáhá určit sémý aktualizované v daném textu: například sém /rostlina/ se ustavuje bez ohledu na to, zda skutečně nějaké rostliny existují, nicméně platí, že tento sém může být aktualizován, pokud daný výraz použijeme v kontextu zahrnujícím rostlinu-objekty.

Tento imanentistický přístup k fenoménu jazykového významu Rastier staví především proti kognitivním vědám, které jazyk chápou právě jako nástroj reprezentace objektů²¹⁵. Podle Rastiera v tomto případě existuje souvislost mezi pojetím poznání jako reprezentace skutečnosti a pojetím jazyka jako nástroje poznání. Tyto figury se propojují v jednoduchém vzorci: „poznání je vymezeno jako reprezentace skutečnosti, zatímco jazyk je chápán jako prostředek této reprezentace.“²¹⁶ V daném případě je tedy sémantika jazyka vztažena k doméně, která je samotnému jazyku vnější – buď k pojmům (logická doména), nebo k představám (tzv. topologická doména), jejichž prostřednictvím se jazyk vztahuje k objektům.

Je důležité, že tato tvrzení Rastier uplatňuje také ve spojitosti s teoriemi, které přisuzují textu schopnost rozvrhovat či konstruovat ne-aktuální stavy věcí. Jedná se o teorie opírající se o axiom, podle něhož „text odkazuje pouze na svět, který sám stvořil“, resp. podle něhož text referuje toliko k „vlastnímu světu“²¹⁷. Autonomie jazyka by pak byla zakotvena právě v takovém fikčním univerzu, které – takřka co do svého bytí – závisí na příslušném jazykovém aktu. Mohli bychom se totiž domnívat, že pokud text sám rozvrhuje stavy věcí, které jsou určující pro jeho význam, pak lze jazyku – co do konstituce významu – přiznat autonomii: sám text vytváří svět, který určuje jeho

²¹⁴ Tamtéž.

²¹⁵ Jako exemplární autor je uveden Ray Jackendoff. Právě v souvislosti s Jackendoffovými tezemi jsme upozorněni, že záměrem kognitivismu je „zahnout lingvistiku do psychologie“ (Rastier 2005a, odd. 3.1, viz také Rastier 2005d).

²¹⁶ Rastier 1992b, str. 84.

²¹⁷ Tamtéž, str. 86.

smysl. Obdobně jako v případě kognitivismu však Rastier upozorňuje, že také zde – to znamená, i když se přesuneme na rovinu ne-aktuálních stavů věcí či fikčních světů – je stále zachován model, podle něhož se význam neustavuje na vlastní rovině jazyka. Také v tomto rozšířeném modelu, zohledňujícím performativní sílu řeči, jazyk pouze reprezentuje obsahy, které jsou vůči němu vnější: rozdíl spočívá pouze v tom, že pojmy jazyka se neustavují ve vztahu k aktuálnímu stavu věcí, ale ve vztahu k možným či fikčním stavům světa.

Právě v této souvislosti je formulován obecný nárok týkající se společenských věd, v jejichž rámci lingvistika zaujímá klíčové místo. Podle Rastiera společenské vědy mají „v kontrastu s kognitivními vědami a tou filosofií jazyka, která utváří jejich klasické paradigma, stvrzovat ... autonomii symbolična, aby vymezily specifický typ objektivitu charakterizující jejich doménu.“²¹⁸ Předmětem společenských věd tedy má být autonomní sféra významu, který není chápán např. jako pouhý odraz psychologických obsahů nebo reálných objektů, ale jako zcela svébytná entita s vlastním principem členění. Jestliže sféru významu neuchopíme jako sféru autonomní, můžeme podle Rastiera dospět až k „základní aporii realismu“, kterou lze dobře popsat např. v oblasti obecné teorie umění nebo v rámci obecné teorie literatury. Tato aporie spočívá v tom, že „umělecké dílo, a obzvlášť umělecký text, jenž nemá vlastní ontologii, musí nabýt svou ontologickou hodnotu (*dignité ontologique*) z toho, co reprezentuje.“²¹⁹ Text tedy v daném případě neposuzujeme vzhledem k tomu, jak jsou v něm členěny významové jednotky, ale pouze vzhledem k tomu, jaké psychické či faktické obsahy přejímá a reprezentuje.

V návaznosti na tato vymezení Rastier vyžaduje provést obrat vůči tomu, jak byla dosud prezentován vztah mezi jazykovým významem a představami předmětů. Nejenže představy nemají zajišťovat význam v jazyce, tyto představy dokonce musíme pojmout jako psychologické entity, které jsou v rámci toho či onoho jazyka určované systémem označovaných. Rastier v daném případě hovoří přímo o referenci k předmětům, která je vymezována jazykově: „je třeba rozlišovat označované (jež jsou vlastní jazyku a jeho užití) a představy, které označované vyvolává: smysl textu lze tedy chápat jako soubor jazykových vymezení (*contraintes*), jež určují vznik psychických představ, avšak tento smysl se neredukuje na tyto představy... Je snad zbytečné znovu opakovat, že každý text k něčemu referuje, nicméně je to smysl textu, co určuje referenci, není tomu naopak, jak si žádá realistická tradice.“²²⁰ Rastier pak právě v této souvislosti hovoří o „sémantických vymezeních“, která formují jednotlivé vjemy a obrazy v mysli: sémantické rysy mají určovat „valence asociací“²²¹.

Tento obrat nasměřovaný proti psychologismu v lingvistice – kdy už význam nechápeme jako

²¹⁸ Rastier 1992b, str. 87.

²¹⁹ Tamtéž.

²²⁰ Tamtéž, str. 90.

²²¹ Tamtéž.

strukturu určenou představami, ale naopak jako strukturu, která představy určuje – vrcholí v Rastierově pojmu referenční impresie (*l'impression référentielle*).²²² Tento pojem má poskytovat alternativu ke koncepcím, podle nichž text nabývá realistickou hodnotu, jestliže prostřednictvím pojmů skutečně navazuje vztah k mimojazykové sféře. Rastierem navrhovaná alternativa spočívá v tom, že realistická hodnota textu není dána reálným vztahem k předmětu (tedy tím, že bychom konstatovali spojení dvou heterogenních rovin – textové a mimotextové), nýbrž pouze určitým textovým uspořádáním, které odkaz směřující mimo text zakládá jakožto efekt. Text se prezentuje či „působí“ jako otevřený k objektům. Jestliže v případě realistického přístupu musíme zkoumat, jak se může protnout textová a mimotextová dimenze, v případě referenční impresie se tedy zaměřujeme pouze na imanentní podmínky, na formu textového uspořádání, díky němuž se referenční impresie konstituuje.²²³ To, co podle Rastiera referenční impresi vyvolává, jsou především isotopní vztahy mezi příslušnými obsahy textu. Imprese se tedy nezakládá na samostatných termínech (samy morfémy, lexie či věty zahrnující příslušné sémémy referenční impresi nenesou), nýbrž na termínech navazujících vztah obsahové ekvivalence.

Alespoň na okraj upozorněme, že otázka referenční impresie, jak je Rastierem napříč rozmanitými texty formulována, se již ocitá na samotné hranici interpretační sémantiky. Dokonce můžeme říci, že do hry tu vstupují otázky, které jsou v rámci rastierovského korpusu jen obtížně řešitelné: sémantický aparát (konkrétně kategorie isotopií a jí přidružené pojmy) je zde využíván k výkladu psychologických témat, problematika významových ekvivalencí se propojuje s problematikou jejich vnímání či pojmání na straně recipienta. Zároveň je však třeba zdůraznit, že ačkoli tyto analýzy jsou z určitého úhlu pohledu problematické, jsou stále v souladu se základními principy interpretační sémantiky. Jde o to vysvětlit fenomén odkazování textu k objektům, aniž by bylo nutné zpochybňovat autonomii textového pole jakožto pole jazykových hodnot.²²⁴

Vzhledem k řečenému tedy můžeme tvrdit, že interpretační sémantika směřuje k pozici

²²² Rastier je zde inspirován především Riffaterrovým (1978) a Barthesovým (1967) pojmem referenční iluze.

²²³ Rastier 1992b, str. 101.

²²⁴ Alespoň na okraj upozorněme, že imanentní přístup k jazyku či jazykovému významu, jímž se tu zabýváme, nachází svůj protějšek také v oblasti myšlení o literatuře, které může filosofií jazyka v mnohém inspirovat. Jak známo, imanentismus byl poprvé formulován jako svébytné teoretické stanovisko u ruských formalistů a u představitelů nové kritiky: v obou případech jde vyloučení historického a biografického výkladu literatury ruku v ruce s pozorností vůči vlastní struktuře literárního díla. Imanentistické zaměření však nacházíme také za hranicemi těchto proudů, v reflexích autorů literárních děl, např. u Prousta (1996, str. 57 n.), anebo u svébytných teoretiků, jejichž dílo lze jen obtížně přiřadit k nějakému hnutí či nějaké škole. Např. Emil Staiger. formuluje imanentistické teze mimořádně důrazně. V úvodu ke knize *Die Zeit als Einbildungskraft des Dichters* (1939) vylučuje výklad díla za pomoci výpůjček či vlivů, za pomoci individuálního či kolektivního ducha, prostřednictvím společenských podmínek nebo pomoci informací o soukromých prožitcích autora (viz Steiger 2008, str. 10 nn.). Důležité je, že všechny faktory, které Staiger vyděluje a které odmítá uznat jako východisko pro popis literárního díla, lze v rámci interpretační sémantiky zobecnit a prohlásit za principy, které jsou nepřijatelné pro výklad textu vůbec. Vyloučena by tedy nebyla pouze snaha redukovat význam textu na reálná fakta a psychologické obsahy – již víme, že právě těmto otázkám se Rastier věnuje především –, ale vyloučeny by byly také kategorie vlivu, společenských podmínek, ducha a prožitku. Jinými slovy, také v rámci interpretační sémantiky lze prosazovat axiom, že smysl textu je neuchopitelný prostřednictvím jednotlivých faktorů, které stály nebo mohly stát u jeho vzniku.

textového imanentismu: Význam textu je třeba analyzovat především s přihlédnutím k tomu, v rámci jakého jazykového systému se pohybujeme, případně jaké sémantické třídy, odpovídající té či oné diskursivní praxi, se v textu realizují. Vztah textu k mimojazykové skutečnosti pak není chápán jako reálný vztah k objektu, ale jako výsledek uspořádání textu, které vyvolává dojem reference.

Nicméně právě na tomto místě je třeba upozornit, že Rastier se vedle realismu, s nímž je podle něho úzce svázán kognitivní přístup, jednoznačně vymezuje také vůči *vyhraněně* imanentnímu pojetí jazykového významu, tzn. vůči pojetí, které otázku interpretace spojuje právě a pouze s doménou jazykového systému či příslušné jazykové normy. S těmito přístupy Rastier sice sdílí předpoklad, že smysl textu není možným předmětem epistemologie (tzn. smysl textu není souborem nabytých poznatků o objektech), nicméně jednoduše nepřijímá tvrzení, že k určení smyslu textu stačí pouze znalost systému jazyka. V rámci interpretační sémantiky jsou tedy vyloučeny hned dva, nikoli pouze jeden přístup ke smyslu textu: nejenže smysl není záležitostí epistemologie, ale není přístupný ani analýze vycházející toliko z určité *langue* či z určitého jazykového kódu. Pokud jde o druhý zmíněný přístup, Rastier upozorňuje, že v daném případě bychom pouze přiřazovali jednotlivým označujícím odpovídající označované, tzn. označující v této perspektivě chápeme jako dané a označované je pouhým výsledkem analýzy: „Pokud je znám znak, identifikace označujícího umožňuje identifikaci označovaného,“²²⁵ význam znaku na základě znalosti jazyka tedy pouze objasňujeme (*mettre en évidence*).²²⁶

Vzhledem k těmto jednotlivým vymezením tedy musíme Rastierovu pozici specifikovat blíže. Zjevně se nejedná o přístup realistický, realismus je podle všeho hlavním protivníkem interpretační sémantiky. Ale nemá se jednat ani o přístup čistě imanentní, ten lze spojovat také s teoriemi, jež jsou v některých ohledech interpretační sémantice blízké (Greimasova strukturální sémantika, hjelmslevovská glosematika). Sám Rastier se pokouší svou pozici vyměřit přesněji – upozorňuje, že interpretační sémantika se od imanentismu a realismu liší, neboť se jedná o přístupy čistě *objektivistické*:

V daném případě je důraz kladen především na okolnost, že jak imanentní přístup, tak realismus nechávají stranou hermeneutické podmínky interpretace. V jednom případě je význam chápán jako označované, které se vymezuje v rámci toho či onoho jazykového systému, v druhém případě je smysl zakotvený pouze v objektu či pojmu, který objektu odpovídá. V tomto ohledu

²²⁵ Rastier 1994, odd. 1.2.

²²⁶ Po bok tohoto způsobu interpretace podle Rastiera můžeme klást i přístupy, které rozlišují mezi doslovným a pouze přidruženým či odvozeným významem znaku (*sens littéral, sens dérivé*), tzn. přístupy, v jejichž rámci určitému označujícímu připisujeme – bez ohledu na parametry situace, v níž je výpověď zahrnující tyto znaky formulována – hierarchicky uspořádaný soubor označovaných. Rastier v této souvislosti odkazuje především na tradiční lexikografii, v níž je význam znaku pojímán právě tímto způsobem: označujícímu jednoduše neodpovídá označované, ale specifická struktura označovaných. Také z tohoto úhlu pohledu je význam nějakého znaku spojován pouze s imanentní rovinou jazyka, mnohost významu není dána rozmanitostí kontextů, do nichž znak může vstoupit, ale povahou označovaného, které je v daném případě komplexní a které je třeba jako takové analyzovat.

můžeme říci, že oba přístupy určují význam objektivně, nezávisle na okolnostech mluvy: určují ho buď pouze vzhledem k objektu, nebo pouze vzhledem k jazykové normě. Rastier oproti tomu upozorňuje, že smysl textu je pokaždé otevřen určité hermeneutické situaci, a to do té míry, že právě tuto situaci lze označit za samu doménu smyslu. Dle Rastiera je „smysl textu imanentní situaci interpretace, ... ustavuje se ve vztahu ke svému interpretovi v rámci nějaké společenské praxe. Modifikuje se tedy spolu s touto praxí. V rámci sémiotiky rozmanitých kultur pak nelze popsat situaci interpretace transcendentálně. Jedinými invarianty jsou zákonitosti recepce významu (*lois de perception sémantique*), které lze studovat v rámci psychofyziologie, ale které se jako takové ocitají mimo rámec hermeneutické filosofie.“²²⁷ Smysl textu tudíž není v nějaké situaci pouze realizován (jako *langue v parole*), jde o smysl pokaždé spjatý s nějakou společenskou (či širší kulturní) praxí, a tedy s určitou situací, v níž se tato praxe rozvíjí. Význam textu pak nelze vytknout „transcendentálně“, ale pokaždé jen v rámci toho či onoho situačního zakotvení.²²⁸

V úvodu kapitoly o pasážích a v příslušných partiích kapitoly o aferenci jsme se již některým těmto tématům věnovali. Zmiňovali jsme se o základní hermeneutické perspektivě, o klasifikaci jednotlivých kontextů apod. Právě na tomto místě se však musíme zabývat tím, v jakém ohledu je – v rámci vlastního Rastierova výkladu – mluvní situace klíčovým faktorem při určování smyslu textu, resp. jaký je „mechanismus“ tohoto vztahu. Jak je patrné, teze o nezrušitelném poutu mezi textem a okolnostmi, za nichž byl text formulován, je kladena na způsob určitého axiomu, který má tvořit protiváhu imanentismu a realismu. Nicméně otázkou zůstává, co jsou pro Rastiera klíčové momenty tohoto vztahu a jak silná má být vazba textu na situaci.

Východisko tu mohou poskytnout následující dva výroky ze studie o imanentismu, v níž se mj. znovu objevuje téma sémantických tříd a téma textového žánru. Rastier nejprve tvrdí, že „pokud aplikujeme [diferenční princip významu] důsledně, dostaneme se do pozice, jež je protikladná imanentismu. Každý sémantický rys a každý sémém jsou totiž vymezeny v rámci tříd. Avšak jen málo tříd může být vztaženo k jazyku (*langue*), a i ty třídy, které k němu lze vztáhnout, mohou být uchopeny jako diskurs. Lexikální třídy nenáleží do jazyka, ale závisí na normách (byť platných pouze dočasně) a na hledisku, které určovalo jejich konstrukci.“²²⁹ Rastier tedy navrhuje, abychom sémantické třídy odejmuli jazyku a přiřkli je příslušnému diskursu či jazykové normě – norma či diskurs se stává doménou sémantických tříd. Přitom však stále předpokládá, že obsah těchto tříd určuje diferenční princip (jsou v nich artikulovány sémantické rysy), tento princip se tedy pouze

²²⁷ Rastier 1994, odd. 1.2. V této souvislosti můžeme odkázat také na tvrzení Dominiquea Legalloise, který upozorňuje, že právě hermeneutický přístup umožňuje Rastierovi chápat text jako specifický jazykový objekt, nikoli pouze jako syntagma nižších jazykových jednotek (Legalloise 2001, str. 48).

²²⁸ Rastierovu pozici tu dobře shrnuje ve svém komentáři Jean-François Jeandillou. Podle něho Rastierovo pojetí textu „umožňuje tento [jazykový] objekt vyprostit z analýzy diskurzu i z imanentistických přístupů, umožňuje ho deontologizovat a zároveň ho otevřít interpretačním procesům, v nichž se pojí hermeneutika a filologie...“ (Jeandillou 1996, str. 57).

²²⁹ Rastier 1994, odd. 1.2.

přesouvá z roviny jazyka na rovinu norem či žánrů diskursu.

Zaměříme se nyní na druhý výrok, v němž se toto téma rozvíjí. Rastier zde upozorňuje, že „k určování [smyslu textových jednotek textem jakožto celkem] se připojuje určování textu jakožto celku komunikační situací. Avšak komunikační situace není neutrální a nelze ji vymežit abstraktně. Pokaždé se nachází v rámci nějaké společenské praxe, ta určuje diskurs, na němž závisí text a žánr strukturující tento text.“²³⁰ Tedy zatímco v předešlé citaci byl vztah mezi textem a diskursem jen obecně pojmenován, nyní je podrobněji popsáno hierarchické uspořádání jednotlivých determinant smyslu. Postupujeme od určovaných k určujícím momentům textové sémantiky: v daném případě platí, že 1) smysl jednotlivých textových jednotek je závislý na uspořádání celého textu, 2) uspořádání textu jako celku je závislé na příslušném textovém žánru, 3) žánr je vymezen jako forma v rámci širší rubriky diskursu, 4) diskurs jako takový odpovídá určité společenské praxi.

Vzhledem k takovému zřetězení jednotlivých determinant významu platí, že při interpretaci textu (první krajní bod řetězce) musíme zohledňovat, v rámci jaké praxe je text formulován (druhý krajní bod řetězce). Platí, že právě v souladu s touto praxí je třeba volit odpovídající diskurs a žánr (např. informace o nemoci bude interpretována odlišně, pokud ji sděluje pacient lékařovi a pokud ji sděluje přítel příteli v rámci běžné, každodenní komunikace). Jestliže tyto předpoklady vztáhneme k tvrzením o sémantických třídách, plyne z toho, že vzhledem k rozmanité společenské praxi volíme při interpretaci rozmanité diskursivní formy a rozmanité žánry, takže do hry pokaždé vstupuje jiné uspořádání sémantických tříd, ustavuje se jiná struktura smyslu.

Avšak právě tuto okolnost je třeba zdůraznit: Z hlediska interpretační sémantiky je smysl imanentní situaci, je neoddělitelný od situace, protože se pokaždé jedná o smysl určovaný v rámci nějakého žánru, který *volíme* vzhledem k danému situačnímu zakotvení. Pouze v tomto ohledu tedy platí, že existuje toliko diskursivně vymezený smysl textu, smysl vztahený k té či oné situaci či praxi, a že nezbývá než zohlednit společenskou doménu, v níž se text uplatňuje. Situace je Rastierem chápána jako nutný interpretant, který napomáhá určit diskurs, žánr a sémantickou třídu, nicméně významové prvky této třídy se stále artikulují diferenčně, nezávisle na konkrétní situaci mluvy. Jinými slovy, z hlediska interpretační sémantiky není smysl textu situaci imanentní proto, že by situace představovala princip jeho artikulace, ale proto, že pouze situace umožňuje zvolit odpovídající žánr. Sémantická třída, která do tohoto žánru spadá, zůstává co do konstituce významu na situaci nezávislá.

Pokud však interpretační sémantika vtahuje do hry situační kontext právě tímto způsobem, tj. jako faktor určující specifický diskurs a jemu odpovídající žánr, zůstává otázkou, do jaké míry lze tento přístup chápat jako alternativu k imanentismu, který pracuje toliko s představou jazykového

²³⁰ Tamtéž, odd. 2.

systému či jazykové normy. Klíčové lingvistické principy, např. princip diferenciacie významových rysů, totiž v daném případě zůstávají v platnosti, pouze pojem obecné, žánrově nevymezené *langue* a jí podřízených norem je nahrazen koncepcí rozmanitých diskursivních žánrů, které se stávají pertinentní vzhledem k té či oné diskursivní praxi. Ukazuje se tedy, že v případě interpretační sémantiky, jak byla dosud prezentována, jde pouze o diferencovanější přístup v rámci imanentismu, nikoli o přístup, který by toto pojetí jazyka v podstatném ohledu přesahoval: Rastier zohledňuje širší pole výkladových rámců (jde o celou škálu rozmanitých diskursů) a mimojazykových interpretantů, avšak text se v dané perspektivě neotevírá vnějšku, který by spoluutvářel jeho smysl.²³¹

Právě v této souvislosti se můžeme zabývat otázkou, zda by byl udržitelný projekt interpretační sémantiky, pokud bychom vztah textu a situace nechápali pouze jako vztah určitého jazykového objektu (textu) a mimojazykového kontextu určujícího textový žánr, nýbrž pokud bychom tento vztah uvažovali mnohem silněji: jako odkázanost výpovědi na situaci, v níž nabývá určitý smysl a v níž se konkretizuje její struktura. Tato otázka nás tedy znovu vrací k tématu, které procházelo jednotlivými kapitolami práce. Pokud je kontext chápán jako jedna z hlavních významových determinant smyslu, která pomáhá čelit principiální otevřenosti textu, pak by posílení této odkázanosti na kontext bylo také posílením principu, který v daném čase a místě zakládá určité rozvržení textového významu a textové struktury.

Můžeme tu zvážit hned tři stupně této odkázanosti, která je určující pro smysl textu. Můžeme uvažovat tři principy, které vysvětlují, jakým způsobem strukturní a významová otevřenost textu nachází svůj protějšek v určitém významu a v určité struktuře:

1) První typ vztahu, který lze myslet mezi situací a příslušným jazykovým žánrem, jsme již zmínili ve III. kapitole, kde jsme hovořili o různých interpretantech motivujících aferenci sémů (vytváření nových sémických svazků). Upozornili jsme, že aferentní přenosy v daném případě nemusí být vedeny pouze interpretanty zahrnutými v textu (šlo by např. o zvukovou ekvivalenci), ale také stavem věcí, jemuž odpovídá uspořádání nějakého sémému. Prvkem, k němuž při interpretaci přihlížíme, tedy může být určitý fakt zasazený v mimojazykovém kontextu (uvedli jsme příklad, kdy je na základě konstatování odpovídajícího stavu věcí v sémému „žena“ aferován sém /slabost/). Fakta motivující aferenci pak lze klasifikovat rozmanitým způsobem: aference se může rozvíjet např. na pozadí aktuálních či pouze fiktivních stavů věcí, fakt může být bezprostředně dán jako předmět vnímání nebo může být pouze předmětem imaginace. Důležité je, že ve všech případech se *aference opírá o strukturu, která je vůči textu vnější*, ale která je přitom určující pro

²³¹ Jak jsme se pokusili ukázat ve III. kapitole, při genezi aferentních sémů není určující povaha té či oné situace, v níž jsou texty vytvářeny, ale pouze přesuny sémů spadajících původně do různých paradigmat: aferentní jednotka se ustavuje tak, že sém jednoho sémému je při daném textovém uspořádání vnášen do jiného sémému.

jeho význam.

2) Druhý stupeň vztahu mezi textem a jeho vnějškem můžeme vymežit následujícím způsobem: Situace není sémanticky relevantní pouze proto, že by mimojazykový kontext vedl k aktualizaci těch kterých paradigmatických sémů spadajících do daného žánru, nebo proto, že by motivoval aktualizaci sémů aferentních (tj. proto, že by motivoval přesuny sémů mezi sémémy). O vazbě textu k mimojazykovému kontextu můžeme hovořit také vzhledem k tomu, že *díky mimojazykovému kontextu dochází k novému členění sémantických tříd*. Nejedná se tedy pouze o uspořádání již vyčleněných obsahů do nových sémických svazků. Jde o vlastní artikulaci sémantického pole na základě situace, v níž je text vytvářen (určitá situace může např. motivovat k novému členění domény /živé/, pokud se objeví organismus, který dobře neodpovídá alternativě mezi taxémy /rostlina/ a /živočich/, a který si tedy vynucuje nové členění). V rámci takové sémantiky je zajištěn silný vztah k mimojazykovému kontextu (kontext zde není pouze indikátorem žánru, ale principem určujícím členění jeho obsahů), aniž se navracíme ke stanovisku kognitivní vědy. Diferenční princip je zde zachován, význam neredukujeme na pouhou psychologickou substanci.

3) Vposledku je možné prohloubit hermeneutický aspekt interpretační sémantiky. Jednotlivé sémantické třídy by v daném případě nebyly vázány na mimojazykový kontext pouze v tom ohledu, že situace motivuje členění obsahů v rámci jednotlivých tříd. Silnější vazba k situaci nyní spočívá v tom, že *jednotlivé obsahy vyčleněné v rámci daného kontextu či situace se stávají srozumitelné pouze na pozadí či přímo uvnitř tohoto kontextu*. Jedná se tedy o vztah k situaci, u níž můžeme myslet různá časová rozpětí (text zasazujeme do víceméně širokého horizontu, v němž je smysluplný) a různou formu aktuality (může se jednat o aktuální situaci, ale stejně dobře může být text promítnut do situace pouze imaginované, nebo do situace, kterou rekonstruujeme ve vzpomínce). Důležité je, že v daném případě situace není chápána pouze jako interpretant spouštějící aferentní procesy, nebo jako faktor členící sémantické třídy. Mimojazykový kontext je nyní vymezen jako prostor, v němž jednotlivé jazykové termíny dávají smysl.

Právě na základě těchto rozlišení můžeme vyznačit odlišný směr pro další zkoumání literárních textů, než jakým interpretační sémantika dosud postupovala. Jak je patrné, pro Rastiera umělecká literatura představuje specifický, průběžně se vyvíjející diskurs, jemuž odpovídá celá škála rozmanitých žánrů: ty jsou vymezovány jako historicky ustavená paradigmata či formy, které lze z jednotlivých textů abstrahovat a které lze následně popsat. Vzhledem k tomu, co bylo právě řečeno o odkázanosti textu na mimojazykový kontext, však literaturu nemusíme zkoumat pouze jako textovou formu. Můžeme se zabývat tím, jakým způsobem literární texty vstupují do konkrétních situací a jak se v těchto situacích – ve všech třech uvedených ohledech – utvářejí. Jinak řečeno, o literatuře nemusíme uvažovat pouze z hlediska textového uspořádání, ale také s ohledem

na specifický vztah mezi básnický textem a místem, v němž je tento text zakotven a v němž nabývá určitý tvar a význam: významové přesuny i samo členění významu se stávají smysluplnými v daném okamžiku promluvy.

Důležité je, že v daném případě se již nevracíme k pojetí literatury, v rámci něhož je význam básnického textu redukován na okolnosti vzniku. Důraz na specifické místo, k němuž se text pojí, je důrazem na dimenzi, v níž se výpověď stává čitelnou a v níž ji interpretujeme. Připusťme, že tímto důrazem na místo a čas textu možná již překračujeme některé základní principy Rastierovy koncepce. Nicméně děje se tak v duchu interpretační sémantiky, pro kterou je charakteristická právě vnímavost pro historickou specifičnost každé výpovědi jakožto nositele smyslu.

Slovníček pojmů

aference

aktualizace aferentních sémů

extrakt

výrazová rovina pasáže

fragment

obsahová rovina pasáže

funkční systém jazyka

společensky bezpříznakové paradigma vlastní všem mluvčím daného jazyka

idiolekt

jazykové paradigma vlastní individuálnímu mluvčímu

inherence

aktualizace inherentních sémů

isotopie

vztah mezi opakujícími se sémy, základní textový princip

interpretant

textová figura umožňující aktualizaci sémů nezávisle na daném jazykovém paradigmatu

lexie

jazyková jednotka složená z několika morfémů

pasáž

základní textová jednotka vymezující se prostřednictvím diferenčních vztahů v textu, její výrazová rovina se označuje termínem extrakt, rovina obsahu se označuje termínem fragment

sém

elementární významový rys, artikuluje se v diferenčním vztahu mezi sémémy

sém aferentní

sém aktualizovaný na základě uspořádání konkrétního textu

sém generický

významový rys zasazující různé sémémy do stejné třídy

sém inherentní

sém aktualizovaný na základě funkčního systému jazyka

sém specifický

významový rys odlišující sémémy spadající do stejné třídy

sémantický fond

isotopně ustavený soubor generických sémů, vrstva obsahu sdílená různými fragmenty

sémantická forma (molekula)

isotopně ustavený soubor specifických sémů, specifikační vrstva fragmentu

sémém

významová jednotka vykazující generický a specifický sém

smysl (sens)

významová rovina textu zasazená v příslušném jazykovém a mimojazykovém kontextu

sociolekt

jazykové paradigma spojené s určitou společenskou praxí / s určitou společenskou skupinou

text

autonomní jazykový objekt ustavený v průsečíku isotopních a diferenčních vztahů

taktika

lineární uspořádání textu vykazující významovou relevanci

výrazový fond

soubor ustavený opakováním výrazových prvků, vrstva výrazu sdílená různými pasážemi

výrazová forma

soubor ustavený opakováním výrazových prvků, vrstva výrazu odlišující pasáže

Poznámka

Upravená verze první kapitoly byla přijata do tisku časopisem *Svět literatury* (24 – 49, 2014). Slovníček pojmů vznikl s přihlédnutím k definicím obsaženým v Rastierově knize *Arts et sciences du texte* (2001).

Bibliografie

Prameny:

- Ajtmatov, Čingiz. 1988. *Popraviště*. Přel. D. Šlambová. Praha: Lidové nakladatelství.
- Andjelkovski, Tašo. 2010. *Mirny*. Praha: Fra.
- Balzac, Honoré de. 1963. *Ztracené iluze*. Přel. M. Vlček. Praha: SNKLÚ.
- Bloy, Léon. 1969. *Chudá žena*. Přel. J. Hejduk. Praha: Vyšehrad.
- Grimmelshausen, Hans J. Ch. 1976. *Dobrodružný Simplicius Simplicissimus*. Přel. J. Zaorálek. Praha: Odeon.
- Grögerová, Bohumila; Hiršal, Josef (vyd.). 1967. *Experimentální poezie*. Praha: Odeon.
- Grögerová, Bohumila; Hiršal, Josef. 1991. *Trojcestí*. Praha: Mladá fronta.
- Harig, Ludwig. 1967. *Plaidoyer*. In: Grögerová, B.; Hiršal, J. 1967, str. 36-37.
- Hemingway, Ernest. 1964. *Povídky*. Přel. R. Nenadál a kol. Praha: SNKLÚ.
- Charms, Daniil. 2007. *Čtyřnohá vrána a jiné taškařice*. Přel. O. Mrázek. Praha: Argo.
- Kolář, Jiří. 1994. *Básně ticha*. Praha: Český spisovatel.
- Kundera, Ludvík (vyd.). 1969. *Haló, je tady víchřice – víchřice!* Praha: Odeon.
- Moravia, Alberto. 2007. *Horalka*. Přel. J. Pokorný a A. Wildová. Praha: Academia.
- Mayröckerová, Friederike. 1967. *bei mozambique*. In: Grögerová, B.; Hiršal, J. 1967, str. 49-53.
- Nabokov, Vladimir. 2002. *Ve znamení levobočka*. Přel. P. Dominik. Litomyšl, Praha: Paseka.
- Nodier, Charles. *Úval mrtvého muže*. Přel. J. Našinec. Praha: Havran.
- Pasternak, Boris. 1986. Malá Luversová. In týž: *Vzdušné tratě*. Přel. T. Hašková a kol. Praha: Odeon, str. 42-90.
- Plathová, Sylvia. 1997. *Ariel*. Přel. J. Zábřana. Brno: Jota.
- Proust, Marcel. 1979. *Hledání ztraceného času II*. Přel. P. Voskovec. Praha: Odeon.
- Proust, Marcel. 1983. *Hledání ztraceného času IV*. Přel. J. Pechar. Praha: Odeon.
- Rodanski, Stanislas. 2005. Vertikální noc. In: *Bytosti schopné zemřít*. Přel. V. Jamek a kol. Praha: Fra, str. 103.
- Roth, Karl H. 1967. *Obětuj také ještě střevíce*. In: Grögerová, B.; Hiršal, J. 1967, str. 80.
- Sloboda, Rudolf. *Rozum*. Přel. E. Charous. Litomyšl, Praha: Paseka.
- Sloboda, Rudolf. 2005. *Láska*. Přel. J. A. Pitínský. Brno: Větrné mlýny.
- Sorokin, Vladimir. 2010. *Třicátá Marinina láska*. Přel. L. Dvořák. Praha: Pistorius & Olšanská.
- Vaculík, Ludvík. 1966. *Sekyra*. Praha: Československý spisovatel.
- Wilde, Oscar. 2005. *Obraz Dorina Graye*. Přel. J. Z. Novák. Frýdek-Místek: Alpress.
- Yourcenarová, Marguerite. 1971. *Hadriánovy paměti*. Přel. M. Veselá-Janů. Praha: Odeon.

Texty Françoise Rastiera:

1972. Systématique des isotopies. In: A. J. Greimas: *Essais de sémiotique poétique*. Paris: Larousse, str. 80-106.
1989. *Sens et textualité*. Paris: Hachette.
- 1992a. La Bette et la Bête - une aporie du réalisme. In: Ph. Hamon, J.-P. Leduc-Adine (vyd.). *Mimesis et Semiosis. Littérature et représentation*. Paris: Nathan, 1992, str. 205-217.
- 1992b. Réalisme sémantique et réalisme esthétique. *Théorie, Littérature, Enseignement*, 10, str. 81-119.
1994. Sur l'immanentisme en sémantique. *Cahiers de Linguistique Française*, 15, str. 325-335.
1995. Le terme: entre onotologie et linguistique. *La banque des mots*, 7, str. 35-65.
1998. De la sémantique à la sémiotique. Dostupné na: http://www.revue-texto.net/Dialogues/Rastier_Quebec.html. Přetištěno in: *Débats Sémiotiques*, 2000, 6/1-2, Société de sémiotique du Québec, str. 5-15.
2000. De la sémantique cognitive à la sémantique diachronique : les valeurs et évolutions des classes lexicales. In: J. François (vyd.). *Théories contemporaines du changement sémantique. Mémoires de la société de linguistique de Paris, IX*, Louvain: Peeters, 2000, str. 135-164.
2001. *Arts et sciences du texte*. Paris: PUF.
2002. Macrosémantique. *Texto!* juin. Dostupné na: http://www.revue-texto.net/Inedits/Rastier/Rastier_Marcosemantique1.html.
2003. De la signification au sens. Pour une sémiotique sans ontologie. *Texto!* juin-sept. Dostupné na: http://www.revue-texto.net/Inedits/Rastier/Rastier_Semiotique-ontologie.html. (Přeloženo autorem, původně italsky: Dalla significazione al senso: per una semiotica senza ontologia.)
- 2005a. Mésosémantique et syntaxe, *Texto!* septembre. Dostupné na: http://www.revue-texto.net/Inedits/Rastier/Rastier_Mesosemantique.html.
- 2005b. „Saussure au futur“, *Texto!* mars. Dostupné na: http://www.revue-texto.net/Saussure/Sur_Saussure/Rastier_Saussure.html.
- 2005c. Microsémantique, *Texto!*, juin. Dostupné na: http://www.revue-texto.net/Inedits/Rastier/Rastier_Microsemantique.html.
- 2005d. Sémiotique du cognitivisme et sémantique cognitive : Questions d'histoire et d'épistémologie. *Texto !* mars. Dostupné na: http://www.revue-texto.net/Inedits/Rastier/Rastier_Semantique-cognitive.html.
- 2006a. Formes sémantique et textualité. *Langages*, 3/163, str. 99-114.
- 2006b. Où en est la linguistique? Entretien de Arlette Séré de Olmos avec François Rastier. Dostupné na: http://www.revue-texto.net/Dialogues/Rastier_deOlmos.html. Otištěno in:

- C. Lopez Alonso, A. Séré de Olmos (vyd.). *Où en est la linguistique - Entretiens avec des linguistes*, Paris, Didier, 1992, str. 99-108.
- 2007a. Du réalisme au postulat référentiel. Dostupné na http://www.revue-texto.net/Inedits/Rastier/Rastier_Postulat.pdf
- 2007b. Passages. *Corpus*, 6, str. 125-152.
2008. Passages et parcours dans l'intertexte. *Texto!* octobre. Dostupné na: www.revue-texto.net/docannexe/file/2002/rastier_passages_et_parcours.pdf.
- 2009³a. *Sémantique interprétative*. Paris: PUF.
- 2009b. De la polysémie à la néosémie. *Texto!*, janvier. Dostupné na: http://www.revue-texto.net/docannexe/file/2119/last_rastier_valette_polysemie.pdf. (s M. Valletem)
2012. F. Rastier interrogé par A. Bigliari – Sur la sémiotique: rétrospections ou agenda? *Texto!* XVII/3, str. 11-12.

Ostatní texty:

Aubenque, Pierre. 1962. *Le problème de l'Être chez Aristote*. Paris: PUF.

Badir, Sémir. 1999. Sème inhérent et sème afférent. Examen des critères théoriques dans la sémantique interprétative de François Rastier. *Travaux de linguistique*, 38, str. 7-27.

Dostupné na: http://www.revue-texto.net/Dialogues/Debat_SI/Badir_ seme.html.

Bachtin, Michail M. 1971. *Dostojevskij umělec. K poetice prózy*. Přel. J. Honzík. Praha: Československý spisovatel.

Ballabriga, Michel. 2005. Le rythme sémantique dans un poème de Verlaine : étude de cas et propositions. Dostupné na: http://www.revue-texto.net/Inedits/Ballabriga_rythme.pdf

Barthes, Roland. 2002. Úvod do strukturální analýzy vyprávění. Přel. J. Fryčer. In: P. Kylaoušek (vyd.). *Znak, struktura, vyprávění: výběr z prací francouzského strukturalismu*. Brno: Host, str. 9-43.

Barthes, Roland. 2006. Efekt reálného. Přel. T. Jirsa. *Aluze*, 3/10, str. 78-81.

Barthes, Roland. 2007. *S/Z*. Přel. J. Fulka. Praha: Garamond.

Barthes, Roland. 2008. *Fragmenty milostného diskurzu*. Přel. Č. Pelikán. Červený Kostelec: Pavel Mervart.

Benveniste, Émile. 1966a. Catégories de pensée et catégories de langue. In týž: *Problèmes de linguistique générale I*. Paris: Gallimard, str. 63-74.

Benveniste, Émile. 1966b. Les niveaux de l'analyse linguistique. In týž: *Problèmes de linguistique générale I*. Paris: Gallimard, str. 119-131.

Benveniste 1966c. La notion de „rythme“ dans son expression linguistique. In týž: *Problèmes de linguistique générale I*. Paris: Gallimard, str. 327-335.

Benveniste, Émile. 1974a. Sémiologie de la langue. In týž: *Problèmes de linguistique générale II*. Paris: Gallimard, str. 43-66.

Benveniste, Émile. 1974b. La forme et le sens dans le langage. In týž: *Problèmes de linguistique générale II*. Paris: Gallimard, str. 215-238.

Bremond, Claude. 2002. Logika narativních možností. In: Kylaoušek, P. (vyd.). *Znak, struktura, vyprávění: výběr z prací francouzského strukturalismu*. Brno, str. 118-141.

Coşeriu, Eugenio. 1979. System, Norm und Rede. Přel. H. Bertsch. In týž: *Sprache. Strukturen und Funktionen: 12 Aufsätze zur allgemeinen und romanischen Sprachwissenschaft*. Tübingen: Gunter Narr, str. 45-59.

Čechová, Marie; Krčmová, Marie; Minářová, Eva. 2008. *Současná stylistika*. Praha: Nakladatelství

Lidové noviny.

- Čermák, František. 2007. *Jazyk a jazykověda*. Praha: Karolinum.
- Derrida, Jacques. 1993. *Texty k dekonstrukci*. Přel. M. Petříček. Bratislava: Archa.
- Descombes, Vincent. 1995. *Stejně a jinak. Čtyřicet pět let francouzské filosofie (1933-1978)*.
Přel. M. Petříček. Praha: Oikoymenh.
- Dessons, Gérard. 1995. Les enjeux de la manière. *Langages*, 29/118, str. 56-63.
- Dosse, François. 1992. *Histoire du structuralisme*, 2 sv. Paris: La Découverte.
- Eliot, Thomas S. 1991. *O básnictví a básnicích*. Přel. M. Hilský. Praha: Odeon.
- Fietz, Lothar. *Strukturalismus. Eine Einführung*. 1998. Tübingen: Gunter Narr.
- Fish, Stanley. 1970. Literature in the Reader. Affective Stylistics. *New Literary History*, 2,
str. 123-162.
- Frank, Joseph. 1991. *The Idea of Spatial Form*. New Brunswick: Rutgers University Press.
- Frank, Manfred. 2000. *Co je neostrukturalismus?* Přel. M. Petříček. Praha: Sofis.
- Genette, Gérard. 1972. *Figures III*. Paris: Seuil.
- Genette, Gérard. 1983. *Nouveau discours du récit*. Paris: Seuil.
- Gérard, Christophe. 2006. Sémantique et linéarité du texte. La place du rythme en sémantique des
textes. *Texto!* mars. Dostupné na: [http://www.revue-texto.net/Inedits/Gerard/
Gerard_Linearite.html](http://www.revue-texto.net/Inedits/Gerard/Gerard_Linearite.html).
- Greimas, Algirdas, J. 1966. *Sémantique structurale*. Paris: Larousse.
- Greimas, Algirdas, J. 1970a. Éléments d'une grammaire narrative. In týž: *Du sens*. Paris: Seuil,
str. 157-183.
- Greimas, Algirdas, J. 1970b. Les jeux des contraintes sémiotiques. In týž: *Du sens*. Paris: Seuil,
str. 135-155. (s F. Rastierem)
- Gutting, Gary. 2001. *French Philosophy in the Twentieth Century*. Cambridge: Cambridge
University Press.
- Harshav, Benjamin. 2007. The Meaning of Sound Patterns in Poetry. An Interaction Theory. In týž:
Explorations in Poetics. Stanford: Stanford University Press, str. 140-160.
- Hébert, Louis. 2002. La Sémantique interprétative en résumé. *Texto!* juin. Dostupné na:
http://www.revue-texto.net/Reperes/Themes/Hebert_SI.html.
- Hjelmslev, Louis. 1975. *O základech teorie jazyka*. Přel. J. Čermák. Praha: Academia.
- Hodrová, Daniela. 2001 ... *na okraji chaosu ... Poetika literárního díla 20. století*. Praha: Torst.
- Hoskovec, Tomáš. 2010. Poetika a filologie. In: A. Vermířovský (vyd.). *Poetický Cikháj v Brně*.
Brno: Tribun EU, str. 13-26.
- Chatman, Seymour. 2008. *Příběh a diskurs. Narativní struktura v literatuře a filmu*.
Přel. M. Orálek. Brno: Host.

- Jakobson, Roman. 1995a. Dva aspekty jazyka a dva typy afatických poruch. In týž: *Poetická funkce*. Jinočany: H&H, str. 55-73.
- Jakobson, Roman. 1995b. Baudelairovy *Kočky*. In týž: *Poetická funkce*. Jinočany: H&H, str. 73-105. (s C. Lévi-Straussem)
- Jeandillou, Jean-François. 1998. François Rastier – Textes et sens. *L'Information Grammaticale*, 77/ 1, str. 56-57. (recenze)
- Kant, Immanuel. 1975. *Kritika soudnosti*. Přel. W. Hansel a V. Špalek. Praha: Odeon.
- Kerbrat-Orrecchioni, Catherine. 1976. Problématique de l'isotopie. *Linguistique et sémiologie I*, str. 11-33.
- Kristeva, Julia. 1999. *Slovo, dialog, román. Texty o sémiotice*. Přel. J. Fulka. Praha: Sofis.
- Legallois, Dominique. 2003. François Rastier – Arts et sciences du texte. *L'Information Grammaticale*, 99/ 1, str. 48-48. (recenze)
- Lévi-Strauss, Claude. 2006. *Strukturální antropologie*. Přel. J. Vacek. Praha: Argo.
- Lessing, Gotthold E. 1980. Láokoón neboli o hranicích malířství a poezie. In týž: *Hamburská dramaturgie*. Přel. J. Pospíšil a A. Simečková. Praha: Odeon, str. 289-386.
- Lytard, François. 1993. *O postmodernismu, postmoderno vysvětlováno dětem, postmoderní situace*. Přel. J. Pechar. Praha: Filosofický ústav AV ČR.
- Macherey, Pierre. 1966. L'analyse littéraire, tombeau des structures. *Les Temps Modernes*, 246, str. 907-928.
- Marvier, Guillaume. 2007. Essai de sémantique textuelle à partir d'un extrait de *La Recherche du temps perdu* de Proust. Dostupné na: http://www.revue-texto.net/docannexe/file/3324/sur_une_page_de_proust_marvier.pdf.
- Martin, Robert. 1983. *Pour une logique du sens*. Paris: PUF.
- Martinet, André. 1970. *Éléments de linguistique générale*. Paris: Librairie Armand Colin.
- Mauceri, Christian. 2007. *Indexation et isotopie. Vers une analyse interprétative des données textuelles*. Université de Bretagne Sud. Dostupné na: http://www.revue-texto.net/docannexe/file/122/mauceri_indexation.pdf. (disertační práce)
- Meschonnic, Henri. 1982. *Critique du rythme. Anthropologie historique du langage*. Lagrasse: Verdier.
- Meschonnic, Henri. 1988. Rhyme and Life. *Critical Inquiry*, 15/1, 90-107.
- Mézaille, Thierry. 2005. Quels mécanismes pour (r)établir la cohésion sémantique textuelle ? *Texto!* juin. Dostupné na: http://www.revue-texto.net/Dialogues/Mezaille_Cohesion.html.
- Milner, Jean-Claude. 1989. *Introduction à une science du langage*. Paris: Seuil.
- Missire, Régis. 2004. Norme(s) linguistique(s) et afférence sémantique : une lecture de Sémantique interprétative à partir d'Eugenio Coseriu. Dostupné na: <http://www.revue-texto.net/>

Inedits/Missire/Missire_Normes.pdf.

Mukařovský, Jan. 2007. Estetická norma. In týž: *Studie I*. Brno: Host, str. 149-156.

Panofsky, Erwin. 2013. *Význam ve výtvarném umění*. Přel. L. Konečný. Praha: Academia, Malvern.

Perry, Menakhem. 1979. Literary Dynamics: How the Order of a Text Creates Its Meanings (With an Analysis of Faulkner's „A Rose for Emily“). *Poetics Today*, 1/2, Special Issue: Literature, Interpretation, Communication, str. 35-64 a 311-361.

Perry, Menakhem; Sternberg, Meir. 1986. The King through Ironic Eyes: Biblical Narrative and the Literary Reading Process. *Poetics Today*, 7/ 2, str. 275-322.

Pinotti, Andrea. 2009. Mute Stories. Franz Wickhoff's Contribution to Figurative Narratology. (nepublikovaná přednáška)

Pouillon, Jean. 1966. Présentation. Un essay de définition [du structuralisme]. *Les Temps Modernes*, 246, str. 769-790.

Propp, Vladimir J. 1999. *Morfologie pohádky a jiné studie*. Přel. M. Červenka a kol. Jinočany: H&H.

Proust, Marcel. 1996. *Eseje. Zamyšlení nad Sainte-Beuvem*. Přel. V. Dvořáková. Olomouc: Votobia.

Riffaterre, Michael. 1982. The Referential Fallacy. *Columbia Review*, 57/2, str. 21-35.

de Saussure, Ferdinand. 2002. *Écrits de linguistique générale*. Simon Bouquet a Rudolf Engler (vyd.). Paris: Gallimard.

de Saussure, Ferdinand. 2007³. *Kurs obecné lingvistiky*. Přel. F. Čermák. Praha: Academia.

Sova, Radim. 2012. *Aktuální členění isotopie*. Brno: Masarykova univerzita. Dostupné na: http://is.muni.cz/th/11200/ff_d/Disertace_ACI.pdf. (disertační práce)

Staiger, Emil. 2008. *Poetika, interpretace, styl*. Přel. M. Černý a kol. Praha: Triáda.

Sternberg, Meir. 1990a. Time and Reader. In: Ellen Spolsky (vyd.). *The Use of Adversity*. Lewisburg: Bucknell University Press, str. 49-89.

Sternberg, Meir. 1990b. Telling in Time (I): Chronology and Narrative Theory. *Poetics Today*, 11/4, str. 901-948

Sternberg, Meir. 1992. Telling in Time (II): Chronology, Teleology, Narrativity. *Poetics Today*, 13/3, str. 463-541.

Sternberg, Meir. 1999. The „Laokoon“ Today. Interart Relations, Modern Projects and Projections. *Poetics Today*, 20/2, str. 291-379.

Sternberg, Meir. 2006. Telling in Time (III): Chronology, Estrangement, and Stories of Literary History. *Poetics Today*, 27/1, str. 125-235.

Šklovskij, Viktor. 2003. *Teorie prózy*. Přel. B. Mathesius. Praha: Akropolis.

Tamba-Mecz, Irène. 1988. François Rastier – Sémantique interprétative. *L'Information Grammaticale*, 36/ 1, str. 41 – 44. (recenze)

- Tesnière, Lucien. 1959. *Éléments de syntaxe structurale*. Paris: Klincksieck.
- Todorov, Tzvetan. 1969. *Grammaire du Décameron*. Hague: Mouton.
- Todorov, Tzvetan. 1977. *Théories du symbole*. Paris: Seuil.
- Todorov, Tzvetan. 2000. *Poetika prózy*. Přel. J. Pelán. Praha: Triáda.
- Trabant, Jürgen. 1996. *Elemente der Semiotik*. Tübingen, Basel: Francke.
- Yong-Ho Choi. 1996/1997. *Le temps chez Saussure*. Paris: Université Paris X-Nanterre. Dostupné na: http://www.revue-texto.net/Saussure/Sur_Saussure/Choi_these.pdf. (disertační práce)
- Wunderli, Peter. 1972. Zur Geltung des Linearitätsprinzips bei Saussure. *Vox Romanica*, 31, str. 225-252.

Dostupnost veškerých internetových stránek, na něž odkazuji, byla zkontrolována 15. dubna 2014.

Tématem předkládané práce je projekt interpretační sémantiky, jež ve svých textech průběžně rozvíjí francouzský lingvista François Rastier. Cíl práce je dvojitý: jednak představit a dále rozvést základní principy této teorie, jednak poukázat na možné uplatnění Rastierova projektu při interpretaci a analýze literárních textů.

Klíčovým problémem, který lze s rastierovskou sémantikou spojit a který také představuje hlavní osu našeho výkladu, je souhra mezi otevřeností a uzavřeností textu, k níž dochází na různých jazykových úrovních: V rámci interpretační sémantiky je text chápán jednak jako jazykový objekt otevřený různým formám uspořádání a rozmanité artikulaci významových jednotek. Zároveň je však postulováno, že text pokaždé – v daném jazykovém a mimojazykovém kontextu – krystalizuje do určité struktury a nabývá určitý smysl. Toto obecné téma sledujeme napříč jednotlivými kapitolami, v nichž jsou pojmy interpretační sémantiky prověřovány na konkrétních příkladech z oblasti umělecké literatury:

(1) První kapitola je věnována tzv. *isotopním* vztahům, které představují hlavní textový princip. Ve světle tohoto principu není text popisován jako velká věta s apriori vymezenou textovou syntaxí. Textovost spočívá v momentálním usouvztažňování opakujících se (isotopních) významových jednotek, které se v daném textu vyčleňují na různých jazykových rovinách (morfémy, lexie, věty). V této kapitole se dále zabýváme fenoménem strukturních vztahů, které souborům opakujících se významových prvků vtiskují určitý tvar.

(2) Druhá kapitola je věnována pojmu *pasáže*, který v Rastierově sémantice odkazuje na základní textovou jednotku. Východiskem je tvrzení, že text není řetězcem invariantních prvků, které by se v něm pouze realizovaly (např. aktanty, narativní události či funkce). Nicméně přesto lze text na určité jednotky členit a přesto lze tyto jednotky přesně popisovat. Důraz zde klademe na okolnost, že tyto textové komponenty se pokaždé ustavují na ploše toho kterého textu, nikoli na rovině textové *langue*.

(3) Ve třetí kapitole se věnujeme otázce významové *produktivity* textu, která v rastierovské sémantice vyplývá z rozlišení mezi tzv. aferentními a inherentními významovými rysy. V případě inherentních prvků textu jde o svazky sémů, které jsou zakotveny v paradigmatu funkčního jazyka (tj. ve společensky bezpříznakovém paradigmatu). V případě aference jde o významové rysy, které vznikají buď aktualizací sémů spadajících do nějakého společensky příznakového paradigmatu (sociolekt), anebo vznikají „lokálně“, tzn. jsou produkovány konkrétním textem. Sám text, nejen jazykové paradigma, tedy může přispět k určování příslušné vrstvy významu.

(4) Poslední, čtvrtá kapitola je věnována otázce, jakým způsobem se promítá do významové struktury textu jeho *lineární uspořádání*. Zabýváme se tedy tím, jak různé lineární formy mohou sloužit jako opora při interpretaci textu. Zde jsou rozlišeny čtyři základní formy taktiky, které provazují následné fáze textu, a čtyři formy provazování textu jako celku do jedné linie

Abstract

The thesis deals with the project of interpretative semantics as it has been developed by the French linguist François Rastier. The aim of the thesis is twofold: Firstly, to introduce and to further elaborate on the principles of this theory. Secondly, to point out possible benefits of Rastier's project for interpretation and analysis of literary texts.

The key issue which characterizes the Rastier's semantics and which also represents the main axis of the present thesis can be put forward as follows. On one hand, the interpretative semantics grasps the text as a linguistic object which is open to various formal arrangements and to various articulations of semantic units. On the other hand, each text in its linguistic and non-linguistic context receives a particular shape and particular meaning.

This general issue is discussed in detail in four mutually bound chapters where it is also applied on literary texts:

(1) The first chapter deals with the notion of *isotopy* as the main textual principle. From the perspective of this concept a text cannot be grasped as a “big sentence” with an apriori determined syntax. Textuality rather resides in relationships between iterated (isotopic) elements which can be detected in the particular text on different linguistic levels (morphemes, lexies, sentences). Furthermore, the chapter deals with relationships which bind together the isotopic groups. These relationships contribute to the cohesion of the text.

(2) The second chapter concerns the notion of *passage* which – in the realm of Rastier's semantics – refers to the elementary textual unit. Regarding this issue Rastier argues that text is not a string of invariant elements which can take place throughout different utterances (actants, narrative events or functions). Still, one can analyze the text into its basic components which can be methodically described. It is argued that these components are articulated in the field of a particular text as specific linguistic values, not in the realm of a textual *langue* logically preceding the textual *parole*.

(3) The third chapter is devoted to the question of textual *productivity* which stems from Rastier's division between afferent and inherent semantic features. The notion of inherence refers to the semes embedded in a functional linguistic paradigm (a universally shared language which is not bound to a particular social group or social praxis). The notion of afference refers to the semes which are embedded in a socially distinctive discourse or in the specific arrangement of the text. That is, not only paradigms but also the text itself can determine its meaning.

(4) The fourth chapter deals with the question of the *linear structure* of the text and its connection to semantics. It is argued that linearity is not a mere formal aspect of texts but it can also work as an indicator of its meaning. Furthermore, this chapter describes various linear forms and their semantic functions.